

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ
ДАМУ МИНИСТРЛІГІ

ҚФ «ЕРЕКШЕ
ТАҢДАУ-ШЕЛЕК»

CISC
Civil Initiatives Support Center

**Еліміздің шалғайдағы ауылдық
елді мекендерінде тұратын
азаматтардың әлеуметтік осал
санаттарының құқықтарын іске
асыру жағдайын талдау
(білім беру, денсаулық сақтау,
еңбек, сот төрелігіне қол
жеткізу құқығы)**

Алматы, 2019 жыл

"Ерекше таңдау-Шелек" корпоративтік қор жарияланымның мазмұнына жауап береді, ол "Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы" КЕАҚ позициясын міндетті түрде көрсетпейді. Осы жинақта көрсетілген авторлардың көзқарасы "Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы" КЕАҚ көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін.

ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі-Діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл, азаматтардың діни сенім бостандығына құқықтарын қамтамасыз ету, мемлекет пен азаматтық сектордың өзара іс-қимылы, сондай-ақ жастар саясаты саласында өкілеттікті жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы

"Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы" КЕАҚ Қазақстанда мемлекет пен ҮЕҰ өзара іс-қимыл тетігін жетілдіру, грант беруші қызметтің барынша ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында құрылған. Оның қызметінің негізгі түрлері - ҮЕҰ мемлекеттік және мемлекеттік емес гранттарын беру және олардың іске асырылуын бақылауды жүзеге асыру болып табылады.

Зерттеу тобы:

Алимбекова Гульжан Тоқтамысқызы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, EURO COACH School сертификатталған коучы, ҚПЗО жетекшісі.

Шабденова Айжан Базарханқызы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, әлеуметтану магистрі, ҚПЗО директорының орынбасары.

Жобалау тобы:

Бегалиева Захира Оңғарбайқызы, жоба жетекшісі, ҚР Білім және ғылым Министрінің штаттан тыс кеңесшісі.

Ибрагимова Гульниса Мусақызы, үйлестіруші.

Червякова Надежда Станиславқызы, PR-менеджері.

**Еліміздің шалғайдағы ауылдық
елді мекендерінде тұратын
азаматтардың әлеуметтік осал
санаттарының құқықтарын іске
асыру жағдайын талдау
(білім беру, денсаулық сақтау,
еңбек, сот төрелігіне қол
жеткізу құқығы)**

АЛҒЫС

"Ерекше таңдау-Шелек" корпоративтік қор ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қолдауымен "Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы" КЕАҚ мемлекеттік грантының шеңберінде "Еліміздің шалғайдағы ауылдық елді мекендерінде тұратын азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының құқықтарын іске асыру жағдайын талдау (білім беру, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігіне қол жеткізу құқығы)" тақырыбына зерттеу жүргізуге қатысқан және зерттеу жүргізуге мүмкіндік берген барлық адамдарға алғысын білдіреді.

Алты ай бірге әр түрлі мамандар жұмыс істеді: ғылым адамдары және тәжірибе адамдары. Осы үйлесімділіктің арқасында "Далалық зерттеу" жұмыс түрі ретінде Қазақстанның әлеуметтік саласында сенімді түрде алға жылжуда.

Зерттеу тобы-әдіснаманы қалыптастырды, инструментарий әзірледі, адамдарды жергілікті жерлерде сұхбат жүргізу үшін үйретті, сарапшыларды таңдау критерийлерін әзірледі, алаңдардан алынған нәтижелерді және т.б. талдады. Осы үлкен жұмысты екі маман жасады: Алимбекова Гульжан Тоқтамысқызы, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, EURO SOACH School сертификатталған оқытушы, ҚПЗО жетекшісі

Шабденова Айжан Базарханқызы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының аға оқытушысы, әлеуметтану магистрі, ҚПЗО директорының орынбасары

Жобалау тобы-ұйымдастыру жоспарына және ақпараттандыруға жауап берді: Қазақстанның 14 аймағында орындаушылар мен қатысушыларды іздеді, зерттеу үдерісін жария еті, материалдарды БАҚ орналастырды, вебинарларды және басқа да коммуникацияларды ұйымдастырушы ретінде болды. Сол жұмыстары үшін зор рахмет: Захира Оңғарбайқызы Бегалиеваға, жоба жетекшісі, ҚР Білім және ғылым Министрінің штаттан тыс кеңесшісі

Гульниса Мусақызы Ибрагимоваға, жоба үйлестірушісіне

Надежда Станиславқызы Червяковаға, зерттеу PR-менеджеріне

Еліміздің 14 аймағындағы серіктестерімізге рахмет:

1. "Мүгедек әлемі" ҚБ, Нұржігітова Күлбаршын Балхашқызы, Атырау облысы
2. "Батыр" ҚБ, Болатова Айгул, Ақмола облысы
3. "Арба" тірек-қимыл аппараты қызметтері бұзылған мүгедек азаматтарды қолдау" ҚБ, Батпакулова Гульмира, Батыс Қазақстан облысы
4. "Ерлік" тірек мүгедектер ҚБ, Ақжаркенова Роза, Алматы облысы
5. "Нұр Бала" ҚБ, Даулетбаева Айгерим, Жамбыл облысы
6. "TANDAU FOUNDATION" қоғамдық қоры, Бобкова Александра, Павлодар облысы
7. "Рауан" мүмкіндігі шектеулі адамдарды жастар ұйымы" ҚБ, Джумабаева Айсұлу, Қостанай облысы
8. "Ақтөбе облысының мүгедектер одағы" ҚБ Ақтөбе облыстық қоғамдық ұйымы, Сражова Гүлмирам

9. "Сыр ұландары" жастар қоғамдық бірлестігі, Қызылорда облысы
10. "Әлеуметтік қызметтер орталығы" ҚБ, Пономарева Светлана, Қарағанды облысы
11. Гайбатов Руслан Жаңаөзен қ. мүгедектер мәселелері бойынша штаттан тыс кеңесшісі, Маңғыстау облысы
12. "Шымкент қ. қалалық мүгедектер қоғамы" ҚБ, Желбатенко Борис, Түркістан облысы
13. "Вектор милосердия" мүгедектер ҚБ, Бусыгина Светлана, Солтүстік Қазақстан облысы
14. Қоғамның дамуын ақпараттық қолдау жеке қоры (ФИПРО), Свиреденко Ольга, Шығыс Қазақстан облысы

Біздің респонденттерге жеке алғыс. Біздің сұрақтарымызға жауап берген адамдарға, сұхбат берген сарапшыларға, зерттеудің мазмұнын толтырған және оны өзекті еткендердің барлығына.

Жобаны Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қолдауымен "Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы" КЕАҚ мемлекеттік гранты шеңберінде "Ерекше таңдау-Шелек" Корпоративтік Қоры жүзеге асырады.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	1
ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ	2
КАБИНЕТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ	6
ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ	23
<i>Зерттеудің мақсатты топтарының әлеуметтік - демографиялық сипаттамалары</i>	23
<i>Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының өз құқықтары туралы хабардар болу деңгейі</i>	27
<i>Халықтың әлеуметтік осал топтарының тұратын жері бойынша құқықтарын сақтауы және оны іске асыруы</i>	35
<i>Білім алуға, жұмысқа орналастыруға, медициналық қызметтерге, сотта қорғауға қол жеткізу</i>	38
Білім алуға қол жеткізу	38
Жұмысқа орналасуға қол жеткізу	40
Медициналық қызметтерге қол жеткізу	41
Сотта қорғау құқығына қол жеткізу	42
<i>Сараптамалық қауымдастық арасындағы зерттеу нәтижелері</i>	43
ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША ШЕШІМДЕР	53
ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША ҚОРЫТЫНДЫЛАР	56
Пайдаланған әдебиеттер мен ақпарат көздерінің тізімі	58

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары ел Конституциясымен бекітілген. Экономикалық және әлеуметтік құқықтар мен бостандықтар адамға өз мүмкіндіктерін іске асыру үшін, рухани және басқа да қоғамдық немесе жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қажет. Сонымен қатар, халықты әлеуметтік қорғау Қазақстанда жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. БҰҰ бірқатар конвенцияларын ратификациялай отырып, Қазақстан халықтың барлық әлеуметтік топтарының құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың халықаралық тәжірибесіне дәйекті түрде көшуде. Қазақстанда адам құқықтарын іске асыру жағдайын, әсіресе азаматтардың әлеуметтік осал санаттарын жан-жақты зерделеу орынды болып табылады. Ауылдық жерлерде, шалғайдағы ауылдық жерлерде қоғамдық көлігі жоқ шалғайдағы ауылдарда тұратын азаматтардың әлеуметтік-осал санаттарына назар аудару қажет, өйткені олардың өмір сүру деңгейінің төмендігі байқалады, сондай-ақ ауыл халқының барлық санаттары арасында жұмыспен қамтудың жоқтығы байқалады, бұл өмір сүру сапасының төмендеуіне ықпал етеді.

"Ерекше таңдау-Шелек" КҚ қызметі шалғай ауылдық ауданда мүмкіндігі шектеулі адамдардың және халықтың әлеуметтік осал топтарының проблемалары мен мұқтаждарын шешуге бағытталған. 2016 жылы жүргізілген зерттеу ("Шелек өңірінің мүмкіндігі шектеулі адамдардың мемлекеттік қызметтеріне қол жеткізу") шалғайдағы ауылдардың әлеуметтік-осал топтарының құқықтары жеткіліксіз іске асырылып жатқанын және олар өз құқықтарын қорғауда түрлі қиындықтарға тап болатынын растады, құқықтық сауаттылықтың болмауынан да жағдайлары төмен. Шалғай ауылдарда/ауылдарда әлеуметтік осал топтардан шыққан адамдарға ақпараттық-кеңес берушілік қызметтер көрсету және құқықтық көмек көрсету бойынша жергілікті ауылдық атқарушы органдардың жанынан кеңестік қоғамдық, мемлекеттік қызметтер құруға бастамашылық ету ауылдық өңірлерде әлеуметтік шиеленісті алып тастауға ықпал етеді.

Осы жобаны іске асыру әлеуметтік осал топтардың барлық бағыттар бойынша (білім беру, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігі) құқықтарын қамтамасыз ету және оны іске асыру мәселелері бойынша қоғамдық пікірталастар үшін платформаны қалыптастыруға жәрдемдесетін болады, "барлығын жалпыға бірдей қамтудан-сапалы қол жеткізу және әрқайсысы үшін құқықтарды қамтамасыз ету" міндеттерін шешу үшін негіз ретінде жалпыға бірдей және тең қол жетімділік идеялары мен қағидаларын ілгерілетуге ықпал ететін болады. Осы есепте қазіргі уақытта әлеуметтік осал топтардың жағдайы туралы зерттеу нәтижелері ұсынылған, зерттелетін мәселе бойынша жағдайға нақты баға берілді. Алынған деректер одан әрі белсенді іс-әрекеттер үшін мүмкіндіктерді кеңейтеді және Қазақстанның шалғайдағы ауылдық аймақтарда тұратын әлеуметтік жағынан осал азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу үшін негіз болып табылады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Зерттеудің мақсаты: еліміздің шалғай елді мекендерінде тұратын азаматтардың әлеуметтік-осал санаттарының құқықтарын іске асыру жағдайына талдау жүргізу (білім алу, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігіне қол жеткізу құқығы).

Зерттеу міндеттері:

- Елдің шалғайдағы ауылдық елді мекендерінде тұратын азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының құқықтарын іске асыру жағдайын зерделеу: білім беру, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігіне қол жеткізу құқығы.
- Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының білім алуға, денсаулық сақтауға, еңбекке және сот әділдігіне қол жеткізуге өз құқықтары туралы хабардар болу деңгейін анықтау.
- Осал топтарға арналған білім беру, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігі саласындағы құқықтарды іске асыруды қиындататын/шектейтін ауқымдарды, проблемаларды бағалау және кедергілерді анықтау, сондай-ақ теңсіздікке әкелетін жағымсыз үрдістерді бекітуге ықпал ететін факторларды сипаттау.

Зерттеу нысаны мен пәні

Зерттеу нысаны:

1. Ауылдық азаматтардың әлеуметтік осал топтары: мүмкіндігі шектеулі адамдар және мүмкіндігі шектеулі адамдарға теңестірілген адамдар, 18 жасқа дейінгі мүгедек балалары бар немесе оларды тәрбиелеп отырған отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар, зейнеткерлер.

2. Сарапшылар қауымдастығының өкілдері: мемлекеттік органдар, білім беру, сот төрелігі, денсаулық сақтау, жұмыспен қамту жүйесінің өкілдері, үкіметтік емес ұйымдар.

Зерттеу пәні – құқықтарды іске асыру (білім алу құқығы, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігіне қол жеткізу).

Зерттеу географиясы:

Зерттеумен елдің ресми статистикаға сәйкес ауылдық елді мекендерде тұратын халқы бар 14 өңір қамтылады.

Әр өңірде сауалнама жүргізу үшін облыс және аудан орталықтарынан 75 км астам орналасқан шалғай ауылдар іріктелетін болады. Барлық шалғай ауылдардың зерттеу үшін іріктеуге кіру мүмкіндігі үшін ауылдар әр өңір бойынша шалғай ауылдардың тізімдерінен кездейсоқ сандардың генераторы арқылы кездейсоқ түрде іріктелетін болады. Осылайша, зерттеуді іріктеу ауыл халқы бар барлық өңірлер бөлінісінде нысаналы зерттеу топтарын репрезентациялайтын болады.

Зерттеу үлгісі

Респонденттерге сауалнама жүргізу үшін алдын ала квоталар беру орынсыз болып табылады, яғни белгілі бір сипаттамалар бойынша іріктеуді алдын ала шектеу жасау. Мақсатты топтардың репрезентативтілігін қамтамасыз ету мақсатында сауалнама жүргізу үшін респонденттерді іріктеу кезінде бірқатар әлеуметтік-демографиялық белгілер: гендер, жас мөлшері, этникалық белгілері ескерілетін болады. Іріктеу нәтижесінде зерттеу нысандарының (нысаналы топтардың) әртүрлі әлеуметтік топтарын репрезентациялайтын болады. Сауалнама нәтижелері бойынша жасалған есепте зерттеу нысандарының қол жеткізген

әлеуметтік-демографиялық белгілері ұсынылады.

Әрбір зерттеу нысаны бойынша іріктеме мөлшері өңірлер мен нысаналы топтардың репрезентативтілігін ескере отырып анықталған. Әлеуметтік зерттеулерді жүргізудің әдеби көздері мен тәжірибесі іріктеменің саны (көлемі) зерттелетін нысандардың біртектілік немесе әр түрлілік деңгейіне байланысты екенін куәландырады. Олар неғұрлым біртектес болса, соғұрлым аз саны статистикалық сенімді қорытындыларды қамтамасыз ете алады.¹ Осы зерттеу нысандары әлеуметтік мәртебенің мынадай белгілері бойынша біртекті топтарды білдіреді: мүмкіндігі шектеулі адамдар және мүмкіндігі шектеулі адамдарға теңестірілген адамдар, мүмкіндігі шектеулі балалары бар немесе оларды тәрбиелеп отырған отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар. Пропорционалды іріктеуді бұл жерде қолдануға болмайды, бұл кейбір нысаналы топтар бойынша қолжетімді статистикаға қарамастан, әрбір нысаналы топ бойынша нақты деректер жоқ, мысалы, әрбір өңірде қанша толық емес отбасы бар. Барлық белгіленген факторларды ескере отырып, әрбір зерттеу нысаны бойынша іріктеудің келесі саны анықталды:

- Мүмкіндігі шектеулі адамдар - 350 респондент, әр өңірден 25 респонденттен. Респонденттердің бұл саны өңірлер бөлінісінде салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік береді, өйткені сауалнамамен осы мақсатты топтың тең саны қамтылады, сонымен қатар, бұл іріктеме өткізудің уақыты мен ресурстары бойынша шығындары аз, бірақ, іріктеменің жалпы саны жалпы ел бойынша жағдай туралы түсінікке ие болуға мүмкіндік береді.

- Мүмкіндігі шектеулі балалары бар немесе оларды тәрбиелеп отырған отбасылар-140 респондент, әр аймақтан 10 (он). Респонденттердің осы санатының ерекшелігін, атап айтқанда жоғарыда көрсетілген санаттармен салыстырғанда аз таралуын ескере отырып, осы іріктеу мақсатты топты толық көрсетеді және осы топтағы жалпы үрдісті түсінуге мүмкіндік береді.

- Зейнеткерлер-140 респондент, әр аймақтан 10. Сондай-ақ, зейнеткерлер өкілдерінің осы іріктеуі зерттеу пәні бойынша осы мақсатты топтың пікірлерінің таралуын түсінуге мүмкіндік береді.

- Көп балалы отбасылар – 112 респондент, әр өңірден 8. Жалпы көп балалы отбасы өкілдерін іріктеу осы мақсатты топтың зерттеу пәні бойынша пікірлерінің таралуын түсінуге мүмкіндік береді. Мұнда сондай-ақ осы мақсатты топтың таралымының аз екендігін ескеру керек, сондықтан ұсынылған таңдау пікірдің жалпы үрдісін түсінуге мүмкіндік береді.

- Толық емес отбасылар – 112 респондент, әр аймақтан 8. Жалпы толық емес отбасы өкілдерін зерттеу пәні бойынша іріктеу, осы мақсатты топтың пікірлерінің таралуын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл жерде статистиканың жоқтығын ескеру керек, сондықтан ұсынылған таңдау пікірдің жалпы үрдісін түсінуге мүмкіндік береді.

- Сарапшылар, әр аймақтағы басты мамандар (мемлекеттік органдардың, жергілікті атқарушы органдардың, әкімдіктердің өкілдері, білім беру жүйесінің өкілдері, сот төрелігі жүйесінің өкілдері, денсаулық сақтау жүйесінің өкілдері, жұмыспен қамту жүйесінің өкілдері, ҰЕҰ) - 30 респондент. Бұл зерттеу тақырыбы бойынша жалпы үрдісті бағалауға мүмкіндік беретін іріктемелі зерттеу болғандықтан, әрбір санаттағы бірнеше өкілдерді сұрау жалпы іріктеу үшін жеткілікті болады. Тәжірибе көрсеткендей, іріктемелі елді мекендерде бірнеше сұхбат жүргізу зерттеудің сапалы бөлігінің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу үшін жеткілікті, атап айтқанда, зерттежесін тақырып бойынша пікірлер спектрін анықтау үшін жеткілікті.

Зерттеу іріктемесін өңірлер мен нысаналы топтар бойынша бөлу 1-кестеде көрсетілген.

¹Ядов В.А. Әлеуметтік зерттеу: әдіснама, бағдарлама, әдістер, 51-бет.

1-кесте. Зерттеу іріктеуі (респонденттер саны)

№	Аймақ	Мүмкіндігі шектеулі адамдар және мүмкіндігі шектеулі адамдар теңестірілген адамдар	Мүмкіндігі шектеулі балалары бар немесе тәрбиелеуші отбасылар	Зейнегкерлер	Көп балалы отбасылар	Толық емес отбасылар	Сарапшылар және басты мамандар	Аймақ бойынша жиыны
1.	Ақмола	25	10	10	8	8	2	63
2.	Ақтөбе	25	10	10	8	8	2	63
3.	Алматы	25	10	10	8	8	4	65
4.	Атырау	25	10	10	8	8	2	63
5.	ШҚО	25	10	10	8	8	2	63
6.	Жамбыл	25	10	10	8	8	2	63
7.	БҚО	25	10	10	8	8	2	63
8.	Қарағанды	25	10	10	8	8	2	63
9.	Қостанай	25	10	10	8	8	2	63
10.	Қызылорда	25	10	10	8	8	2	63
11.	Маңғыстау	25	10	10	8	8	2	63
12.	Павлодар	25	10	10	8	8	2	63
13.	СҚО	25	10	10	8	8	2	63
14.	ОҚО	25	10	10	8	8	2	63
Жалпы		350	140	140	112	112	30	884

Деректерді жинау әдістер

Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне қол жеткізу үшін деректерді жинаудың сандық және сапалық әдістері қолданылатын болады:

- ◀ Сандық әдіс -нақты математикалық және статистикалық үлгілерді қамтиды, бұл нәтижесінде зерттелетін көрсеткіштердің нақты сандық мәндеріне ие болуға мүмкіндік береді. Сандық зерттеу зерттелетін параметрлердің таралуын, сондай-ақ мөлшерін бағалауға мүмкіндік береді. Сандық әдіске жеке сұрау немесе телефон арқылы сұрау нысанында жеке стандартталған сұхбат жатады. Халықтың әлеуметтік осал топтарын білдіретін нысаналы топтардан сұрау салу үшін жеке сұрау нысанында жеке стандартталған сұхбат қолданылатын болады. Стандартталған сұхбат - бұл әр түрлі интервьюерлер жинаған деректердің барынша салыстырмалылығын алу мақсатында нақты белгіленген тәртіппен және сұрақтардың тұжырымдарымен сауалнама парағы пайдаланылатын сұхбат. Жеке стандартталған сұхбат жүргізу қатаң регламенттелген, интервьюер сұрақтардың, оларға жауаптардың берілген жүйелігінен бас тартуға, тұжырымдарды өзгертуге, қосымша сұрақтар қоюға құқығы жоқ.
- ◀ Сапалы әдіс-зерттелетін тақырып бойынша пікірлер шеңберін бағалауға мүмкіндік береді. Сапалы зерттеу нәтижелері ең алдымен пікірлердің, қатынастардың, адамдардың мінез-құлқының ерекшеліктерінің алуан түрлілігін талдауды ұсынады және статистикалық маңызды нәтижелерді ұсынбайды. Сапалы зерттеу, сондай-ақ сандық зерттеулер жүргізу барысында алынған деректерді жақсы түсінуді қамтамасыз етеді. Сапалы

зерттеу деректерін жинау әдістері: жеке терең интервью және топтық фокус-дискуссиялары. Жеке тереңдік сұхбат сарапшылар мен негізгі мамандар арасында, зерттеу үшін қолданылады.

Зерттеу құралдары

Сарапшылар мен негізгі мамандар арасында терең интервью жүргізу үшін халықтың әлеуметтік осал топтарының өкілдері үшін сауалнама және гайд әзірлеу көзделіп отыр. Әзірленген сауалнамалар мен гайдалар орыс және қазақ тілдерінде электронды түрде тапсырыс берушінің өкілдерімен келісіледі. Құрал тілін пайдалану респонденттің қалауына сәйкес анықталады. Оны түсінуге арналған сауалнаманы тестілеу мақсатында респонденттер үшін Алматыда нысаналы топтар арасында 10-нан кем емес сауалнама (претест) жүргізілетін болады. Претест нәтижелері бойынша түзетулер енгізіледі.

Сандық зерттеу үшін респонденттерді іріктеу (әлеуметтік осал топтар)

Халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарының (мүмкіндігі шектеулі адамдар және мүмкіндігі шектеулі адамдарға теңестірілген адамдар, мүмкіндігі шектеулі балалары бар немесе оларды тәрбиелеп отырған отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар, зейнеткерлер) өкілдерінен респонденттерді іріктеу зерттеуге қатысу үшін кездейсоқ түрде таңдалған ауылдарда жоба серіктестерінің (ҰЕҰ, ҚБ) қолжетімді деректер базасы бойынша жүргізілетін болады.

Сапалы зерттеу үшін респонденттерді іріктеу (сарапшылар және негізгі мамандар)

Респонденттер зерттеуге қатысу үшін әр аймақ бойынша жобаның серіктестері шақырылады. Терең сұхбаттың ұзақтығы бір сағаттан артық емес, деректерді өңдеу үшін сұхбаттың аудиожазбасы жасалады.

Далалық жұмыстардың сапасын қамтамасыз ету рәсімдері мен зерттеудің далалық кезеңі

Тапсырыс берушімен зерттеу әдістемесі мен құралдарын жазбаша келіскеннен кейін, сондай-ақ сауалнама претестін өткізгеннен кейін брифинг (зерттеудің далалық кезеңінде қатысатын барлық супервайзерлер мен интервьюерлердің жиналысы) өткізіледі.

Интервьюерлер тренингі

Далалық жұмыстарды іске қосу үшін жоба сарапшылары супервайзерлер мен аймақ интервьюерлерін далалық жұмыстарды жүргізу мен сауалнама жүргізу әдістемесін және ережелерін үйретеді.

Тренинг кезіндегі интервьюерлер:

- зерттеу талаптарымен танысады;
- сұрау салу үшін сауалнамаларды толтыру бойынша ережелері мен талаптарын талдайды;
- респонденттерді іріктеу, құжаттаманы толтыру бойынша талаптар мен жұмыс ережелерін зерделейді;
- сұхбат жүргізу және сауалнама толтыру бойынша практикалық сабақтар өткізеді.

Жұмыс сапасын қамтамасыз ету рәсімдері:

- Тапсырыс берушімен зерттеудің барлық кезеңдеріндегі ынтымақтастық.
- Зерттеуге тартылған барлық мамандардың тренингі.
- Зерттеу барысында туындайтын қиындықтар мен мәселелерді бекіту.

Сандық зерттеудің далалық бақылауы:

- Сұрау салу фактісін 30% телефондық бақылау.
- Сауалнаманы толтырудың дұрыстығы мен қисындылығына 100% тексеру.
- Тапсырыс берушіге зерттеудің далалық кезеңінің құжаттары, олар өңделіп, жоба тапсырылғаннан кейін ұсынылады.

Деректерді енгізу және өңдеу:

- "Мастер" лицензиялық енгізу бағдарламасына деректерді енгізу үшін макетті әзірлеу.
- SPSS-да деректерді өңдеуге арналған макетті әзірлеу.
- Сауалнаманы зерттеудің далалық кезеңінің қорытындысы бойынша "Мастер" лицензиялық бағдарламасына енгізіледі.
- Деректерді өңдеу және талдау IBM SPSS Statistics 22 лицензиялық бағдарламасын пайдалану арқылы жүргізіледі.

Зерттеу бойынша жұмыстарды тапсыру форматы:

Зерттеу нәтижелері бойынша қазақ және орыс тілдерінде аналитикалық есеп түрінде жұмысты тапсыру. Толтырылған сауалнамалар мен сұхбаттың мағынасын ашу.

КАБИНЕТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Адам құқықтары нәсілі, түсі, жынысы, тілі, діні, ұлттық немесе әлеуметтік шығу тегі немесе кез келген басқа аспекті негізінде қандай да бір айырмашылықсыз барлық адамдардың ажырамас игілігі болып табылады. Адам құқықтары өмір мен бостандыққа, құлдық пен азаптаудан бостандыққа, сенім бостандығына және олардың еркін білдіруіне, еңбек пен білім алу құқығына және т.б. құқықты қамтиды. Бұл құқықтарға қандай да бір кемсітусіз барлық адамдар ие болуы тиіс. Негізгі құжат адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы болып табылады, бұл тарихи маңызы бар құжат. Декларация мәтіні ғаламшардың барлық өңірлерін білдіретін құқық саласындағы мамандардың тығыз өзара іс-қимылының нәтижесі болып табылады. Декларация 1948 жылғы 10 желтоқсанда Парижде Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 217 А (III) қарарымен қағидаларына барлық халықтар мен елдер ұстануға міндетті құжаты ретінде қабылданды. Онда адамзат тарихында алғаш рет халықаралық деңгейде қорғауға қажетті адамның негізгі құқықтары анықталды. Декларация 1948 жылы қабылданған сәттен бастап, әлемдегі ең көп аударылатын құжат болып 500-ден астам тілге аударылған және көптеген жаңа тәуелсіз мемлекеттер мен көптеген жас демократиялы елдердің Конституциялары үшін бағдар болды. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактімен және оның екі факультативтік хаттамасымен (шағымдарды беру және қарау рәсімі және өлім жазасы туралы) және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактімен бірге бұл үш құрал адам құқықтары туралы халықаралық билді құрайды.

Адам құқықтары бейбітшілік пен қауіпсіздік, даму, гуманитарлық көмек және экономикалық және әлеуметтік мәселелер сияқты негізгі салалардағы ұйымның барлық бағдарламалары мен стратегияларының толассыз тақырыбы болып табылады. Нәтижесінде БҰҰ кез келген мекемесі немесе мамандандырылған агенттігі белгілі бір шамада адам

құқықтарын қорғауға қатысады. Мысал ретінде тұрақты даму саласындағы мақсаттар негізінде жатқан Даму құқығын; ФАО күш-жігерін іске асыруға бағытталған тамақтану құқығын; Халықаралық еңбек ұйымын анықтайтын және қорғайтын еңбек құқықтарын келтіруге болады; "БҰҰ-әйелдер" құрылымын, байырғы халықтардың құқықтары мен мүмкіндігі шектеулілердің құқықтарын белсенді насихаттайтын гендерлік теңдік мәселелері [1].

Декларацияның кіріспесінде барлық халықтар мен барлық мемлекеттер адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге, оларды жалпыға бірдей мойындауға және жүзеге асыруға жәрдемдесуге ұмтылуы тиіс екендігі бекітілді. Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан осы саясатты барынша ұстанады. Қазақстан Республикасының Конституциясын әзірлеу кезінде осы саладағы негізгі халықаралық актілер, бірінші кезекте - адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы пайдаланылды. Біздің ел өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде санайды, жоғары құндылығы - адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Олар әркімге туғаннан тиесілі, абсолютті деп танылады және иеліктен шығарылмайды, құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды. Біздің Конституция заң шығарушыларды ең алдымен осы нормадан шығуды және адам құқығын басты орынға қоюды міндеттейді. Қазақстан азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы негізгі халықаралық пактілерге қосылды. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құра отырып, біз адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің институционалдық кепілдіктерін нығайтты [2]. Қазақстан Республикасы БҰҰ 1992 жылғы 2 наурызда кірді, адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясын қоса алғанда, халықаралық құжаттарды сақтау жөнінде міндеттеме алды. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты адам құқықтарын мемлекеттік лауазымды адамдардың қол сұғушылығынан қорғауға, заңнаманы және құқық қолдану практикасын дамытуды қамтамасыз етуге, ағарту бағдарламаларын әзірлеуге және енгізуге бағытталған. Омбудсменнің барлық қызметі БҰҰ ратификацияланған конвенциялары бойынша Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелеріне сәйкес және осындай мекемелердің әлемдік жұмыс тәжірибесіне сілтеме жасай отырып құрылады. Омбудсмен сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдармен, бұқаралық ақпарат құралдарымен және халықаралық ұйымдармен тығыз ынтымақтастық жасайды. Омбудсмен жұмысының қағидалары жариялылық, объективтілік және бейтараптылық болып табылады. Жыл сайын Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметі туралы есеп шығады. Бұл құжат ұлттық құқық қорғау мекемесінің есепті жылдағы атқарған жұмысы, негізгі бағыттары, өз өкілеттіктерін іске асыру, қаралған шағымдардың сипаттамасы, мемлекеттік органдармен, азаматтық қоғаммен, халықаралық серіктестермен өзара іс-қимыл туралы жинақталған ақпаратты қамтиды. Есеп келіп түскен өтініштерді талдау, жеке қабылдаулар мен мониторингтік келу барысында азаматтармен әңгімелесу, БАҚ ақпарат, түрлі құқық қорғау алаңдарында және іс-шараларда талқылау, мемлекеттік органдармен және үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау негізінде жасалады [3].

Қазақстанда адам құқықтары Конституциямен бекітілген: Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулық сақтауға құқығы бар, азаматтарға мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім беруге кепілдік беріледі (орта білім міндетті). ҚР азаматы мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқылы. Әркімнің еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқығы бар. Әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген жағдайларда заң көмегі тегін көрсетіледі. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқығы бар. Адамның құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан тиесілі, олар абсолютті деп танылады және олардан ешкім айыра алмайды, заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды.

Қазақстандықтардың құқықтарын қорғау Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың тұрақты бақылауында. Президент өз Жолдаулары мен сөздерінде халықтың әлеуметтік осал топтарын қорғау қажеттілігі туралы бірнеше рет атап өтті.

"Қазақстан - 2050" стратегиясы бағдарламалық құжатында бірінші Президент ХХІ ғасырдың он жаһандық сын – қатерін белгіледі, олардың ішінде-өсіп келе жатқан әлеуметтік тұрақсыздық: «дағдарысқа ауысатын әлеуметтік-саяси жаһандық экономикалық дағдарыс Қазақстанға сөзсіз қысым көрсетеді, бізді төзімділікке тексеретін болады. Сондықтан күн тәртібіне әлеуметтік қауіпсіздік пен әлеуметтік тұрақтылық мәселесі ұсынылуда. Біз үшін маңызды міндет – қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты нығайту».

Сонымен қатар, Адам құқықтары жағдайын тәуелсіз, халықаралық сарапшылар, қоғамдық және үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері үнемі қадағалайды. Осы жоба шеңберінде еліміздің шалғай елді мекендерінде тұратын әлеуметтік-осал санаттағы азаматтар қатарынан нысаналы топтар анықталды: мүмкіндігі шектеулі адамдар, мүмкіндігі шектеулі балалары бар немесе оларды тәрбиелеп отырған отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар, зейнеткерлер. Әрбір белгіленген санат бойынша ашық қол жетімді ақпаратқа, жүргізілген зерттеулер мен әдебиетке шолу жасалды. Егер осы зерттеу шеңберінде қамтылатын әрбір құқықты қарайтын болсақ, онда арнайы білімді қоса алғанда, білім алу құқығына тікелей қатысты Қазақстанда арнайы және инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық базасы жоспарында барлық жағдайлар жасалған.

Халықаралық заңнамалар:

- Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948 ж.);
- Бала құқықтары туралы БҰҰ конвенциясы (1989 ж.);
- Білім бойынша Дүниежүзілік Декларация (1990 ж.);
- Мүгедектер үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етудің стандартты ережелері (1993);
- Саламан декларациясы: ерекше қажеттіліктері бар тұлғалардың білім беру саласындағы ұстанымдары, саясаты және практикалық қызметі туралы (1994 ж.);
- Дакарлық іс-қимыл шеңбері. Барлығы үшін білім (2000 ж.);
- Мүгедектердің құқықтары туралы БҰҰ конвенциясы (2006 ж.);
- Балалардың өмір сүруін, қорғалуын және дамуын қамтамасыз ету туралы дүниежүзілік декларация (1990 ж.);
- Білім беру бойынша дүниежүзілік форумның құжаттары.

Қазақстан Республикасының заңнамалық базасы:

- ✓ "Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 20 желтоқсандағы №557 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы";
- ✓ "Білім туралы" ҚР Заңы;
- ✓ "Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы" заң;
- ✓ "Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы" заң;
- ✓ "Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы" заң;
- ✓ "Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы" заң»;
- ✓ Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласын дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы;
- ✓ Арнайы білім беру ұйымдары түрлері қызметінің үлгілік ережелері.

Заңға тәуелді актілер:

- Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы қаулысы;
- Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы;
- "2016-2017 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдарында ғылым негіздерін оқыту ерекшеліктері туралы" нұсқаулық-әдістемелік хат;
- Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы "Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы

20 желтоқсандағы № 557 бұйрығына өзгеріс пен толықтыру енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2014 жылғы 19 қарашадағы № 479 бұйрығы;

- Қазақстан Республикасында бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы "Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 8 қарашадағы № 500 бұйрығына өзгеріс пен толықтырулар енгізу туралы" қаулысы;
- Білім және ғылым саласындағы азаматтық қызметшілерді аттестаттаудан өткізу қағидалары мен талаптарын, сондай-ақ мектепке дейінгі, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімнің білім беретін оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғаларды аттестаттаудан өткізу қағидалары мен талаптарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 27 қаңтардағы № 83 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылы 29 ақпанда № 13317 тіркелді);
- "Тиісті үлгідегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын, оның ішінде балаларға арналған қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 17 мамырдағы № 499 қаулысына өзгерістер енгізу туралы қаулы;
- Балаларға арналған қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2013 жылғы 17 мамырдағы № 499 қаулысы;
- Мүмкіндіктері шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2011 жылғы "12" желтоқсандағы № 524 бұйрығымен бекітілген);
- Үйде оқитын мүгедек балалардың жұмыс орындарын бағдарламалық-техникалық құралдармен қамтамасыз ету бойынша нұсқаулық-әдістемелік хат № 02-5/365 (6 сәуір 2011 ж.);
- Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығы (27.12.2013 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулар);
- Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған арнайы (түзету) білім беру ұйымдарының қызметін ұйымдастыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдар;
- Арнайы (түзету) мектептердің білім алушыларын аттестаттау әдістемесінің ережесі (ҚР БҒМ 2004 жылғы наурыздағы №166 бұйрығымен бекітілген);
- Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға кіріктірілген (инклюзивті) білім беруді ұйымдастыру бойынша ұсынымдар (БҒМ 2009 жылғы 16 наурыздағы № 4-02-4/450 хаты);
- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы № 70 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділдік министрлігінде 2016 жылы 26 ақпанда № 13272 тіркелген «Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекіту туралы»;
- Орта білім беру ұйымдарында психологиялық қызметтің жұмыс істеу ережесі. ҚР БҒМ 20.12.2011 ж. №528 бұйрығымен бекітілген;
- Жалпы білім беретін (инклюзивті) және арнайы (түзету) білім беру ұйымдарына кохлеарлық имплантациядан кейін балаларды анықтау бойынша нұсқаулық-әдістемелік хат (БҒМ 2009 жылғы 2 шілдедегі № 4-02-4/1228 хаты);
- Білім беру ұйымдарында аутизмі бар балаларды анықтау бойынша әдістемелік ұсынымдар (БҒМ 2010 жылғы 28 мамырдағы №4-02-4/1435 хаты);
- Қазақстан Республикасында мүгедектердің құқықтарын қамтамасыз ету және өмір

сүру сапасын жақсарту жөніндегі 2012-2018 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарының үшінші кезеңі (2016-2018 жылдар) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 14 сәуірдегі № 213 қаулысы;

- "Білім берудің тиісті деңгейлерінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы № 1080 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы қаулы [X].

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Қазақстан-2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауында білім беру жүйесін дамыту мемлекеттік саясаттың маңызды басымдықтарының бірі болып танылды. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаларына әрбір азаматтың интеллектуалдық дамуын, психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, сапалы білім алуға және барлық деңгейдегі білімге қол жетімділікке барлық адамдардың құқықтарының теңдігі жатады (ҚР "Білім туралы" заңының 3-бабының 1, 2-тармақтары).

Инклюзивті білім беру білім беру жүйесінің барлық адамдар үшін сапалы білімге қол жетімділік талаптарын қалыптастыруға бағытталған трансформация үрдістерінің бірі болып табылады. Инклюзивті білім беру ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды олардың дене, психикалық, зияткерлік, мәдени-этникалық, тілдік және өзге де ерекшеліктеріне қарамастан жалпы білім беру ұйымына қосуды, сапалы білім алу, әлеуметтік бейімдеу және социумда интеграциялау үшін барлық кедергілерді жоюды көздейді.

Өткен ғасырдың соңынан инклюзивті білім беруді дамыту әлемнің көптеген дамыған елдерінің: АҚШ, Ұлыбритания, Дания, Испания, Финляндия, Германия, Италия, Австралия және т. б. білім беру саясатының жетекші бағдарына айналды. Психофизикалық бұзылулары бар және дамуында артта қалған балалар осы елдерде қалыпты педагогтармен бірге жалпы білім беру ұйымдарында табысты оқып жатыр, онда оларды дамыту және әлеуметтік бейімделуді дамыту үшін тиісті психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасалған.

Мектептегі білім беру жүйесі бастауыш, негізгі және орта білім берумен жүз пайыздық қамтуды қамтамасыз етеді. Бұл ретте географиялық орналасқан жері, әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бойынша айырмашылықтар байқалады, бұл жалпы оқушылардың жетістіктеріне қала және ауылдық мектеп оқушылары арасындағы нәтижелердің айырмашылықтарына әсер етеді. Білім алудың жалпы жоғары деңгейіне қарамастан, халықаралық зерттеулердің нәтижелері оқу сапасын жақсарту қажеттігін көрсетеді. Оқытудың ерте сатысында қарқынды араласуға жол бермеу себептері бойынша артта қалған әлсіз оқушыларды қолдауға бағытталған бағдарламаларды іске асыруға жеткіліксіз көңіл бөлінуде. Жүйенің жалпы нәтижелілігін арттыру үшін көрсеткіштері төмен оқушылар санын азайту қажет.

Білім беру мүмкіндіктерінің теңдігін арттыру үшін әлеуетті ашу үшін оқыту барысында осал оқушыларды анықтау және қолдау қажет. Әлемдік практикада инклюзивті білім беру ерекше білім беру қажеттілігі бар: мүмкіндіктері шектеулі адамдарды; көшіп-қонушыларды, отбасыларынан, аз ұлттардан, оралмандар, шалғай аудандарда тұратындар; қоғамға әлеуметтік бейімделуде қиындықтары бар (жетімдер, виктимді балалар, девиантты ұстанымдары бар балалар, әлеуметтік-экономикалық әлеуметтік-психологиялық мәртебесі төмен отбасылардан шыққан дарынды балалар) адамдарды оқытудың жеке тәсіліне негізделеді;

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар-бұл мүмкіндіктері шектеулі балалар, АИТВ, ЖИТС жұқтырғандар, қоғамда әлеуметтік бейімделу проблемалары бар балалар, жетімдер, девиантты мінез-құлықтары бар балалар, аз қамтылған отбасылардың, босқындардың, оралмандардың, ұлттық азшылықтардың және т. б. балалары. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың едәуір бөлігін даму мүмкіндігі шектеулі балалар құрайды. Бұл 18 жасқа дейінгі, дене және/немесе психикалық кемшіліктері бар және соның салдарынан арнайы білім беру жағдайларын жасамай білім беру бағдарламаларын меңгеруге

кедергі келтіретін тіршілік әрекетінің шектелуі балалар.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатысты инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасының басымдықтарының бірі болып табылады. Даму мүмкіндігі шектеулі балалар туғаннан 18 жасқа дейінгі балалар жалпы балалар санының 2,8% құрайды. Әлемдік статистиканың деректері бойынша, дамуында кемістігі бар балалар дамыған елдердің жалпы балалар халқының орта есеппен 10-12% алады. Қазақстанда бала дамуындағы бұзылуларды анықтау пайызы, 2, 8% және бұл диагностикалық-консультациялық қызмет жүйесін дамыту, оның ішінде ерте жастағы балалардың психофизикалық дамуы скринингін дамыту қажеттілігін көрсететін маңызды проблема болып табылады.

Инклюзивті қағидатын іске асыру шарттарының бірі мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте түзету педагогикалық қолдау болып табылады, бұл бұрын балалардың бұзылған дамуына араласу дегенді білдіреді. Инклюзивті білім беру — арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау жүйесін құруға бағытталған мемлекет саясаты, бұл жағдайда біз мүмкіндігі шектеулі балалар туралы айтамыз, бұл балалар жалпы білім беретін мектепте әрі қарай білім ала алады және барлық балалармен бірдей жалпы білім беру стандарты бойынша мемлекеттік бағдарламаны меңгере алады, білім алуға тең қол жеткізе алады.

Қазақстан Республикасында білім беруді қаржыландырудың қолданыстағы жүйесінде әзірге инклюзивтік білім беруді дамыту үшін ынталандырулар (тетіктер) жоқ. Бұл мәселе инклюзивті білім беруді дамыту тосқауылдарын алып тастау және 70% қамту көрсеткішіне қол жеткізу үшін шешілуі тиіс. Мүмкіндігі шектеулі балаларды қосу жалпы білім беру үрдісі нәтижеге бағдарлануы тиісті оқу жоспарының, стандарттардың икемділігін көздейді. Әр баланың өз даму қарқыны, материалды меңгеру мен өзіне тән нәтижелері бар. Нәтижеге бағдарланған білім беру философиясы күтілетін нәтижелердің әртүрлі деңгейлік жүйесін және оған сәйкес икемді бағалау жүйесін қарастырады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар түрлі деңгейде білім ала алады. Нәтижеге бағытталған білім инклюзивті білім беру мәселесін шешуі тиіс және шеше алады. Білім беру үдерісіндегі жетістіктер деңгейіне байланысты бала негізгі немесе орта мектепті бітіргені туралы тиісті құжат алады. Инклюзивті білім беру проблеманы балада емес, икемді оқу жоспары мен мүмкіндігі шектеулі балаларды білім беру процесіне енгізу үшін жағдай жасау әдіснамасын қолдайтын, ынталандыратын білім беру жүйесінде көреді. Бүгінде мүмкіндігі шектеулі балалардың 27% дені сау құрдастары бар жалпы білім беретін мектептерде білім алуда. Жоғары оқу орындарына мүгедектерді қабылдау квотасы 0,5% - дан 1% - ға дейін артты. Жоғары білімді 570 мүгедек бала алады. Білім беру ұйымдары мүмкіндігі шектеулі балаларға жеткіліксіз қолдау көрсетеді. Шалғай аудандарда тұратын балаларға қатысты шағын жинақты мектептерде оқыту жүзеге асырылады, бұл орта білімнің қол жетімділігінің көрсеткіші болып табылады. Оларда жалпы білім беретін мектеп оқушыларының жалпы санынан 8,5% оқушы оқиды (2615898). 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасы аясында шағын жинақты мектептер проблемаларын шешу жүзеге асырылуда. Шағын комплектілі мектептерде білім алушылардың сапалы білім алуына қол жетімділікті кеңейтуді қолдау ресурстық орталықтар құру болды. Ресурстық орталықтар арқылы ауылда білім беруді қамтамасыз ету стратегиясы шағын жинақты мектептерді шоғырландыру мен қайта құрылымдауды, ресурстарды тиімді басқаруды, білім беру сапасының мониторингін, ресурстық орталықтар мен шағын жинақты мектептер арасындағы ынтымақтастықты бағалауды талап етеді.

Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері әзірленді. Бұл тәсілдер бүкіл білім беру саласындағы әлемдік практиканың үрдістері мен жетістіктерін және қазақстандық білім беру жүйесін дамытудың басым міндеттерін ескере отырып, адам құқықтары саласындағы негізгі халықаралық құжаттарға сәйкес әзірленді [5].

Осылайша, Қазақстанның заңнамалық базасы мүгедектігі бар балалар мен мүге-

дектігі бар ересек адамдардың білім алуға, оның ішінде арнайы білім алуға құқықтарын іске асыру үшін барлық жағдай жасады. Педагогика саласындағы мамандар инклюзивті білім беруді дамытудың арнайы тұжырымдамалық тәсілдерін, ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды оқытуды ұйымдастыру бойынша ұсыныстарды, тиісті ережелер мен ережелерді, сондай-ақ бағалау өлшемдерін әзірледі. Белгіленген заңнамалық актілер мен ережелердің қаншалықты сақталатыны, іс жүзінде, атап айтқанда балалар мен мүгедектігі бар адамдардың өмірінде істің қалай тұратыны, олардың білім алу құқығының қаншалықты сақталатыны туралы мәселе туындайды?

2017 жылы сарапшылар Орталық Азия мен Әзірбайжан елдерінің мүгедектігі бар адамдардың құқықтары саласындағы талдамалық баяндама дайындады. Баяндаманың авторлары Л. Қалтаева мен Н. Пренова соңғы бес жылда Орталық Азия мен Әзірбайжан аймағындағы мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары саласындағы елеулі өзгерістерді атап өтуге болатынын атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарын ілгерілету мәселелеріндегі азаматтық қоғамның рөлі даусыз үлкен. Азаматтық қоғамның ұйымдары "бірінші көзден" мүмкіндігі шектеулі адамдардың проблемалары туралы хабардар, күн сайын мүмкіндігі шектеулі адамдардың мәселелерін шешуге қатысады, оларды әртүрлі қоғамдық алаңдарда дыбыстайды, сол арқылы әлеуметтік шиеленісті төмендетуге және мемлекет пен қоғам арасындағы диалогты күшейтуге ықпал етеді. Таңдалған әр елдің азаматтық қоғамы мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары саласында өзінің бірегей жұмыс тәжірибесін жинақтады. Осыған байланысты осы тәжірибені зерделеу және ол туралы өңірдегі барлық мүдделі тараптарға айту орынды. Жүргізілген зерттеу шеңберінде мүмкіндігі шектеулі адамдардың өздерінің пікірі бойынша және үш жылдық кезеңде аймақтағы сарапшылардың көзқарасы бойынша таңдалған елдердегі мүмкіндігі шектеулі адамдардың тіршілік әрекетінің құқықтық, әлеуметтік, экономикалық және өзге де аспектілері зерделенді және аймақтағы соңғы үш жылдағы алдыңғы зерттеулерге негізделді. Белгіленген зерттеу мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқығына қатысты аймақ елдерінде болып жатқан барлық үрдістерді сипаттау мақсатын қойған жоқ. Зерттеу мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары саласындағы мемлекеттік стратегиялардың ағымдағы даму динамикасын, Орталық Азия мен Әзірбайжан елдерінде мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарының кво-мәртебесін сипаттауға және мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарының неғұрлым өзекті мәселелері бойынша азаматтық қоғамның ұсыныстарын ұсынуға бағытталған.

Белгіленген зерттеу нәтижелері бойынша қол жеткізу, білім беру, қоғамдағы қарым-қатынас, саяси қатысу, жұмыспен қамту және әр елде мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтарына қатысты басқа да аспектілер мәселелері бойынша қалыптасқан жағдайларға қатысты ағымдағы жағдай анықталды. Әрбір елде өзіндік айырмашылықтар байқалады, сонымен бірге қандай да бір аспектілер бойынша ақпаратқа қолжетімділіктің болмауы, әрбір ел бойынша есептің ақпараттық блоктарын біріздендіруге мүмкіндік бермеді. Сарапшылар барлық зерттелетін елдерге қолданылатын жалпы қорытындылар ұсынды. Адам құқықтарына қатысты тұжырымдар арасында: медициналық үлгі шеңберінде мүгедектігі қоғам өмірінің барлық салаларына (білім беру, мәдениет, жұмыспен қамту, саясат және т. б.) мүмкіндігі шектеулі адамдардың қатысуына кедергі келтіретін әлеуметтік кедергілер түрінде қоғам құрған проблема ретінде емес, нақты адамның денсаулық проблемасы ретінде ғана қарастырылады, оның БҰҰ Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияға түсіндірме жасағандай. Мүмкіндігі шектеулі адамдар басқа азаматтармен тең құқықтардың кең шеңберін иеленушілер ретінде емес, әлеуметтік қорғауды қажет ететін жәбірленушілер ретінде қарастырылады. Екінші жағынан, өзінің құқықтары мен Конвенцияның ережелерін білмеумен қатар, тұйықталуы, көп жылғы өзін-өзі оқшаулау, өзіне деген өкініш және мүмкіндігі шектеулі адамдардың өздерінің басқа да ішкі кедергілері орнықты медициналық үлгінің өміршеңдігіне ықпал етеді. Кейде Конвенцияның ережелерін имплементациялау мақсатында зерттелетін аймақтың кейбір мемлекеттері қолданатын оң шаралары мүмкіндігі шектеулі адамдарды сәйкесті қамтамасыз ете алмайды. Аталған елдерде мүге-

дектердің құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясына қол қою/қосылу немесе ратификациялау нәтижесінде қоғам өміріндегі оң өзгерістер атап өтілді. Осы зерттеудің авторлары Қазақстан Республикасы, Әзірбайжан және Түркіменстан сияқты ұлттық заңнаманы Конвенция ережелеріне сәйкес келтіру саласында өз тәжірибесін жинақтағанын атап өтті.

Зерттеушілер зерттелетін елдерде мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмысқа орналастыру және өзін-өзі жұмыспен қамтуды арттыру мәселелеріне ерекше назар аударатынын, мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етуге және масылдық көңіл-күй мен пассивтілікті еңсеруге әртүрлі форматтар мен тәсілдер таңданынын атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмыспен қамтуға қатысты жұмыс берушілер мен қоғамның стереотиптерін еңсеру жөніндегі ақпараттық кампаниялар қарқын алуда және қазіргі уақытта өзекті. Сонымен қатар, азаматтық қоғам ұйымдарының бизнеспен нашар байланыста екендігі байқалады. Сондай-ақ, сарапшылар мүмкіндігі шектеулі адамдарды қолдау шаралары инклюзивті қоғам құрудың маңызды бөлігі болып табылады деген қорытындыға келді. Сонымен қатар, инклюзияның маңызды шарты мүмкіндігі шектеулі адамдарды әлеуметтендіру және оларды қоғамдық өмірге белсенді тарту болып табылады. Қоғам ұзақ уақыт мүмкіндігі шектеулі адамдардың мәселелерін назардан тыс қалдырды, бұл қазіргі уақытта осы санаттағы халықтың көп санының арасында масылдық көңіл-күйге, қоғамның қорқуына және өз күштерінде сенімсіздіктерге әкелді [6].

2018 жылы Алматы қаласында Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы (ЦИОМ) егде жастағы адамдар арасында зерттеу жүргізді. Зерттеу Алматыда тұратын егде адамдардың көпшілігі (67%) адам құқықтарының бұзылуына тап болмағанын, 12% жауап беруге қиналғанын анықтады. Жалпы алғанда, егде адамдардың 20% олардың белгілі бір құқықтары бұзылатынын және 1% олардың барлық құқықтарының бұзылғанын айтты. Осы санаттағы әрбір респондент өз оқиғалары туралы айтып, қарт адамдардың пікірлерінің контентін талдай отырып, қарт адамдарға қатысты адам құқықтарының бұзылуы көршілері, туыстары, құқық қорғау органдары, медициналық мекемелер қызметкерлері және қоғамдық көлік қызметкерлері тарапынан оларға дәлелсіз қарым-қатынас білдіретінін атап өткен жөн. Сондай-ақ қарт адамдар көбінесе ұрлық пен алаяқтардың құрбаны болады. Сонымен қатар, көбінесе әділетсіздік, олардың пікірінше, зейнетақы есептеуден көрніс табатынын айтқан. Егер мұндай жағдай дамыған мегаполисте байқалса, онда шалғай ауылдық аймақтарда жағдайдың аса жақсы еместігін, егде жастағы адамдар жақындарынан, көршілерінен, түрлі мекемелердің өкілдері тараптарынан құқықтарын өрескел бұзатындығын көре аламыз. Олардың меншікке қол сұғылмаушылық құқықтары бұзылып отыр, себебі қарт адамдар көбінесе ұрлық пен алаяқтардың нысандарына айналады [7].

Келесі мақсатты топқа өту үшін ұғымдық аппаратты қарастырайық. Көпбалалы отбасы ұғымы 2011 жылдың 26 желтоқсандағы «Неке және отбасы туралы» кодексінің 1 тармақтың, 17-2 тармақшасында жазылған: көпбалалы отбасы – құрамында бірге тұратын кәмелетке толмаған төрт және одан көп балалары, оның ішінде кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымдарын бітіретін уақытқа дейін (бірақ жиырма үш жасқа толғанға дейін) орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі оқу нысаны бойынша білім алатын балалары бар отбасы. Көп балалы отбасыларға әлеуметтік көмек көрсетіледі, мәселен 2019 жылдың 1 шілдесінен бастап аз қамтылған көп балалы отбасылардағы балаларға 20 789 теңгеден төлемдер қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, үкіметке көп балалы отбасылардан шыққан аз қамтылған отбасылар үшін 40 мыңнан астам жалға берілетін пәтер салу тапсырылды. Сондай-ақ, Қазақстанда "Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі" жүйесі арқылы тұрғын үй замын 2-3 пайызбен беру тетігі құрылады. "Зейнетақымен қамсыздандыру туралы" заң бойынша бес және одан да көп бала туған немесе асырап алған және оларды 8 жасқа дейін тәрбиелеген әйелдер зейнетке ерте, 53 жасқа жеткен кезде шыға алады, ал 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап әйелдер үшін зейнетақы жасы 59 жасты құрайды, ал 2022 жылға қарай ол 63 жасқа жетеді [8].

Көп балалы отбасы кәмелетке толмаған балалардың міндетті болуы, оның ішінде кем дегенде төртеуі кәмелетке толмаған болуы тиістігі анықталады. Тиісінше осы отбасылардың құқықтары балалардың құқықтарымен тығыз байланысты.

Қазақстанда құқықтық салаға имплементациялау және халықаралық құқықтық құжаттардың ережелерін тәжірибеде қолдану бойынша жұмыс жүргізілуде. Адам құқығына қатысты 60-қа жуық халықаралық құжаттар ратификацияланды, олардың 15-тен астамы Балалардың құқықтарын қорғауға қатысты [9]. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру маңызды оқиға болып табылады. Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметі балаларға қатысты мемлекеттік билік органдарының шешімдері мен іс-әрекеттерін (әрекетсіздігін) тиімді және әділ бақылауға қоғамдағы бар қажеттілікті көрсетеді [10]. Бала құқықтары жөніндегі халықаралық және отандық сарапшылар Қазақстанның бала құқықтарын қамтамасыз ету, оның экономикалық, құқықтық және әлеуметтік әл-ауқаты саласында қол жеткізген белгілі бір табыстары туралы өз баяндамаларында, есептерінде атап өтеді. Сонымен қатар, халықаралық зерттеушілер балаларды қорғау саласындағы проблемаларды көрсетеді: "экономикалық өсудің әсерлі деңгейіне және соңғы 15 жылда Қазақстандағы жалпы өмір сүру деңгейінің бір мезгілде өсуіне қарамастан, балалар аса осал топ болып қала береді. Олар дәйекті түрде үлкендерге қарағанда кедейліктің жоғары тәуекеліне тап болады, олардың әл-ауқатының нақты салалары бұрынғысынша елеулі жақсартуды талап етеді» [11]. Зерттеушілер балалардың әл-ауқатын одан әрі кешенді мониторингілеу қажеттілігі туралы, балалар үшін қызметтердің сапасы және олардың нәтижелері туралы көп ақпаратты қамтамасыз ету мақсатында одан әрі күш-жігер көрсеткіштер жиынтығын кеңейтуге бағытталуы тиіс екенін атап өтті.

2017 жылы қазақстандық балалардың жағдайын, олардың құндылықты бағдарларын зерттеу, балалар үшін аса маңызды мәселелерді, олардың пікірлері мен көзқарастарын анықтау бойынша кешенді әлеуметтік зерттеу жүргізілді. Зерттеу Қазақстан Республикасы Дін істері және азаматтық қоғам министрлігінің қолдауымен "Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы" КЕАҚ мемлекеттік гранты шеңберінде "Бақытты бала" республикалық қоғамдық бірлестігінің тапсырысы бойынша қоғамдық пікірді зерттеу орталығы (ҚПЗО) жүргізді.

Әрбір санаттағы балаларға (8-12 жас, 13-17 жас), ата-аналар мен мамандарға сұрау жүргізу үшін жеке сұрау түрінде жеке стандартталған сұхбат қолданылды. Сауалнамаға жауап берушілердің әлеуметтік-демографиялық белгілерін зерттеуге Қазақстан халқының әр түрлі қысымшылыққа түскен балалары мен ата-аналары қатысқанын көрсетеді. Сұралған балалар әртүрлі мектептерде оқиды, әртүрлі отбасыларда тұрады және қалалық және ауылдық елді мекендерді ұсынады. Ата-аналарды іріктеу гендер, жас топтары, білім деңгейі, отбасы жағдайы, жұмыспен қамту, үй шаруашылықтарының материалдық жағдайы, қоныстану түрлері бойынша елдің ересек халқын таныстырады. Респонденттердің этникалық белгісі ҚР ресми статистикалық деректеріне жақындады. Осылайша, зерттеу нәтижелері бойынша есепте ұсынылған деректер Қазақстан халқының түрлі әлеуметтік топтарының жағдайы мен пікірлерін көрсетеді.

Зерттеу қазақстандық балалардың абсолюттік көпшілігі (85%) бақыт сезімінің жоғары бағасын (8-10), бақыт бағасының орташа мәнін 10 ұпайдың 8,8 ұпайына тең екенін көрсетті. Бұл көрсеткіш 8-12 жас аралығындағы балалар, ауылдарда тұратын балалар және екі ата-анасымен бірге отбасында тәрбиеленетін балалар арасында жоғары, яғни белгіленген әлеуметтік топтар арасында бақыт сезімінің жоғары бағасын көрсеткен балалар көп таралған.

Әлеуметтік көңіл-күйдің оң факторларының арасында қазақстандық балалардың басым көпшілігі (93% - 97%) мынадай проблемаларға тап болмайтынын атап өткен жөн: отбасындағы материалдық проблемалар (тамақтанудың, киімнің жетіспеуі), ата-аналардың жұмыссыздығы, туысқандарының маскүнемдігі мен нашақорлығы, мұғалімдермен, ата-аналармен және құрдастарымен нашар қарым-қатынастар.

Сонымен қатар, балалардың көпшілігі (58%) қандай да бір проблемалардың салда-

рынан алаңдататыны анықталды, бұл үрдіс қалалық балалар арасында, 13-17 жастағы балалар арасында, қыздар арасында, қазақ этносының балалары арасында кең таралған. Ең көп таралған проблема-бұл қосымша білім берумен қамту, 8-17 жастағы әрбір бесінші бала (22%) өз таңдауы бойынша секцияларға, үйірмелерге қатыса алмайды. Бұл мәселе ауылдық елді мекендерде кеңінен таралған. 13-17 жас аралығындағы балалар келесі проблемалар туралы жиі атап өтті: Білім сапасы, болашақ/жеке перспективаның белгісіздігі, жоғары білім төлемі. Әрбір оныншы баланың отбасында ойын-сауық қызметтеріне ақша жетіспеуі, отбасында өз баспанасының болмауы туралы алаңдаушылығын атап өтті. Сондай-ақ әрбір оныншы бала тұратын жердегі қылмыстылыққа, денсаулық сақтау қызметіне және бала қатысқысы келетін секцияларға, үйірмелерге ақы төлеуге ақша жетіспеуіне алаңдаушылық туғызады. Балалардың бір бөлігі отбасылардағы материалдық мәселелерді көрсетті: азық-түлік жетіспейді (4%), менде киім жоқ (2%). Сондай-ақ балалар отбасыларындағы әлеуметтік проблемаларға байланысты: жұмыссыз ата-аналар (3%), ата-аналардың проблемалары (маскүнемдік, нашақорлық) (2%). Өзара қарым-қатынас мәселелері туралы балалардың 5% - ға жуығы атап өтті: құрдастарымен қарым-қатынас нашар, ата-аналармен өзара түсінушілік жоқ және мұғалімдермен қарым-қатынасы нашар.

Балалардың көпшілігі (63%) өзіне әділетсіз көзқараспен бетпе-бет келді деп санайды және олардың көпшілігі ата-аналарға жүгінеді (46%). Әрбір бесінші бала (21%) мұғалімдерге жүгінеді, балалардың 13% достарына жүгінеді, тағы 11% туысқандарына жүгінген. Интернет-қоғамдастықтарға балалардың аздаған бөлігі – 2% бала жүгінеді. Ата-анасынан, достарынан және туыстарынан басқа, балалар мұғалімдерге (77%), психологқа (36%) және сенім телефонына (18%) өз проблемаларын шешу үшін хабарласар еді.

Балалардың көпшілігі бақытты және жақсы жағдайда өмір сүргеніне қарамастан, жүргізілген зерттеу нәтижелері балалардың белгілі бір бөлігі (5% -10%) қолайсыз жағдайда тұрғанын, оларда үй жұмысын орындауға жағдай жоқ екенін, аяқ киімнің жеткілікті саны жоқ екенін, олар өздерін бақытты және өз өміріне риза сезінбейді, олар өз отбасы мүшелері тарапынан зорлық-зомбылыққа және қатыгездікке ұшырайды. Балалардың әлеуметтік қорғалу құқықтары, білім беру, тәрбиелеу және дамыту, зорлық-зомбылықтан және қатыгез қарым-қатынастан қорғау құқықтары белгілі бір дәрежеде бұзылады.

Мамандар мен сарапшылар арасынан зерттеуге қатысушылар Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы түрлі мәселелерді атады. Алынған деректерді талдау көптеген жағдайларда балалар мен ата-аналардың құқықтық сауаттылығын арттыру, олардың арасында алдын алу жұмыстарын жақсарту, ата-аналардың балаларды тәрбиелеуге жауапты мінез-құлқын арттыру, балаларға қатысты зорлық-зомбылық және қатыгездікке жол бермеу проблемасын шешу қажеттігін көрсетті, сондай-ақ балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі мамандар жүргізетін әлсіз жұмыстар проблема болып табылады. Отбасыдағы өзара қарым-қатынастар, баламен және ерлі-зайыптылар арасындағы күрделі қатынастар, ажырасу санының өсуі және тиісінше отбасының ыдырауы туралы мәселе бұрынғысынша өткір мәселе болып тұр. Мамандар көрсеткен негізгі мәселелері:

- Баласы бар отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық және қатыгездік-11%;
- Балалардың құқықтары туралы нашар хабардар болуы, құқықтық сауатсыздығы - 11%;
- Суицид бойынша нашар алдын алу жұмысы-10%;
- Балалар үшін жағымсыз сипаттағы интернет сайттардың қолжетімділігі-10%;
- Балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен қатыгез қарым-қатынасты анықтау қиын-9%;
- Материалдық, құқықтық жоспардағы ата - аналардың жауапкершілігінің төмендігі-9%;
- Балалардың проблемалары және олардың құқықтарын сақтау бойынша жоғары тұрған органдарда жұмыс істейтін қызметкерлердің немқұрайлылығы-8%.

Сонымен қатар, олардың проблемаларын шешуге көмектесу және барлық қазақстандық қоғамның әл-ауқаты үшін балалардың табысты әлеуметтенуіне ықпал ету үшін қолай-

сыз отбасылар мен девиантты мінез-құлықты балаларды анықтау қажет [12].

Белгіленген зерттеу шеңберінде мамандар Қазақстанда балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мәселелерін шешуге үлкен тәжірибелік нәтиже енгізген/енгізетін балаларға арналған бірқатар құжаттарды, жобалар мен бағдарламаларды атады. Ең жиі аталатындар арасында: Бала құқықтары туралы Конвенция (16%), "Балапан" бағдарламасы (16%), 2007-2011 жылдарға арналған "Қазақстан балалары" бағдарламасы (16%), "Мектепке жол" республикалық қайырымдылық акциясы (12%), "ҚР-дағы бала құқығы туралы" заң (10%), 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (8%), "Балаға мейірімді қала" халықаралық бастамасы (7%), "Болашақ" бағдарламасы (7%).

Жоғарыда аталған құжаттар мен бағдарламалардан басқа, тек мемлекеттік емес, сонымен қатар қайырымдылық, білім беру, бағдарламалар мен жобалар да балалар арасында девиантты мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған. Аталған бағдарламалардың, жобалар мен құжаттардың кейбірі балаларға ғана емес, жалпы халыққа да бағытталған. Осылайша мамандар Қазақстанда балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мәселелерін шешуге тәжірибелік нәтиже беретін бағдарламаларды, жобалар мен құжаттарды белгіледі. Атап айтқанда: "Қазақстан-жетімсіз" жобасы (6%), "Мәңгілік ел" патриоттық актісі (5%), ҚР "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" кодексі (3%), Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011-2015 жылдарға арналған "Саламатты Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы (3%), "Өзін-өзі тану" адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасы (2%), "Қатыгездік пен зорлық-зомбылықсыз балалық шақ" республикалық науқаны (2%), "Қазақстан-2020: болашаққа жол" "ҚР Мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы (2%), "Ққамқорлық" (2%), Мектеп ортасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру бойынша "Адал ұрпақ" бағдарламасы (2%), "Кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу туралы" бағдарламасы (2%), 2025 жылға дейін ҚР Дене шынықтыру және спортты дамыту тұжырымдамасы (2%), "Қазақстан-2030" бағдарламасы (2%), Мектепке дейінгі ұйымдардағы инклюзивті білім беру бағдарламасы (2%), Білім беру мекемелері үшін құқықтық жалпы оқыту бағдарламасы (2%), "Туған жер (2%), Мектепке дейінгі кіші жастағы балаларды тәрбиелеу және оқыту бағдарламасы "Зерек бала" (2%), "Милосердие" ерікті қоғамының жобалары (Аружан Саин) (2%), Мектеп мекемелеріндегі балалар арасында суицидке қарсы алдын алу бағдарламасы (1%), "Балбөбек" бағдарламасы (1%), "Жүректен жүрекке" акциясы (1%), "дарынды балалармен жұмыс бағдарламасы (1%), Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік қолдау бағдарламалары (1%), "Нұрлы жол" - "Болашаққа бастар жол" елді дамыту бағдарламасы (1%), "Барлығына тегін кәсіптік - техникалық білім беру" жобасы (1%), "Өміріңе иә деп айт!" акциясы"(1%)," Мейірім "акциясы (1%)," Өзін-өзі тану "адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасы (1%)," Мамандандырылған әлеуметтік қызмет көрсету стандарттары, балаларға арналған қосымша білім беруді дамыту бағдарламасы (1%), Бөбек қорының бағдарламасы (1%), Тұрмысы нашар отбасылардан шыққан балаларға әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсету бағдарламасы (1%),"Бала дауысы" ұлттық конкурсы (1%), "Ана мен бала" жобасы (1%),"Мен және әлем" акциясы (1%), "Болашаққа жол" акциясы (1%),"Мектепке қауіпсіз жол" акциясы (1%), "Жұмыспен қамтудың жол картасы 2020" бағдарламасы (1%)," Жұмыспен қамтудың жол картасы 2020" бағдарламасы (1%), "Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ"(1%), "Жедел желі-150" ұлттық телефон желісі (1%), "Балалар еңбегін қанауға қарсы 12 күн" ұлттық ақпараттық шарасы (1%), Мүмкіндіктері шектеулі балаларға арналған Бота қорының гранттары (1%), "Мың бала" жобасы (1%), оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша ұлттық іс-қимыл жоспары (1%), ЮНЕСКО бағдарламасы (1%), "Қазақстан экологиясы-2020" бағдарламасы (1%), "Нұр Арман" гранттық білім беру бағдарламасы (1%), ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі (1%), ҚР "Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы" Заңы (1%), Ювеналдық жүйе және балаларға қатысты сот төрелігі саласындағы жобалар (1%), "СМС күнделік" жобасы (үлгерімді бақылау) (1%),

"Үлкен Ел-Үлкен отбасы" жобасы (2020 жылға дейін) (1%).

Одан әрі сауалнама барысында мамандар арасынан респонденттер балаларға арналған бағдарламаларда іске асырылатын ең өзекті үш мәселені атап өтуді сұрады. Аталған проблемаларды зерделей отырып, проблемалардың үш бағытын көрсетуге болады: кеңес беру және оқытуды қоса алғанда, ақпараттық сүйемелдеу, материалдық-техникалық жарақтандыруды қоса алғанда, қаржылық сүйемелдеу және ведомствоаралық ынтымақтастық пен кадрлық қамтамасыз етуді қоса алғанда, ұйымдастырушылық сүйемелдеу [12].

Мүмкіндігі шектеулі адамдарға қатысты заңнамалық база мен бағдарламаларға байланысты Қазақстан Республикасы 2015 жылдың ақпан айында Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялады. Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияның (бұдан әрі – Конвенция) 35-бабының 1-тармағына сәйкес және БҰҰ Мүгедектер құқықтары жөніндегі комитеті әзірлеген басшылық қағидаларға (CRPD/C/2/3) сәйкес баяндама дайындалды. Баяндама Конвенция бойынша міндеттемелерді жүзеге асыру үшін қабылданған шаралар туралы және ілгерілеу нәтижесінде қол жеткізілген шаралар туралы Қазақстанның алғашқы баяндамасы болып табылады. Баяндама 2012-2016 жылдар кезеңін қамтиды және Конвенцияның ережелеріне тікелей қатысы бар есепті кезеңде қабылданған негізгі заңнамалық, сот, әкімшілік, тәжірибелік және басқа да шаралар туралы ақпаратты қамтиды. Баяндаманы дайындау барысында еліміздің мүгедектер қоғамдық бірлестіктерінің өкілдерімен кеңес беру және талқылау өткізілді.

Адам құқықтарын қорғау мен көтермелеудің жалпы негіздері

Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет болып табылады, оның ең қымбат құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады (Конституцияның 1-бабы). Конституцияда бекітілген жеке адамның құқықтық мәртебесі адам және азамат құқықтарының тұжырымдамасына негізделген және халықаралық-құқықтық құжаттардың негізгі ережелерін негізге алады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары туралы халықаралық құжаттардың негізгі идеялары мен ережелерін қабылдады және оларды мемлекет жағдайын ескере отырып бекітті.

Қазақстан адам құқықтары туралы бірқатар маңызды халықаралық шарттарды, оның ішінде бала құқықтары туралы конвенцияны, әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияны, нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы халықаралық конвенцияны, азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияны және оған факультативтік хаттаманы, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні, азаматтық және саяси құқықтарды, барлық адамдарды күштеп жоқ қылып жіберуден қорғауға арналған халықаралық конвенцияны, Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны басшылыққа алады.

Қазақстан Халықаралық Еңбек Ұйымының бірқатар конвенцияларын, оның ішінде 1948 жылғы Бірлестіктер бостандығы және кәсіподақтарға бірігу құқығын қорғау туралы Конвенцияны (№ 87) және 1949 жылғы кәсіподақтарға бірігу және Ұжымдық келіссөздер жүргізу құқығы туралы Конвенцияны (№ 98) ратификациялады.

Конституцияның 4-бабында Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттардың заң алдында басымдығы бар деп бекітілді. Конституцияның бірқатар ережелері инкорпорация болып табылады. Мысалы, Конституцияның 15-бабы 1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 6 – бабын, 1966 жылғы 16 желтоқсандағы экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактінің 24-бабын сөзбе-сөзбе-сөз келтіреді. Тәуелсіздіктің 25 жылы ішінде Қазақстан адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды сақтауға бейілділігін көрсетті. Қазақстан Республикасында Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия, Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (Омбудсмен), Бала құқықтары жөніндегі уәкіл (2016 жылғы ақпанда құрылған),

балалардың құқықтарын қорғау комитеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы, әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссия сияқты құқық қорғау мекемелері жұмыс істейді.

Конвенцияның 7-Бабы. Мүгедек балалар

Мүгедектердің жалпы санындағы мүгедек балалардың үлесі 12,2 % (79 662 адам) құрайды. Балалар мүгедектігінің құрылымында 16 жасқа дейінгі балалар басым (72 149 адам немесе 90,6 %). Қазақстанда туғаннан мүгедек балаларға тиесілі кепілдік беріледі: баланың заңды мүдделерін қорғау, адамның барлық құқықтары мен бостандықтары (Конституция, Қазақстан Республикасының "Бала құқықтары туралы" заңы, "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" кодекс және басқа да нормативтік актілер). Қазақстан Республикасының "Бала құқықтары туралы" заңына сәйкес барлық балалардың тегіне, нәсіліне және ұлтына, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына қарамастан тең құқықтары бар, ата-аналарына немесе басқа да заңды өкілдеріне қатысты өзге де мән-жайлар болған кезде тоқтатылады. Баланың құқықтарын шектеуге бағытталған нормативтік құқықтық актілер олар қабылданған кезден бастап жарамсыз болып табылады және қолданылмауға тиіс (Заңның 4, 5-баптары).

Баланың құқықтары туралы заңмен баланың өмір сүру құқығына, жеке басының бостандығына, қадір-қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауына кепілдік беріледі. Баланың құқықтарын шектеуге тыйым салу белгіленді. Мемлекет баланың жеке басына қол сұғылмауын қамтамасыз етеді, оны тәни және (немесе) психикалық зорлық-зомбылықтан, қатыгез, өрескел немесе адамның ар-намысын қорлайтын қарым-қатынастардан, нәпсіқұмарлық сипаттағы іс-әрекеттерден, қылмыстық іс-әрекетке тартудан және қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасаудан және Конституцияда бекітілген Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін өзге де қызмет түрлерінен қорғауды жүзеге асырады (Қазақстан Республикасының Бала құқықтары туралы заңның 10-бабы). Әрбір баланың сөз бостандығына және өз пікірін білдіруге, ар-ождан бостандығына, өзінің қоғамдық белсенділігін дамытуға құқығы бар., жасына сәйкес келетін ақпаратты алу және тарату, қоғамдық бірлестіктерге, сондай-ақ заңнамада рұқсат етілген коммерциялық емес ұйымдардың басқа да нысандарына және бейбіт жиналыстарға ерікті түрде қатысу (Қазақстан Республикасының Баланың құқықтары туралы заңының 7-бабының 3-тармағы).

Баланың құқықтары туралы заң мүгедек балалар мен олардың отбасыларына жұмыспен қамту және мемлекеттік көмек саласындағы қосымша кепілдіктер белгіленген "Мүгедек баланың құқықтары" 6-тарауды қамтиды. Мүгедек балаларды әлеуметтік қорғау және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау Қазақстан Республикасының "Білім туралы", "Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы", "Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы" және "Мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы" заңдары шеңберінде жүзеге асырылады.

Конвенцияның 13-бабы. Сот төрелігіне қол жеткізу

Қазақстан Республикасында әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқығы бар. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінде (бұдан әрі – АІЖК) азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде мүгедектердің құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған нормалар бекітілген:

- егер ол мүгедектігі салдарынан соттың шақыруы бойынша келе алмаса, куәдан өзінің болатын жерінде сот жауап алуы мүмкін;

- судья істі сот талқылауына дайындау кезінде немесе сот істі қарау кезінде заң көмегіне ақы төлеуден және өкілдік етуге байланысты шығыстарды өтеуден толық босатуға және оларды 1 және 2-топтағы мүгедектердің істерін қарау кезінде бюджет қаражаты есебінен жатқызуға міндетті;

- Тараптардың бірі есту қабілеті бұзылған адамдар болып табылатын талаптарды қарау кезінде сот сурдоаударма дағдыларын меңгерген адамды тартады.

АІЖК сот талқылауы барысында аудио-, бейнежазба құралдарымен шегендеу

қарастырылған, бұл сот отырысы барысында ақпарат алу үшін көру қабілеті бұзылған тұлғалардың құқықтарын сақтауға әсер етеді. Іске қатысушы адамдар немесе олардың өкілдері сот отырысының аудио-, бейнежазбасының мазмұнымен танысуға құқылы және оның мазмұнына ескертулер беруге құқылы. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес сот отырыстары қылмыстық және азаматтық істер бойынша бейнеконференция байланысы арқылы өткізілуі мүмкін. Бұл технологияны енгізу мүмкіндігі шектеулі азаматтар өз құқықтарын қорғау үшін пайдалануы мүмкін, өйткені ол мұндай азамат алыс жерлерде тұрып жатқан жағдайда, жақын жердегі сотты таңдауға және онлайн-режимде сот отырысына қатысуға мүмкіндік береді.

Жоғарғы Соттың мәліметтері бойынша 2012 жылдан бастап 2016 жылға дейін соттар мүмкіндігі шектеулі адамдардың қатысуымен азаматтық құқықтық қатынастар саласында 10 221 талап/іс қарады, оның ішінде отбасылық құқықтық қатынастар саласында – 1192, еңбек құқықтық қатынастар саласында – 1710, тұрғын үй құқықтық қатынастар саласында – 552, жер құқықтық қатынастар саласында – 106, басқалары – 6661. 1765 істің жалпы санынан іс жүргізу аудио, бейнегіркеу арқылы қаралған. Мүмкіндігі шектеулілер, оның ішінде кресло-арбамен қозғалатын 324 сот ғимараттарының қолжетімділігін қамтамасыз ету бойынша жұмыс басталды. Соттардың 28 ғимараты үй-жайға кедергісіз кіру мүмкіндігіне жол ашты, 255 ғимаратта халықтың қауқары аз топтарына арналған пандустар орнатылды. Соттың санитарлық-тұрмыстық үй-жайларында тұтқалар орнату бойынша жұмыстар кезең-кезеңмен жүргізіледі (бүгінгі күні 90 сот ғимараттарында тиісті жабдық орнатылған), 86 сотта тактильді ақпарат құралдары бар. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың автокөлігіне арналған арнайы көлік қоятын орындармен жарақтандырылады.

2014 жылы азаматтар үшін сот жүйесінің қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында сот жүйесінің интернет ресурсы жаңартылды (СЖИР). СЖИР бірыңғай терезеде еліміздің 370 сот ақпаратына қол жеткізу мүмкіндігін және "Сот кабинеті" сервисін ұсынады. "Сот кабинетінде" өтініштерді, талаптарды, шағымдар мен талап арыздарды электронды түрде дайындауға және беруге; онлайн мемлекеттік баж салығын төлеуге; мемлекеттік баж салығын төлеуді тексеруге; істердің қаралу барысын қадағалауға және істерді онлайн қарауға; сот құжаттарын және хабарламаларды жедел алуға, сот тәжірибесінің қорытындыларымен танысуға мүмкіндік берілген. Мүмкіндігі шектеулі адам сотқа келместен, сот органдарының барлық сервистерін қашықтықтан пайдалана алады. Нашар көретіндерге арналған нұсқа іске асырылды. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған СЖИР мазмұнын дыбыстық сүйемелдеуді енгізу мәселесі пысықталуда.

Жоғарғы Сот, облыстық және оған теңестірілген соттардың оқу орталықтары судьялар мен сот жүйесі қызметкерлерінің мүмкіндігі шектеулілердің құқықтары туралы хабардар болуын арттыруға бағытталған іс-шараларды тұрақты түрде жүргізуде. Мүмкіндігі шектеулілердің сот төрелігіне тиімді қол жеткізуін қамтамасыз ету мақсатында 2016 жылы республика соттары 11 оқыту семинарларын, дөңгелек үстелдер, тренингтер өткізді. Академиямен бірлесе отырып, сот төрелігінің Жоғарғы Соты жанындағы біліктілікті арттыру курстарының тыңдаушылары үшін "Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау» туралы лекция өткізілді.

Қазақстан Республикасының "Адвокаттық қызмет туралы" заңына сәйкес адвокаттар бірінші және екінші топтағы мүмкіндігі шектеулілерге, егер сот қарайтын дау кәсіпкерлік қызметпен байланысты болмаса, тегін (мемлекеттік бюджет есебінен) заң көмегі көрсетіледі. 2012-2016 жылдар кезеңінде адвокаттар 5 623 мүмкіндігі шектеулілерге заң көмегін көрсетті. "Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы" кодекстің 541-бабына сәйкес соттарда мемлекеттік баж төлеуден: талапкер – мүмкіндігі шектеулі адамадар, бала жасынан мүмкіндігі шектеулі баланың ата-анасының бірі-барлық істер мен құжаттар бойынша босатылады; Мүмкіндігі шектеулілердің қоғамдық бірлестіктері және (немесе) олар құрған, есту, сөйлеу, сондай – ақ көру қабілетінен айырылған мүгедектердің кемінде 35% өз мүддесінде талап-арыз берген кезде жұмыс істейтін ұйымдар [13].

Қазақстан отбасы институтына 1990 ауыр жылдарға қарамастан бұрыннан назар аударып келеді. 1995 жылы ҚР Президенті жанындағы Отбасы, әйелдер және демографиялық саясат мәселелері жөніндегі кеңес құрылды, ол 1998 жылы ҚР Президенті жанындағы Отбасы және әйелдер істері жөніндегі ұлттық комиссия болып қайта құрылды. Қазір отбасы саясатының мәселелерін талқылаудың жаңа тақырыптық дискурсы көтерілуде [14].

Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" кодексінің нормаларына сәйкес Қазақстан Республикасында Неке және отбасы, ана, әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Отбасын, ана мен баланы қорғау кешенді сипатқа ие және Қазақстанда отбасын нығайту мен қолдау жөніндегі түрлі мемлекеттік шараларды іске асыру жолымен жүзеге асырылады. Еліміздің барлық аумағында өткізілетін "Мерейлі отбасы" ұлттық байқауы ерекше танымалдыққа ие болды. Қазақстан Республикасында отбасы қатынастарын, моралдық-этикалық және рухани-адамгершілік құндылықтарды нығайту жөніндегі 2015 – 2020 жылдарға арналған Жалпыұлттық жоспар іске асырылуда. 2010 жылдан бастап мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған ата-аналарға, қамқоршыларға және асырап алушыларға кәметке толғанға дейін ең төменгі жалақының 1,05 мөлшерінде жәрдемақы төленеді. 2010-2015 жылдары төлем мөлшері 50 % - ға өсті. Мемлекет қабылдайтын ана мен баланы әлеуметтік қолдау шараларының тиімділігі оң статистикамен расталады. Бала туу 2010 жылмен салыстырғанда 8,9% өсті, егер 2010 жылы 366,2 мың бала туса, 2016 жылдың 1 қаңтарына - 398,6 мың бала дүниесігін ашты.

2014 жылдың басына халық құрылымында 0-18 жас аралығындағы балалардың үлесі 30% құрады. Некеден тыс туылған 72 000 астам бала, 400 000 астам "жалғыз басты аналар", 60 000 астам "жалғыз басты әкелер" тіркелген. 1 миллионнан астам бала ата – анасының бірімен бірге тұрады: тек анасымен бірге – 700 000 астам бала, тек әкесімен бірге-300 000 астам бала тұрады. Қазақстанда отбасы саны өсуде, бірақ отбасының орташа мөлшері азаюда. 2009 жылғы халық санағы көрсеткендей, елдегі отбасылар саны 1999 жылғы санақ мәліметтерімен салыстырғанда 13,8% артты. Бұл ретте қалалық отбасы көбейіп 13,4%, ауылдық – 30,3% құрады. Отбасының орташа мөлшері қалалық және ауылдық жерлерде де төмендеу үрдісі бар. 2009 жылғы халық санағы бойынша отбасының орташа мөлшері 3,5 адамды құрады. Екі адамнан тұратын отбасылар ең көп таралған – 30,1%, үш адам (26,7%), төрт адам (22,2%). Тек 11,7% бес адамнан тұратын отбасылар, 5,6% - алты адамнан, 1,9% - жеті адамнан тұратын отбасылар құрады. 8-10 адамнан тұратын отбасылардың үлесі өте төмен және ол 0,2% құрайды. Соңғы санақ мәліметтеріне сәйкес, әйелдердің 52,2% некеде тұрса, әйелдердің 28,2% ешқашан некеде тұрмаған, жесірлер-12,6%, ажырасқандар-7,0%. Ерлер арасында 57,1% ер адам некеде тұр, 36,9% ешқашан некеде тұрмаған, 3,5% ажырасқан, 2,5% жесір әйел. Санақ мәліметтері бойынша, 18 жасқа дейінгі халықтың 72,3% –ата – анасының екеуімен де, 15,1% - анасымен ғана, 6,4% - әкесімен ғана, ал 6,2% -ата-анасынсыз тұрады. Бірге тұратын әрбір бесінші жұп некеде тұрмайды; әрбір жетінші отбасы-толық емес; әрбір он екінші отбасында өгей ұл немесе өгей қыз бар; 90% толық емес отбасы тек әйелдерден құралған; 30% орыс отбасы толық емес.

Ұсынылған статистика балалардың 20% толық емес отбасыларда өсіп келе жатқанын көрсетеді. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің статистикалық деректері жалпы Қазақстанда толық емес отбасылар санының өскенін көрсетеді, бұл балалы отбасылардағы ажырасу санының көбеюімен, еңбекке қабілетті жастағы ер адамдардың өлім-жітімімен байланысты. Толық емес отбасылар мынадай жағдайлардың бірінің нәтижесінде құрылады: некеден тыс жоспарланған немесе жоспарланбаған жүктілік нәтижесінде баланың тууы; ажырасу; ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуы. Қазіргі демографиялық үрдістер, өсіп келе жатқан урбанизация жалғыз басты аналар үлесінің өсуіне алып келеді. Осыған байланысты "жалғыз басты ата-ана" мәртебесін заңнамалық деңгейде бекіту керек. Халықаралық тәжірибенің жағымды жақтарын ескере отырып, азаматтардың осы санатына әлеуметтік жәрдемақы енгізу жөніндегі мәселені қарау керек [15].

Толық емес отбасылардың әлеуметтік-экономикалық мәртебесінің көрсеткіштері, оның ішінде бірінші кезекте материалдық әл-ауқаты төмен. Олар жағымсыз әлеуметтік әсерлерге аса бейімді, ал әлеуметтік және экономикалық жағынан осал. Біздің нәтижелер алдыңғы зерттеулердің нәтижелерімен бірдей, өйткені жалғыз басты ата-аналар екі ата-анасы бар бір отбасына қарағанда салыстырмалы қолайсыз жағдайда екенін көрсетеді. Толық емес отбасылардың неғұрлым айқын проблемалары мыналарды қамтиды: кедейшілікке және әлеуметтік қамтамасыз ету саласында қандай да бір көмектің қажеттілігіне әкелуі мүмкін қаржылық проблемалар; заңды мәселелер, оның ішінде әкелікті анықтау, балаларға қамқорлық жасау, балаға қолдау көрсету. Сондай-ақ, балаларды күту, тұрғын үй, медициналық қызмет көрсету және жұмысқа орналастыру мәселелері талқыланды. Зерттеулер дәйекті түрде жалғыз басты аналар жеткілікті қолайсыз экономикалық жағдайда екенін көрсетеді, бұл қазіргі қазақстандық қоғамда экономикалық дағдарыстың әсерімен күрделене түседі. Екі ата-анасы бар отбасыларда балалардың материалдық-тұрмыстық қамтамасыз етілуі мен қауіпсіздігіне алаңдаушылық танытады, толық емес отбасыларда бірінші кезекте криминалдан ғана емес, құрдастары тарапынан қорлаудан да сақтау балаларды спорттық, мәдени және қоғамдық сипаттағы түрлі іс-шараларға қатысуына қамқорлық жасайды. Жалғыз басты ата-аналарға баланың әріптесі, екінші ата-анасының болмауы әсер етеді, олар қосымша қолдаудан айырылған, сондықтан олардың балаларына әсер етеді деп алаңдаушылық білдіреді, көбінесе бұл әкесінің тарапынан, өйткені, толық емес отбасыларының көпшілігі жалғыз басты аналар болып табылады. Жалғыз басты ата-аналар үшін олардың балалары бірінші кезекте криминалдан, құрдастарының қорлауларынан қауіпсіз болуы және екінші ата-ананың жетіспейтін қолдауының орнын толтыратын әртүрлі әлеуметтік маңызды іс-шараларға тартылуы маңызды. Отбасы түрі бойынша ерекшеленетін әлеуметтік топтар (толық емес отбасылар мен екі ата-анадағы отбасылар) өмірмен қанағаттанушылық және өз үй шаруашылығының материалдық жағдайына қанағаттанушылық дәрежесі бойынша ерекшеленеді. Белгіленген көрсеткіштерге қанағаттану деңгейі ерлі-зайыптылармен/серіктестермен балаларды тәрбиелеп отырған азаматтарға қарағанда жалғыз басты ата-аналар арасында айтарлықтай төмен. Кейбір жалғыз басты аналарға өз балаларын шектемеу үшін өздерін материалдық жағынан шектеуге тура келеді, мұндай отбасыларда балалар барлық қажеттіліктермен қамтамасыз етілген жоқ, олар ойын-сауықта, қосымша секциялар мен үйірмелерге баруда шектелмеген. 7-18 жастағы балалары бар көптеген зерттеу қатысушылары олардың балалары қосымша білім берумен айналысатынын атап өтті: спорттық секцияларға немесе шығармашылық үйірмелерге барады, белгілі бір оқу пәндері бойынша ақылы қосымша сабақтарға барады. Балалардың мұндай әл-ауқатына жалғыз басты ата-аналар балаларға көп жағдайда өздерін шектей отырып, ақша бөлуі есебінен қол жеткізіледі: әртүрлі тамақтану, денсаулық сақтау қызметтері, киім-кешек және ойын-сауық. Білім деңгейі төмен, кәсіптік білімі жоқ жалғыз басты аналар мен әкелердің тұрақты жұмыс жоқ, ал уақытша жалақы немесе кездейсоқ жалақы табады. Көбінесе мұндай жұмыспен қамту еңбек шартымен ресімделмеген, бұл жалғыз басты ата-аналардың құқықтарына қысым жасауға әкеп соғады. Жас қыздар, жасөспірім қыздарды қоса алғанда, кез келген басқа жастағы әйелдерге қарағанда жоспарланбаған жүктілік жағдайларына неғұрлым бейім, бірақ бұл фертильді жастағы кез келген әйелмен болуы мүмкін. Біздің зерттеуіміздің нәтижелері бойынша 18-28 жастағы кейбір қыздар жоспарланбаған жүктілік және серіктестердің олармен отбасын құруға ниеттенбеуі нәтижесінде жалғыз басты ана атанды. Осы санаттағы әйелдердің арасында кең таралған жағдайлар: әйелдер аборт жасауға ойланған, бірақ шешімге келмеген, себебі бала туғаннан кейін серіктес отбасын құруға үміттенген, бірақ ойлағаны болмады.

Жалғыз басты аналардың басқа тобы-бұл жалғыз басты ата-ананы саналы түрде таңдайтын, әйелдер некеден тыс бала туатын және баланың әкесімен отбасын құрмайтын, сол арқылы мақсатты түрде жалғыз басты ана бола алатындар. Батыс әлеуметтанушылары некеден тыс бала туған жалғыз басты аналардың жағдайын зерттейді және әйелдердің көпшілігі балалы болғысы келді, бірақ олар некеде бірге өмірін өткізгісі келетін адамды

таба алмады, сондықтан баланың некесіз туылуына шешім қабылдады. Бұл үрдіс қазақстандық зерттеуде де көрініс тапты: көбінесе бұл үлкен жастағы (30 жастан және одан жоғары) әйелдер, олар баланы өсіру үшін жұбайды қажет қылмайды немесе некеге тұру үшін үйлесімді адамды таба алмайды. Бала тууға қолайлы жас өтіп жатыр деп қауіптеніп, әйелдер неке қиысыз бала тууға шешім қабылдайды және одан әрі баланың әкесі тарапынан әке болуды тануды әрдайым талап етпейді.

Некесіз өмір сүрудің өсіп келе жатқан қоғамдық танылуы да отбасының жаңа түрін жасады. Бірақ ресми неке қимай, ресми міндеттемесіз түріндегі мұндай қатынастар, әсіресе бала туғаннан кейін және бұрынғы серіктестердің бірі, көбінесе әйел баламен қалады. Біздің зерттеуіміз жалғыз басты ана мәртебесінің пайда болуының кең таралған себептерінің бірі тек діни рәсім нәтижесінде ғана қиылған ресми емес некенің салдары болып табылады. Қыз бен жігіт мешітке барады және отбасы одағын құрудың діни рәсімін жасайды, бірақ әрі қарай некелесудің ресми органдарында некені тіркемейді. Содан кейін біраз уақыттан кейін әйелін тастап кетеді: бұл бала туғанға дейін де, одан кейін де болуы мүмкін. Өйткені мұндай одақ ресми тіркелген жоқ және серіктестердің ешқандай құқықтық міндеттемелері жоқ [16].

Әлеуметтік тұрақтылық пен отбасының қалыпты жұмыс істеуінің қажетті алғышарты білім беру мәселелерінде отбасын мемлекеттік қолдау болып табылады. Білім беру саласындағы оның қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында қарастырылған. Отбасының экономикалық белсенділігін қамтамасыз ету үшін ең маңызды шарттардың бірі мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың тапсырмасына сәйкес мектепке дейінгі ұйымдардағы орын тапшылығы мәселесін шешу үшін "Балапан" бағдарламасының қолданылу мерзімі 2020 жылға дейін ұзартылды. Халықтың жекелеген топтарының, оның ішінде балалардың өткір экономикалық осалдығы қалып отыр, балалар ұлттық күнкөріс деңгейінен төмен табыс деңгейі бар үй шаруашылығы мүшелерінің жартысына жуығын құрайды. Өмір сүру сапасының жақсаруына қарамастан, ауылдық аудандарда, көп балалы, жас отбасыларда, бір ата - анасы бар отбасыларда, мүмкіндігі шектеулі мүшесі бар отбасыларда, мүмкіндігі шектеулі балалар мен ерекше қажеттіліктері бар балалар, ішкі және сыртқы көшіп - қонушылар бұрынғысынша кедейшілікте тұрады [15].

Осылайша, Қазақстанда азаматтардың барлық санаттарын білім алуға, денсаулық сақтауға, еңбекке және сот әділдігіне қол жеткізумен қамтамасыз ету үшін заңнамалық және нормативтік база құрылды. Тиісінше, белгіленген заңнамалық актілер мен ережелердің қаншалықты сақталатындығы, іс жүзінде істің қалай жүргізілетіндігі, әлеуметтік жағынан осал азаматтардың құқықтары қаншалықты сақталатындығы мәселелері туындайды. Осыған байланысты Қазақстанда адам құқықтарын, әсіресе азаматтардың әлеуметтік осал санаттарын іске асырумен байланысты жағдайды жан-жақты зерделеу орынды болып табылады. Әсіресе ауылдық жерлерде, аудан орталықтары елді мекеннен 100 км астам жерде орналасқан шалғай ауылдарда тұратын азаматтардың әлеуметтік-осал санаттарына назар аудару қажет, онда көптеген ауылдық жерлерде қоғамдық көлік жоқ, өмір сүру деңгейінің төмендігі және ауыл халқының барлық санаттары арасында жұмыспен қамтудың жоқтығы байқалады, бұл өмір сүру сапасының төмендеуіне ықпал етеді. Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының отбасыларының арасында көп жағдайда жұмыссыздық пен кедейшілік таралған, бұл білім деңгейінің нашар болуына әсер етеді, сондықтан ауылдық азаматтардың әлеуметтік осал топтары арасында ақпараттану мен білім деңгейінің төмендігі әртүрлі қызметтер мен мекемелер қол жетімділігінің қашықтығына және төмен деңгейіне байланысты негізделген.

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеудің мақсатты топтарының әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы

Зерттеу әдістемесінде барлығы 884 респондентке сауалнама жүргізу жоспарланғаны атап өтілді. Зерттеу нәтижелері бойынша сауалнамаға әлеуметтік жағынан осал топтардан (мүмкіндігі шектеулі тұлғалар, мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар, зейнеткерлер) 919 респондент және 35 сарапшы, негізгі мамандар, барлығы 954 респондент қамтылды. Сұралған зерттеуге қатысушыларды аймақтар бөлінісінде бөлу 2- кестеде көрсетілген

2-кесте. Респонденттерді аймақтар бөлінісінде бөлу, n=954

Аймақтар	N	%	Сарапшылар мен басты мамандар
Қазақстан	919	100%	n=35
Ақмола	66	7%	2
Ақтөбе	70	8%	2
Алматы	91	10%	4
Атырау	78	8%	2
ШҚО	55	6%	3
Жамбыл	62	7%	3
БҚО	63	7%	2
Қарағанды	62	7%	2
Қостанай	60	7%	2
Қызылорда	61	7%	2
Маңғыстау	61	7%	2
Павлодар	62	7%	2
СҚО	64	7%	3
Түркістан	64	7%	4

Зерттеудің іріктеуіне халықтың осал топтарының түрлі өкілдері кірді: әйелдер 64% және ерлер 36%, қазақ ұлтынан 70%, орыс ұлтынан 26% және басқа ұлттардың 4%. Сауалнамаға қатысушылардың орташа жасы 44,2 жылды құрайды, ең төменгісі – 18 жас, ең жоғарғысы – 89 жас. Айтарлықтай бөлігі (44%) ресми некеде тұрады, 7% тіркелмеген некеде, 17% ажырасқан, 12% жесір, сондай – ақ, 20% - ешқашан некеде тұрмаған. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі ауылдарда (64%), қалаларда, шағын қалаларды қоса алғанда, 36% тұрады. Толық деректер 3-кестеде берілген.

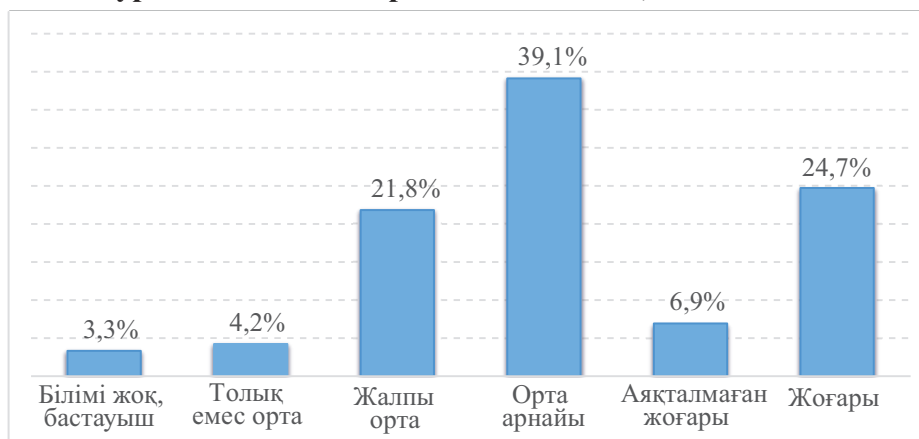
3-кесте. Әлеуметтік осал топтар арасынан респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, n=919

		100%
Гендер	Ер адамдар	36%
	Әйел адамдар	64%
Жас мөлшерінің топтары	18-25 жас	6%
	26-35 жас	24%
	36-45 жас	30%
	46-55 жас	19%
	56 жас және одан жоғары	22%
Ұлты	Қазақтар	70%
	Орыстар	26%
	Өзге ұлттар	4%
Отбасылық жағдайы	Ешқашан некеде тұрмаған	20%
	Ресми некеде тұрады	44%
	Тіркелмеген некеде тұрады	7%
	Ажырасқан	17%
	Жесір	12%
Қоныстанудың түрі	Қала	36%
	Ауыл	64%

Халықтың әлеуметтік осал топтары арасынан іріктеудің пайда болу деңгейі 1-суретте көрсетілген. Деректер көрсеткендей, зерттеу нысаны өкілдерінің үштен бір бөлігінің (29,3%) қандай да бір мамандығы жоқ, яғни арнайы білімі жоқ (орта арнайы немесе жоғары). Едәуір бөлігі орта арнайы білім беру мекемелерінің (39,1%) аяқтады, респонденттердің төрттен біріне жуығының (24,7%) жоғары білімі бар. Респонденттердің 7% әртүрлі себептермен: денсаулық жағдайына байланысты, күрделі отбасы жағдайларына байланысты жоғары оқу орындарын аяқтай алмаған.

Зерттеудің мақсаты топтары бойынша іріктеуді бөлу бастапқы жоспарланған және әдістемеді белгіленген: мүмкіндігі шектеулі тұлғалар (386 немесе 42%), мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасылар (129 немесе 14%), көп балалы отбасылар (136 немесе 14,8%), толық емес отбасылар (131 немесе 14,3%), зейнеткерлер (137 немесе 14,9%).

1-сурет. Респонденттердің білім деңгейі, n=919

Халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары арасынан респонденттердің үй шаруашылықтарының материалдық жағдайы туралы деректер зерттеудің мақсатты топтары азаматтарының үштен бір бөлігі (33,5%) қиын материалдық жағдайда екенін куәландырады: 30,6% - тамақ ақша жетіспейді, бірақ киім сатып алу күрделі проблемалар туғызады, 2,9% тіпті тамақтануға ақша жетіспейді. Жақсы материалдық жағдай 12,2% байқалады, орташа 43,4%, 10,9% осы сұраққа жауап беруден бас тартты (2-сурет).

2-сурет. Үй шаруашылықтарының материалдық жағдайы, n=919

Халықтың әлеуметтік осал топтары арасынан респонденттерді әлеуметтік-кәсіби мәртебесі бойынша бөлу 4-кестеде көрсетілген. Бұл мәліметтер мүгедектердің жартысына жуығы (46%) мүмкіндігі шектеулілігінің себебі бойынша жұмыс істемейді, басқа жартысы - көп бөлігін құрайтындар әр түрлі мамандықтар бойынша жұмыс істейді. Үй шаруашылықтарының негізгі бөлігін көп балалы отбасылар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды күтетін әйелдер құрайды. Жұмыссыздар әрбір әлеуметтік топта байқалады, бірақ олардың едәуір бөлігі мүмкіндігі шектеулі адамдар арасында. Сауалнамамен барлық мүмкіндігі шектеулі топтардағы азаматтар қамтылды, олардың басым бөлігін 2 топтағы мүгедектер (43%), үштен бір бөлігі 1 топтағы мүгедектер (33%) және 3 топтағы мүгедектердің төрттен бір бөлігі (24%) құрайды.

4-кесте. Әлеуметтік осал топтар арасынан респонденттердің әлеуметтік-кәсіби мәртебесі

	n	%
Барлығы	919	100%
Мемлекеттік кәсіпорын, бюджеттік ұйым қызметшісі	96	10,4%
Әскери қызметші немесе Құқық қорғау органдарының қызметкері (армия, ПМ, прокуратура)	2	0,2%

Жеке компаниядағы қызметші	65	7,1%
Жұмысшы / сатушы / а/ш жұмысшы	100	10,9%
Кәсіпкер / өз ақшасына ресми түрде бизнес жүргізуші	22	2,4%
Фермер	6	0,7%
Өзін-өзі қамтушы (ЖК, заңды тұлға тіркеусіз)	49	5,3%
Үкіметтік емес ұйымдарда (ҮЕҰ, ҚБ, кәсіподақтар, спорт клубтары және т. б.) жұмыс жасауы	47	5,1%
Студент / оқушы	17	1,8%
Жұмыс істемейтін зейнеткер	142	15,5%
Мүгедектігіне байланысты жұмыс істемейді	178	19,4%
Жұмыссыз (уақытша жұмыс істемейтінді қосқанда)	58	6,3%
Бала күтіміндегі / мүмкіндігі шектеулі бала күтіміндегі үй шаруасындағы әйел	109	11,8%
Декретте	4	0,4%
Қоғамдық жұмыс	4	0,4%
Жұмыс істейтін зейнеткер	2	0,2%
Мүмкіндігі шектеулі спортшы, өзін ақша табамын/ спортпен айналысамын, мүмкіндігі шектеулі	2	0,2%
Жауап беруден бас тарту	16	1,7%

Зерттеуге қатысушылардың көпшілігінде (77%) әртүрлі жастағы балалар бар. Балалар санының орташа мәні - 3 бала, ең азы – 1 бала, ең көбі -10 бала. Олардың ішінде кәмелетке толған және кәмелетке толмаған балалар бар. Көбінесе респонденттер отбасыларында 2 баладан.

"Бала тәрбиесінде сізге кім көмектеседі?" деген сұраққа: "Жасына қарамастан балалары бар барлық респонденттер жауап берді. Олардың 12,3% балалары ересек болғанын атап өтті. Жалпы алғанда, 17,8% бір бала/балаларды тәрбиелейді, тағы 14,3% балаларды жалғыз тәрбиелейді, бірақ оларға туыстары (әжесі, атасы, әпкесі, ағасы және т.б.), яғни ата-аналардың үштен бір бөлігі-жалғыз басты ата-аналар, яғни жеке ата-аналар көмектеседі деп жауап берді. Айтарлықтай бөлігі (37,7%) нуклеарлық отбасылар, яғни балаларды жұбайлармен бірге тәрбиелейді және 17% кеңейтілген отбасылар, яғни екі ата-анадан басқа балаларды тәрбиелеуде туысқандарының бірі көмектеседі.

Осы бөлімде ұсынылған әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар зерттеудің іріктеуі осы жобаны көздеген халықтың әртүрлі әлеуметтік осал топтарын (гендерлік, жас, білім деңгейі, отбасылық жағдайы, этникалық белгісі, әлеуметтік-кәсіби мәртебесі бойынша) көрсететінін көрсетеді. Осылайша, осы есепте ұсынылған нәтижелер мүмкіндігі шектеулі адамдар, мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар, зейнеткерлер қатарындағы барлық әлеуметтік топтардың пікірлері мен жағдайын көрсетеді.

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының өз құқықтары туралы хабардар болу деңгейі

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының өз құқықтары туралы хабардар болу деңгейін анықтау үшін барлық респонденттерге "Қазақстан азаматының қандай құқықтарын білесіз?" қойылған сұраққа жауаптардың нәтижелері 3-суретте көрсетілген.

Әрбір бесінші (21%) бұл сұраққа жауап беруге қиналды, қалғандары түрлі құқықтарды атады. Әлеуметтік жағынан осал азаматтардың едәуір бөлігі хабардар болған ең көп тарған үш құқық, бұл медициналық көмекке құқық (заңмен белгіленген көлемде) (49%), әлеуметтік қамсыздандыруға құқық (44%) және заң алдындағы теңдік (43%).

Респонденттердің бәрінен аз бөлігі меншік пен тұрғын үйге қол сұқпаушылық құқығы (29%), жүріп-тұру еркіндігі және тұрғылықты жерін таңдау (28%), сотта қорғау құқығы (27%) және кез келген сенімге ие болу құқығы (24%) сияқты құқықтар туралы хабардар.

Халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары арасынан респонденттердің үштен бір бөлігі ғана (31% -34%) мамандық пен қызметті таңдау құқығы, мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы, жеке еркіндік пен қол сұғылмаушылық құқығы туралы хабардар.

3-сурет. Азаматтық құқықтар туралы хабардар болу, n=919

Сауалнамадағы әлеуметтік жағынан осал азаматтардың едәуір бөлігі хабардар болған құқықтар олар үшін аса маңызды және мәнді болып табылатынын көрсетті. Бұл туралы 4-суретте көрсетілген деректер куәландырады яғни, "Аталған құқықтардың қайсысы сіз үшін аса маңызды, мағыналы болып табылады?" деген сұраққа, әрбір бесінші респондент (20%) 4-суретте көрсетілген барлық азаматтық құқықтар олар үшін маңызды екенін атап өтті, респонденттердің 4% жауап беруге қиналды.

Медициналық көмекке құқықтың маңыздылығы мүмкіндігі шектеулі азаматтар арасында және мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған азаматтар арасында кеңінен таралған. Мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы көп балалы отбасылар мен жеке отбасылар үшін маңызды. Қалған құқықтар әлеуметтік жағынан осал топтағы барлық азаматтар үшін тең дәрежеде маңызды.

4-сурет. Халықтың әлеуметтік осал топтары үшін азаматтық құқықтардың маңыздылық деңгейі, n=919

Жалпы Қазақстанда адам құқықтары сақталады ма, жоқ па? Абсолютті көпшілігі (62%) иә, сақталады деген пікірді бөліседі. Қазақстанда адам құқығын сақтамау респонденттердің 17% көрсетті, тағы 21% осы сұраққа жауап беруге қиналды (5-сурет).

Топтар бойынша талдай келе, жалғыз басты ата-аналар (24%) және зейнеткерлер (21%) басқа әлеуметтік осал топтарға қарағанда Қазақстанда адам құқықтарының сақталмауы туралы жиі атап өткенін атап өтуге болады. Көп балалы отбасы және мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасы өкілдері басқа топтарға қарағанда осы сұраққа жауап беруге қиналды (5-сурет).

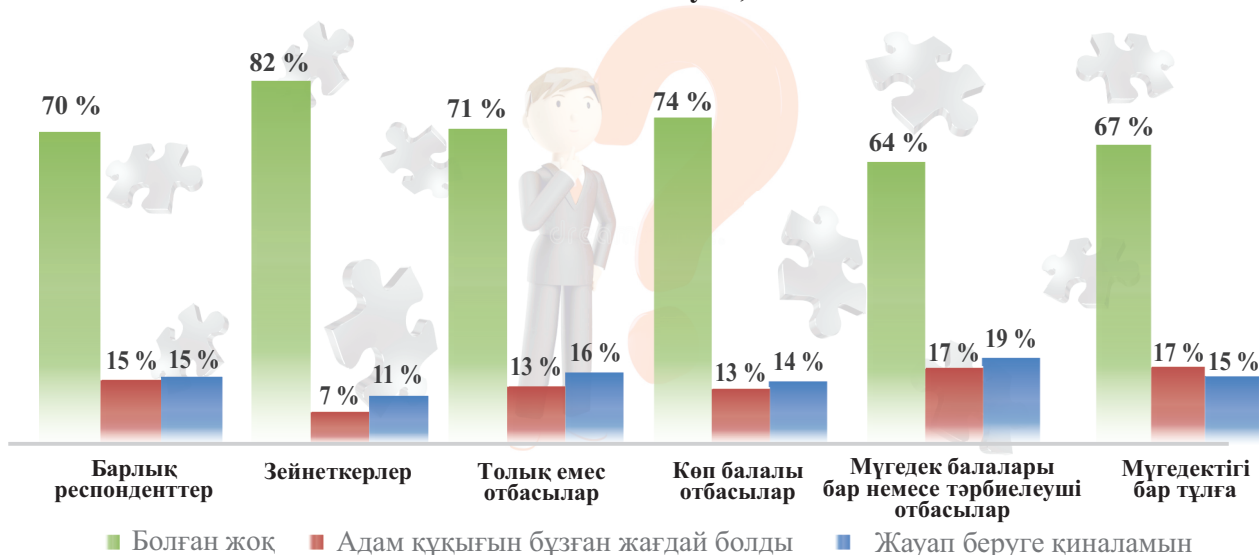
5-сурет. "Жалпы Қазақстанда адам құқықтары сақталады ма немесе сақталмайды ма? Сіз қалай ойлайсыз?" деген сұраққа әлеуметтік-осал топтар бөлінісіндегі жауап, n=919

Ары қарай барлық зерттеу қатысушыларына сұрақ қойылды: "Соңғы екі жас ішінде сізге немесе сіздің отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтары бұзылған жағдайлар болды ма? Айтыңызшы. Немесе мұндай жағдайлар болған жоқ па?". Жалпы көпшілік (70%) мұндай жағдайлардың болмағанын атап өтті, 15% олардың немесе олардың отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтарын бұзу жағдайлары болғанын, тағы 15% осы сұраққа жауап беруге қиналғанын айтты (6-сурет).

Әлеуметтік осал топтар бөлінісіндегі талдау мүмкіндігі шектеулі адамдар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасы өкілдерінің басқа әлеуметтік топтарға қарағанда, олардың өздеріне немесе олардың отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтарын бұзу жағдайлары болғанын атап өткенін көрсетті.

6-сурет. "Сізге немесе сіздің отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтары бұзылған жағдайлар болды ма?" деген сұраққа әлеуметтік-осал топтар бөлінісіндегі жауап, n=919

Адам құқықтарын бұзу жағдайлары туралы (N=133) көрсеткен сауалнамаға қатысушылардың барлығынан мұндай жағдайлар туралы айтып беруін өтінді. Барлық берілген жауаптарды талдай отырып, әлеуметтік жағынан осал азаматтардың пікірі бойынша құқықтардың бұзылуы әділетсіз қарым-қатынаста, мемлекеттік органдар өкілдеріне дөрекі қатынаста, мүгедектіктің әртүрлі түрлері бар адамдар үшін кедергісіз ортаның болмауында, инклюзивті білім берудің жеткілікті дамымаған жүйесінде, жоғары білім алуға жеңілдіктердің жетіспеуінде, тегін дәрі-дәрмектер мен медициналық көмектің жетіспеуінде, сондай-ақ азаматтық және қылмыстық құқықтың түрлі мәселелері бойынша консультацияның жеткіліксіздігі байқалғанын атап өткен жөн. Әр түрлі аталған жағдайлармен танысу мақсатында респонденттердің жауаптарын ұсынамыз:

- *Менің ұлым көршінің ұлымен төбелесті. Учаскелік полиция менің ұлымды қиын жасәсірім ретінде есепке алды. Мен өз ұлымды қорғай алмадым. Учаскелік полиция мені тыңдамады, ол жерде үшінші бала болған.*
- *Пәтерге қойған кезегім жылжымай тұр.*
- *Менің ұлымды мектепте ұялы телефон ұрлады деп айыптады. Кейін басқа сыныптағы баланың алғаны мәлім болды.*
- *Көпбалалы ана ретінде пәтерге кезекке тұрдым және алдым. Өте қуаныштымын.*
- *Ақшалай қаражат түріндегі әлеуметтік көмек тек бір айға ғана берілді.*
- *Мен өлең жазамын. Мен өлеңімді басып шығармақ болып баспаханаға берген болатынмын. Олар жақында шығады деп айтты. Бірақ, олар мені алдады, содан кейін олар менің өлеңдерімді басқа біреудің атымен шығарғанын білдім. Бұл менің өлеңім екенін дәлелдей алмадым.*
- *Көршілер күн сайын арақ ішеді. Түнде ұйқы бермейді, шулайды. Бірнеше рет полиция шақырғанымен олар ешнәрсе жасамады.*
- *Бизнесмен ретінде жемқорлыққа, бюрократияға көңілім толмайды.*
- *Бірнеше жыл бұрын менде ЖК болған. Денсаулығым байланысты оны жапқым келген. Салық мекемелерімен мәселелер басталды.*
- *ЖОО түсе алмадым, гранттар мене жеңілдіктер аз.*
- *Мен ауылдағы жалпы моншада жуынғым келді. Бірақ, бұл бізге қолжетімсіз. Олар арбалы адам келуі мүмкіндігін ескермеген.*
- *Мен ауыр атлетикадан ауданаралық жарыстарда 1-орын алдым, бірақ мені облысқа апармады, өйткені оған ақша бөлінбегенін айтты.*
- *1-топтағы мүгедектерге әлеуметтік көмекті уақытында берілмейді. Сапасыз арба береді. Олар басқа жоқ дейді.*
- *Дәріханаға кіре берісте пандустың болмауынан, мен оған кіре алмадым және өзіме қажетті дәрі-дәрмекті таңдай алмадым. Бұл аудандағы маған ең жақын дәріхана болатын.*
- *Орыс тілін нашар білгендіктен ауруханада дәрігер тағайындауды қазақ тіліне аудармайды. Нәтижесінде ауруларым мен емдеу әдісі бойынша аз ғана мәлемет аламын.*
- *2-топ мүгедектігіме қарамастан мені тұрғын үй кезегіне қоймады.*
- *Мүгедектігі мен жас мөлшеріме байланысты жұмысқа алмайды.*
- *Салықтық кезекте мүгедектігі бар адам ретінде кезексіз қызмет көрсетпейді.*
- *Сотта сұрақтарымды шешу үшін адвокатты жалдау мүмкін емес. Барлығы бас тартады.*
- *Мүгедектік бойынша жәрдемақы алатыным үшін, біз сияқтыларға көңіл аударғаны үшін Назарбаевқа рахмет. Мүгедектік күтімімді уақытында аламыз.*
- *Менің балама ЗАР қойып, үйден оқыту тағайындады. Менің балам неліктен жалпы білім беретін мектепте оқи алмайды?*
- *Менің ұлым арбада отырады, дене кемістігі себебінен мейрамханаға жіберілмеген. Менің ойымша, біздің құқықтарымыз бұзылған.*
- *Квота бойынша УЗИ түсе алмадым.*

- 10 жыл бойы тұрғын үй кезегінде тұрмын. Кезек жылжымайды.
- Еңбек қызметіне құқық - кезекті жыл сайынғы демалыс беруден бас тарту.
- Менің ұлым заңсыз сотталды. Адвокат көп ақша сұрады. Менде мұндай ақша жоқ еді. Ол 6 жасқа сотталды.
- Көршінің ұлын мал ұрлағаны үшін 6 жылға соттады, ал шенеуніктер сыбайлас жемқорлық үшін сотталғанымен 1 жылдан кейін бостандыққа шығарылады.
- Мен сақтандыруды сатып алдым, ол үшін несие алдым және ақшаны бағалы қағаздарға салдым. Бірақ нәтижесіне көңілім толмайды. Несие бойынша төлемдер уәделерден жоғары болды, сақтандыру төленбейді, инвестициялар шығын болды. Қайда шағымдану керек?
- Медициналық картаны мамандар мен білмейтін тілде толтырды.
- Бұрынғы күйеуімнен ұзақ уақыт бойы зорлық - зомбылық көрдім. Әкесіз бала өсірмейін деп шыдап келдім. Ол ішкілікке салынғаннан кейін ажырастым.
- 2006 жылы пәтерге 2632 болып кезекте тұрдым. 2015 жылы өтініш жазып, кезекке 2-топ мүгедектігімен тұрдым. Өтініш жоғалып кеткен, комиссия кезегімді жойды.
- Мен 2-топтағы мүгедек ретінде Нұр-сұлтан қаласына емделуге портал ала алмадым.
- Банктерде кезексіз қызмет көрсетпейді.
- Мен бірінші топтағы мүгедек ретінде маған несие беруден бас тартты.
- Мемлекет берген дәрі-дәрмектер уақытында келмеді және дәрігерлер дауыс көтерді.
- Елемеу бар.
- Артық жұмыс жасағаным үшін төлемеді.
- Мүгедек баланы емдеуге жіберу үшін құжаттарды уақтылы дайындамады.
- Менің 18 жаста мүгедек балам бар. Біз оларға берешек сияқтымыз, кейде дауыс көтереді.
- Алиментке жазу тегін, бірақ адвокат менен ақша алды.
- Сотқа кеңес алу үшін жүгінген кезде заңгерлер өздерінің мәдениетсіздігін көрсетті,
- Құқықтық сауаттылық жоқ.
- Күйеуінен балаға алимент алу.
- Менің абыройыма нұқсан келтірген сәттер болды.
- Уақыт пен ыңғайлылықты үнемдеу үшін онлайн қызметтерді пайдалануға халықты үйрету.
- Ауылды дамыту-аурухана мен оңалту орталығын, саябақтарды салу.
- Толық медициналық көмек.
- Мүгедектерге еркін жүріп-тұру.
- Мүгедектерге қозғалу және медициналық қызмет көрсету бойынша жағдай жасау.
- Мені жұмыстан қысқартты, тиесілі өтемақыны берген жоқ, тек пайдаланбаған еңбек демалысы үшін төленді.
- Жұмысқа орналаса алмаймын.
- Көршілер жеке кеңістігімді бұзады.
- Әйеліне диагнозды дұрыс қойылмады, әйелі қайтыс болған.
- Күйеуі ұрды, ал учаскелік полиция құлақ аспаған.
- Үнемі бұзады.
- Мен әкімге сенемін.
- Жұмысқа алмайды.
- Мүгедектік алу қиын, 10 ай бойы денсаулығым байланысты еңбекке жарамсыз болдым, инсульт алғанша ауруханаға жатқызбады.
- Кедергісіз ортада өмір сүру құқығымды үнемі бұзады.
- Шипажайға бара алмаймын, 3 жыл болды тегін жолдаманы бермейді.
- Операцияны ұзақ күттім.
- Жеке көмекшіге аз сағат төлейді.
- Жаялықтарды беру кідіртеді, сапасы нашар.

- *Өзіңе тиесіліні алу үшін барлық жерде бірнеше рет жүру керек.*
- *Баланы оңалту мәселесі.*
- *Балаға ем алу қиын.*
- *Қозғалу қиын, баламды массажға, үйірмелерге, мектепке апару керек, бірақ инвентар өте сирек бөлінеді.*
- *2 рет әлеуметтік қорғауға шағым жазған, 2 рет жауап келмеген.*
- *Жалақысын арттырамыз деп жәрдемақы азайтты, ал жалақыны бар болғаны 3200 көтерді.*
- *Мүгедек ұлы әрдайым қоғамдық жұмыстарда жұмыс істей алмайды, ақша жоқ деп оны жиі жұмыстан шығарады.*
- *Әкімдіктің көмегі аз.*
- *Кешкі уақытта әлеуметтік желілерді жиі бұзаттайды.*
- *Менің күйеуім 10 ай еңбекке жарамсыздықта болды, оған тек 10 айдан кейін мүгедектік тағайындады.*
- *Менің келісімінсіз интернетқа орналастырғысы келді.*
- *Ақша мен мүлікті ұрлау.*
- *Жеке меншік құқығы бұзу. Өз меншігі мен құқықтарын қалпына келтіру үшін азаматтық іс жүргізуден ұта ала алмады.*
- *Жұмыс істеген кезең үшін қызметкердің жалақы алу құқығы.*
- *Заң алдында құқық бұзылды.*
- *Телефон ұрлау.*
- *Медициналық қызмет көрсететіндер құқығын бұзды, онкологиямен ауырған, екінші топ берген жоқ.*
- *Кәсіби медициналық көмек көрсеткісі келмеді.*
- *Мен жетім болғандықтан, тұрғын үй ала алмадым.*
- *Медициналық қызмет көрсету және ауруханаға жатқызу кезінде бұзушылық болды.*
- *Тамбурда менің алаңымды басып алды.*
- *Заңсыз жұмыстан босату, жалақы төлемеген.*
- *Әлеуметтік қамсыздандыру құқығы сақталмады. 10 жастағы 2 топтағы мүгедектің анасы болып табыламын, ал салық есептелді.*
- *Меншік құқығын бұзу, көрші жер телімін басып алды.*
- *Әлеуметтік тұрғын үй кезегінің бұзылуы.*
- *Күйеуіне заңсыз айыппұл салынды.*
- *11 жыл бойы мүгедек баланы емдеуге жолдама ала алмадым. Оңалтуға арналған құралдары ала алмады*
- *1 балаға алимент өндіріп алу үшін жұбайын таба алмады.*
- *Бұрынғы күйеуінен алимент өндіріп ала алмаған.*
- *Жеке тұлғаларға қатысты салық органдарының қателіктері.*
- *Жәрдемақы тағайындау кезінде әлеуметтік мекеме қызметкері тарапынан дәрежелік көрсетуі.*
- *Ауруы бойынша тиісті дәрі-дәрмектер берілмейді және ауруханаларда тегін беріледі.*
- *Жұмыс өтілін дәлелдеуге тура келді.*
- *Ұлын бұрыннан ұрады.*
- *Неліктен маған мүгедекті оңалту шараларын бермеді. Жетінші жылдан бері мүгедекпін, оңалту орталықтарына жібермеді, квота жоқ.*
- *Жұмыс жоқ, себебі мен жұмыс өтілі мен тәжірибесі жоқ мүгедекпін.*
- *Өткен жылы Астанада мүгедектерге арналған арбада болғандығымнан, ұшаққа отырғызғысы келмеді.*
- *Ауруханада тегін емделу мүмкін емес.*
- *Көлік жүргізуге медициналық комиссиядан өту қиын, мен мойыным ауратындықтан, өтпедім. Қолың нашар жұмыс істейді деді, ал шетелде тіпті қолсызға да рұқсат береді.*
- *Жеке медициналық орталықтарға талдау жүргізу үшін рұқсат жоқ, жеңілдіктер*

жасасамайды. Мен үшін тістерді емдеу өте қымбат. Креслоға отыруға болмайды.

- Көктемде қалаға жете алмадым, автобус болған жоқ, такси қол арбамды тиемеді, өйткені доңғалақтары лас болды.
- Барлық жерде біздің өміріміздің барлық салаларында анализдер тапсыру, жеке медициналық орталыққа кіру, екінші қабатта оқыту курстарына қатысу, спорт залдары арнайы құрылғылармен жабдықталмаған.
- Кафе, мейрамхана, дискотекаға кіре алмайсыз.
- Облыста оңалту орталығы жоқ, балаларды Алматыда баруға тура келеді. Бір сүйемелдеушіге қиын (қосымша шығындарды төлемейді).
- Балам екеуімізге қоғамдық көлікте жолақы төлеуді талап етті, Кондуктор түсіріп кетем деп айқайлады.
- Күйеуі жұмысқа еңбек шартынсыз орналасқан, жұмыс беруші еңбекақысын толық төлемеген.
- Көп балалы отбасыларға көмек-дәрі-дәрмек бағасын төмендету, коммуналдық ақысын төлеуде жеңілдіктер беру.
- Баламды ауруханаға жатқызудан бас тартты.
- Көлікті ұрланды, полиция таппады, жұмыс істемейді.
- Емханаға барған кезде жастар орын бермейді, медбике шықпайды, шақырмайды, мен егде адаммын. Ренжігеннен қан қысымым көтерілді.
- Кедергісіз орта. Еркін жүріп-тұру құқығы.
- Бір жарым жыл бойы өз кресло-арбамды күттім.
- Мүгедектікті емдеу үшін қаржы қажет.
- Бір жыл бұрын протездеуге жолдама алу қиын болды. Тек ООИ қолдауымен ғана үрдіс жеделдетілді.
- Аудандық аурухана менің жұмысқа тұруыма кедергі жасады.
- Емханада қажетті көмек көрсетілмеді.
- Бұрабайдағы шипажайға жолдама бермеді. Бірақ, ИПР санаторий-курорттық емдеу қажеттілігі бар екендігі көрсетілген.
- Тұрғын үй алу кезегі баяу қозғалады.
- Әлеуметтік көмекті ресімдеу кезінде мемлекеттік қызметтің қызметкерлері маған дәрекілік көрсетті.
- Медициналық көмек көрсетілмеді. Мен мүгедектін, ауруханада жатқанда дәріні өзім алдым, негізі дәрі тегін берілетінін естідім.
- Қаланың көптеген нысандарына, ойын-сауық мекемелеріне қолжетімділік жоқ.
- Үйден тыс жерде жүру өте қиын, арбадағы мүгедектер үшін жағдай жоқ. Пандустар жоқ, олар ыңғайлы емес.
- Білім алу құқығы, мүгедектігі бар баланы мектепке алмайды.
- Мүгедек баланы емдеу үшін жеңілдіктер ала алмайды.
- Мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы. Медициналық көмектен бас тарту.
- Пәтер ала алмады, құжаттарды тапсырып, барлығы дайын болды. Бір ай кейінірек қоныстандырды, неліктен солай болғанын түсінбедім.
- Неге кез келген емханада медициналық көмек алуға болмайды. Мен өзімді жайсыз сезінгенін ауруханаға кірсем, мені тұрғылықты жерім бойынша, бүкіл қала арқылы баратын басқа ауруханаға жіберді.
- Кішкентай баламның болуына байланысты жұмысқа қабылданбадым.
- Учаскелік инспектор менің үйге кіргісі келді, Мен оның шығуын, подъезден жасауап алғанын қаладым.
- Менің полициядағы азаматтық іс бойынша арызым жасауапсыз қалды.
- Менің күйеуімді қылмысты мойындауға мәжбүр етті және отырғызды.
- Тұрғын үй алған кезде ұлым екеуімізге екі бөлмелі пәтердің орнына бір бөлмелі пәтер берілді.
- Пәтер ұрлығын аша алмады.

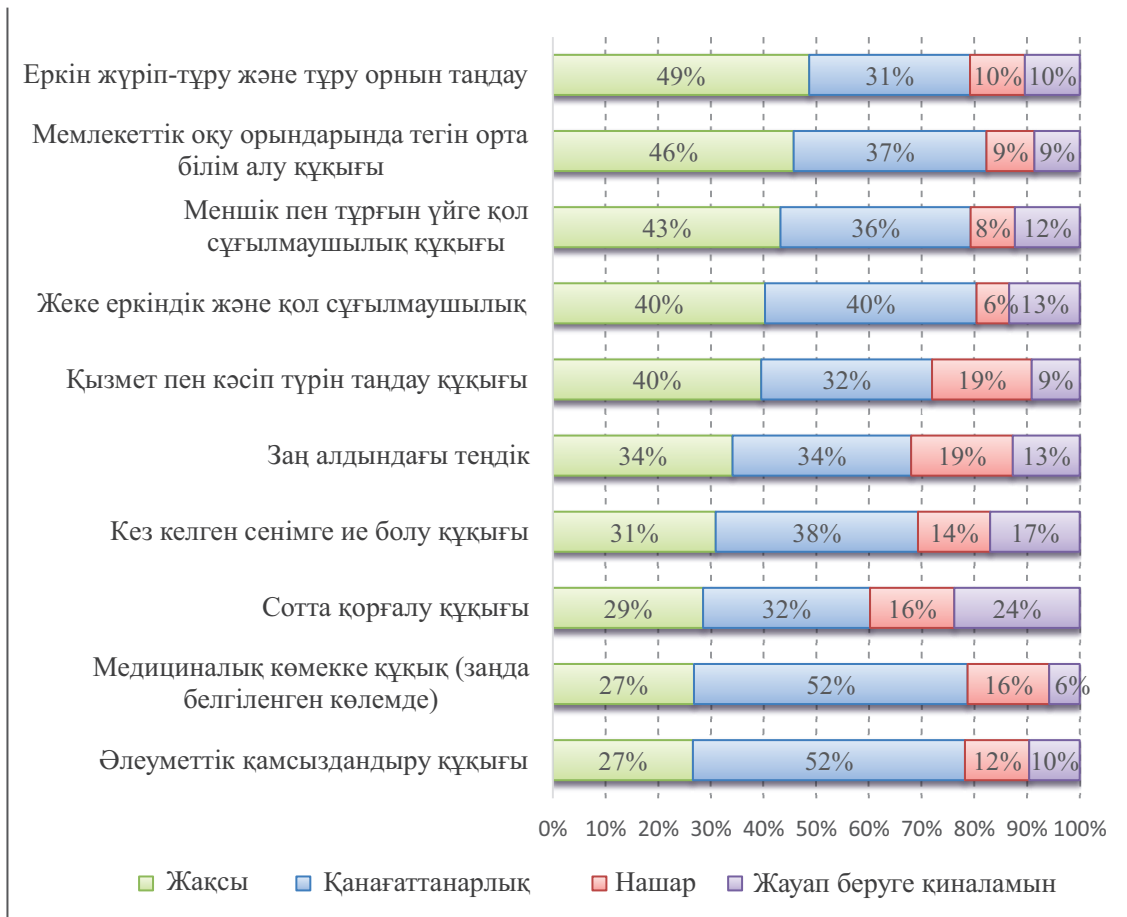
- *Ұлымда машина болды. Ол машинамен гемодиализден келе жатқанда, жолда көлікке соғысты. Жүргізуші сотқа берді. Ұлым ауруханада жатуына байланысты сотқа бара алмады. Бірақ біз, 1-топ мүгедектігіне байланысты барлық құжаттарды тапсырғанымызбен, жарты жылға жүргізушілік құқығынан айырды. Мен апелляция бердім, наразылық білдірдім, ал сот оған тағы қосып берді, нәтижесінде 1 жылға құқығынан айырылды. Ол мінсіз жүргізуші болатын.*
- *Діни ағымдарға бақылау жоқ*
- *2015 жылы мен 2 млн. теңге сомасында грант ұтып алдым. Цех жұмыс істейді, бірақ қандай да бір құжат үшін осы ақшаны қайтару туралы сот шешімі шықты. Маған сотқа қатысуға мүмкіндік бермеді. Менің құқығым шектеулі болды.*
- *ҚР мүгедектерді тұрғын үймен қамтамасыз ету туралы заң бар. Бірақ егер мүгедек үй салса, көмек берілмейді.*
- *Портал бойынша емдеуге жіберілмеді. Аурухана алмайды.*
- *Мүгедектік алуда қиындықтар болды. БЦП 2-топ бергісі келмей, 3-топ бергісі келді. беруге әзер берді.*
- *Бизнес жүргізу туралы кеңес беруден бас тартты. Қаладан кеңес алдым, біздің заңгерлер кеңес бермейді.*
- *Менің ұлым кешірім жоқ. Мен адвокат қызметін төлеу үшін машинаны сатдым. Заң қызметкерлері адам құқықтарын нашар қорғайды.*
- *Ауылда мүгедектігі бар азаматтарды жұмысқа орналастыру жолға қойылмаған. Көптеген адамдар үйде отыр. Аудандық әлеуметтік қамсыздандыру орындары тырысады, бірақ, мемлекеттік бағдарламалар жоқ.*
- *Жергілікті аурухана квота бергісі келмеген, бірақ басшысы проблеманы шешті.*
- *Пәтерге кезекте тұрмыз. Егер біздің ауылда тіркеуіміз болмаса, мүгедекке қамқор болғаны үшін жәрдемақы берілмейтінін айтты. Сосын біз қалалық тіркеуден шығып кеттік. Ал кезекте 10 жыл тұрдық.*
- *Мүгедек балаға квота алу.*
- *Толық емес отбасы ретінде жәрдемақы алу мәселесі болды.*
- *Өзіңізбен бірге ұлының құжаттары болмағандықтан жол билетін тапсыра алмады.*
- *Ескі үйде подъезге кіре алмады, пандустар болмады.*
- *Мен аферистік жағдайға тап болдым, 50 мыңға алданып қалдым. Полицияға өтініш бергенде, ол адамды фото арқылы таныды. Полиция ақшаны тауып, қайтарып беруге уәде берді, бірақ нәтиже жоқ. Мен полицияға сенуден қалдым.*
- *Жеке еркіндік және қол сұғылмаушылық.*
- *Білім жүйесін жақсарту.*
- *Менің жарақатымды емдеу үшін ақы төлемеді. Осыған байланысты мен үкіметтік емес ұйымға көмек сұрап келдім. Олар маған жол көрсетті. Қазір менің құқықтарым қорғалған.*
- *Қоғамдық көлікке еркін, кедергісіз кіру құқығы, іс жүзінде кез келген дүкенге еркін кіру шектелген (сатылар, пандустар, лифт жоқ).*

Халықтың әлеуметтік осал топтарының тұратын жері бойынша құқықтарды сақтау және іске асыру

Сіздің елді мекеніңізде келесі адам құқықтарының әрқайсысы қалай қамтамасыз етіледі және іске асырылады? Мұндай сұрақ респонденттерге қойылып, 3 ұпайлық шәкіл бойынша бағалау ұсынылды, онда 1-жақсы, 2 – қанағаттанарлық және 3 – жаман. Бағалау нәтижелері 7-суретте көрсетілген. Респонденттердің жауаптары сауалнама барысында бағаланған адамның барлық құқықтары Қазақстанда сақталады және іске асырылады, бұл туралы "жақсы" және "қанағаттанарлық" деген жауаптар куәландырады. "Нашар" (19% - дан) бағалардың ең көп саны "қызмет пен кәсіп түрін таңдау құқығы" және "заң алдындағы теңдік" жауаптарына қатысты байқалады. Респонденттер ең көбі сотқа қорғау құқығын іске асыруды бағалауға қиналды (24%), бұл түсінікті жәйт, өйткені аталған құқықты қолдану мақсатында сотқа жүгіну тәжірибесі жоқ, сондықтан да бағалау қиын. Сондай-ақ, респонденттердің аз үлесі (17%) кез келген сенімге ие болу құқығын бағалауға қиналды.

7-сурет. Әлеуметтік осал топтардың пікірі бойынша тұратын жері бойынша құқықтарды сақтау және іске асыру, n=919

7 – суретте ұсынылған адам құқықтарының сақталуын бағалау негізінде тиісті индекс әзірленді, ол 0-ден 10-ға дейінгі мәнді қабылдайды, онда 0-бағалау жақсы белгіленбегенін білдіреді, мұндай респонденттер 32%, яғни әлеуметтік осал топтар өкілдерінің үштен бір бөлігі зерттелетін адам құқықтарының бірде-бірі бойынша "жақсы" деген баға белгілемеген.

Орта есеппен сауалнамаға қатысушылар төрт құқықты атап өтті, олар өздерінің елді мекендерінде жақсы сақталады және жүзеге асырылады деп санайды. Көбінесе бұл:

- Қозғалыс еркіндігі және тұру орнын таңдау;
- Мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы;
- Меншік пен тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы;
- Қызмет пен кәсіп түрін таңдау құқығы және жеке еркіндік пен қол сұғылмаушылық.

5-кестеде аймақтар бөлінісінде құқықтар мен бостандықтар индексі берілген, деректер кему тәртібімен сараланған. Қарағанды облысында құқықтар мен бостандықтардың сақталуына оң баға берілген (6,6 ұпай). Сондай-ақ, бағалау ел бойынша орташа бағадан жоғары (3,6 ұпай) Ақмола (6,3), Шығыс Қазақстан (5,5), Ақтөбе (5,3) және Жамбыл (4,6) облыстарында байқалады.

Оң бағалардың орташа мәні Солтүстік Қазақстан (4,2), Қостанай (3,8), Павлодар (3,8), Түркістан (3,4) және Батыс Қазақстан (3,1) облыстарында байқалады.

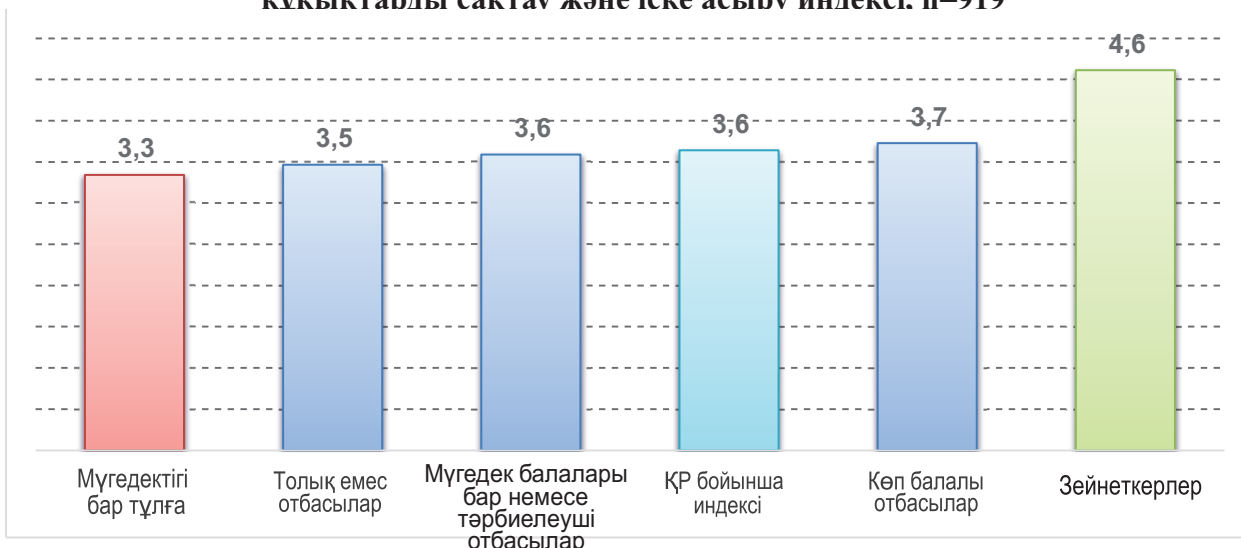
Бағалаулар орташадан төмен Қызылорда (2,5), Алматы (2,3), Маңғыстау (1,1) және Атырау (1,0) облыстарында байқалады, яғни бұл облыстарда респонденттер адам құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың орташа ел бойынша бағаларынан едәуір аз екенін атап өтті.

5-кесте. Өңірлер бөлінісінде адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау индексінің орташа мәні, n=919

Аймақтар	Құқықтарды сақтау индексінің орташа мәні	Стандартты ауытқу
Қазақстан	3,6	3,5
Қарағанды	6,6	2,0
Ақмола	6,3	3,9
ШҚО	5,5	3,2
Ақтөбе	5,3	3,2
Жамбыл	4,6	4,2
СҚО	4,2	2,7
Қостанай	3,8	2,7
Павлодар	3,8	3,0
Түркістан	3,4	3,3
БҚО	3,1	3,1
Қызылорда	2,5	3,7
Алматы	2,3	2,6
Маңғыстау	1,1	1,9
Атырау	1,0	0,2

Әлеуметтік осал зерттеу топтары бойынша индексті талдау мүгедектігі бар адамдардың неғұрлым осал екенін көрсетті, олар барлық респонденттерге қарағанда адам құқықтарының сақталуы мен іске асырылуына оң баға берді. Бәрінен көп жағдайды оң бағалайды зейнеткерлер-индексі 4,6-ға тең (8-сурет).

8-сурет. Әлеуметтік осал топтардың пікірі бойынша тұратын жері бойынша құқықтарды сақтау және іске асыру индексі. n=919

Сұрастыру барысында барлық респонденттер: "Сіздің елді мекеніңізде азаматтардың құқықтарын іске асырудың негізгі мәселелерін атаңыз" деп сұрады. Сауалнамаға қатысушылар барлық белгіленген мәселелерді талдай отырып, көптеген түрлі мәселелерді атады, халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарының пікірі бойынша, шалғайдағы ауылдық елді мекендерде азаматтардың құқықтарын іске асырудың негізгі проблемалары болып табылатындығын атап өткен жөн:

- Түрлі мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлық;
- Елді мекендерді сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі;
- Жолдарды жөндеу сапасының төмендігі;
- Жеткіліксіз дамыған көлік инфрақұрылымы;
- Мүгедектік арбалар мен зағип жандар үшін қоғамдық мекемелерге қолжетімділіктің болмауы;
- Бала бақшалар мен жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытудың қиындықтары;
- Жоғары оқу орындарында халықтың әлеуметтік осал топтарынан азаматтарды оқыту үшін білім беру гранттарының жеткіліксіздігі;
- Жұмысқа орналасу білімі мен тиісті еңбек ақысына сәйкес;
- Спорттық секциялар мен клубтардың болмауы;
- Қоқыспен және тұрмыстық қалдықтармен ластану;
- Авариялық тұрғын үйлерді жөндеуде көмектің болмауы;
- Тұрғын үй мәселесінде көмек;
- Жеткіліксіз материалдық көмек;
- Білікті медициналық көмек алу мәселелері;
- Білікті заң көмегін алу мәселелері;
- Әлеуметтік осал азаматтардың құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігі.

Зерттеу көрсеткендей, халықтың әлеуметтік осал топтарына көбірек ақпарат пен түсіндірулер қажет болатын негізгі бағыттар: әлеуметтік қамсыздандыру (60%) және тегін медициналық қызмет көрсету (59%) болып табылады, бұл туралы респонденттердің көпшілігі атап өтті. Сонымен қатар, зерттеуге қатысушылардың басым бөлігі жұмысқа

орналастыру және кәсіптік бағдар беру бойынша ақпарат (39%), сондай-ақ заң кеңестері (37%) талап етілетінін атап өтті. Жалпы респонденттердің 13% оларға түсініктеме және ақпарат талап етілмейтінін атап өтті (9-сурет).

9-сурет. Көп ақпарат пен түсініктемелер талап етілетін негізгі бағыттар, n=919

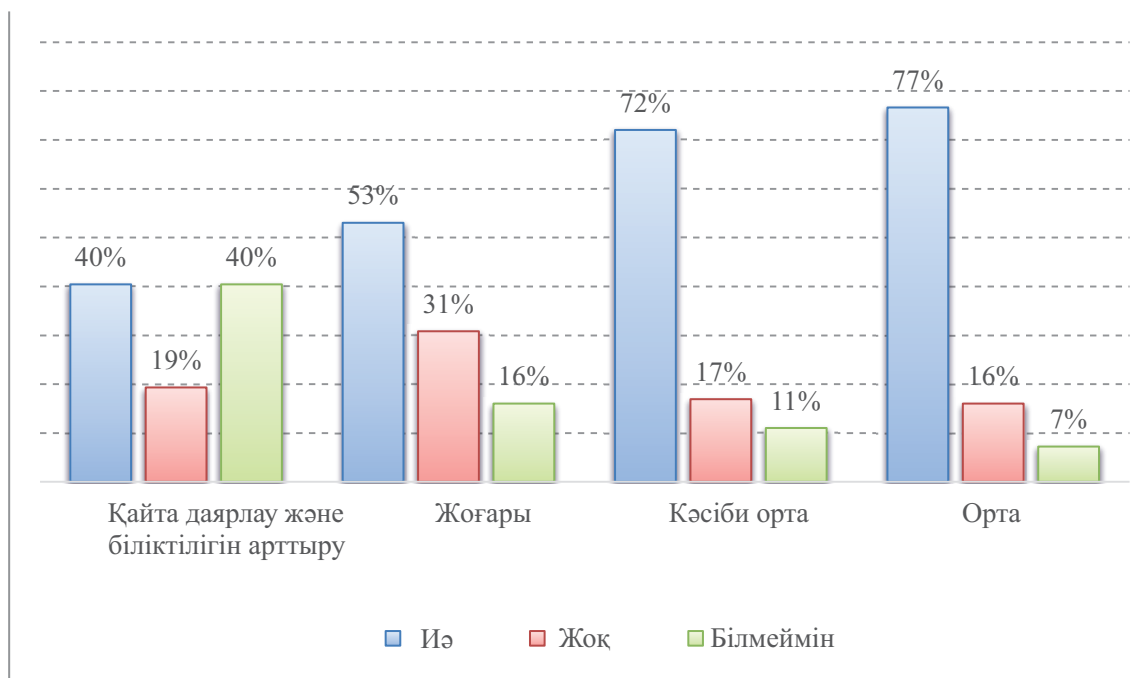
Ақпаратқа деген қажеттілік әлеуметтік топқа байланысты ерекшеленеді: көп балалы және монородтық отбасы өкілдерінің едәуір бөлігі білім беру бойынша ақпаратқа деген қажеттілік бар екенін атап өтті. Жұмысқа орналастыру және кәсіптік бағдар беру жөніндегі ақпаратқа қажеттілік мүмкіндігі шектеулі адамдар мен көп балалы отбасылар арасында жиі таралған. Заң кеңестері барлық әлеуметтік осал топтарда азаматтардың белгілі бір бөлігі үшін өзекті. "Маған түсініктеме мен ақпарат қажет емес" жауаптар зейнеткерлер арасында жиі таралған.

Білім алуға, жұмысқа орналасуға, медициналық қызметтерге, сотта қорғауға қол жеткізу

Білімге қол жеткізу

Білім берудің барлық түрлерінің ішінен халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары үшін орта және орта кәсіптік білім беру деңгейлері қол жетімді – мұндай пікір сауалнамаға қатысушылардың көпшілігін бөліседі (тиісінше 77% және 72%). Халықтың әлеуметтік осал топтары өкілдерінің үштен бір бөлігі (31%) жоғары білім алуға мүмкіндігі жоқ деп санайды. Қайта даярлау және біліктілігін арттыруға қатысты жағдай бір мәнді емес: айтарлықтай бөлігі (40%) мұндай мүмкіндік бар екенін атап өтті, респонденттер жауап беруге қиналды және 19% мұндай мүмкіндік жоқ екенін атап өтті (10-сурет).

10-сурет. Респонденттердің "Сіз білім берудің келесі түрлерін алуға мүмкіндігіңіз бар ма?" сұрағына берілген жауаптарды бөлу, n=919

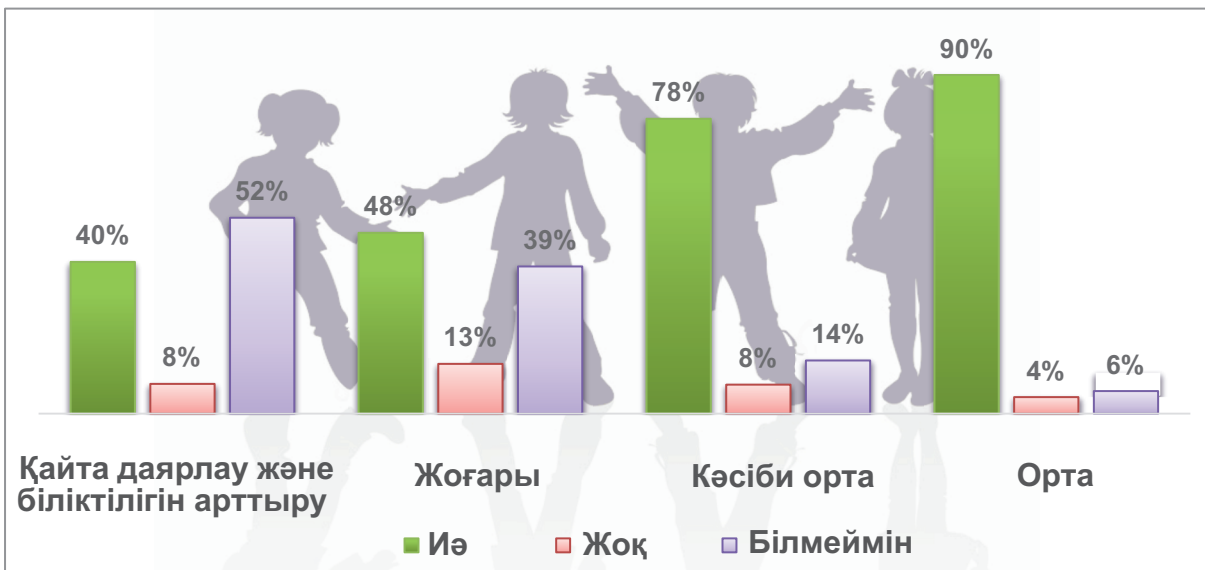

Орта білім алу мүмкіндігінің болмауының негізгі себептері мүмкіндігі шектеулі балалардың денсаулық жағдайы болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың жекелеген ата-аналары олардың балалары сөз сөйлей алмайтынын немесе оқу материалын нашар есте сақтап қалатынын атап өтті, сондықтан олар үшін орта білім алу қиын. Сондай-ақ кейбір ата-аналар өздерінің балаларын мектепте оқыту үшін тиісті жағдайларының әрдайым жоқ екенін атап өтті, сондықтан балалар үйде немесе арнайы интернаттарда оқиды.

Кейбір сауалнамаға қатысушылар жоғары білім алу үшін олардың қаржы қаражаты жоқ, ал арнайы гранттардың барлығына жетіспейтінін атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдар барлық оқу орындарында белгілі бір қажеттіліктері бар мүмкіндігі шектеулі адамдардың еркін жүріп-тұруына мүмкіндік жоқ екенін жиі атап өтті. Кейбір көп балалы аналар өздерінің арнаулы орта немесе жоғары білім алуға мүмкіндігі жоқ екенін және болмағанын атап өтті, өйткені олар ерте тұрмысқа шығып, балаларды дүниеге әкелген, тиісінше үй тұрмысымен толық айналысады. Көптеген зейнеткерлер өздерінің жоғары білімі бар екенін атап өтті, қалғандары оларға әртүрлі білім алу немесе біліктілігін арттыру қажет емес деп жауап берді, олар бұл қажет емес деп санайды. Әлемдік тәжірибеде зейнеткерлер жаңа мамандықтарға оқып, білім алады немесе басқа да белсенділік танытуда көптеген жағдайлар байқалады.

Одан әрі барлық респонденттер балалардың түрлі білім алу мүмкіндігіне ие бола ма деп сұрады. Жағдай 10-суретте ұсынылған жауаптарға ұқсас, абсолюттік көпшілігі барлық балаларда орта және орта арнаулы білім алу мүмкіндігі бар екенін атап өтті. "Жоқ" және "білмеймін" жауаптарын мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасы өкілдері атап өтті (11-сурет). Балаларға арналған білім берудің әртүрлі түрлерін алу мүмкіндігінің болмауы себептері жоғарыда көрсетілген ұқсас.

11-сурет. Респонденттердің "Сіздің балаларыңыз білім берудің келесі түрлерін алу мүмкіндігіне ие бола ма?" сұрақтарына берген жауаптарды бөлу, n=919

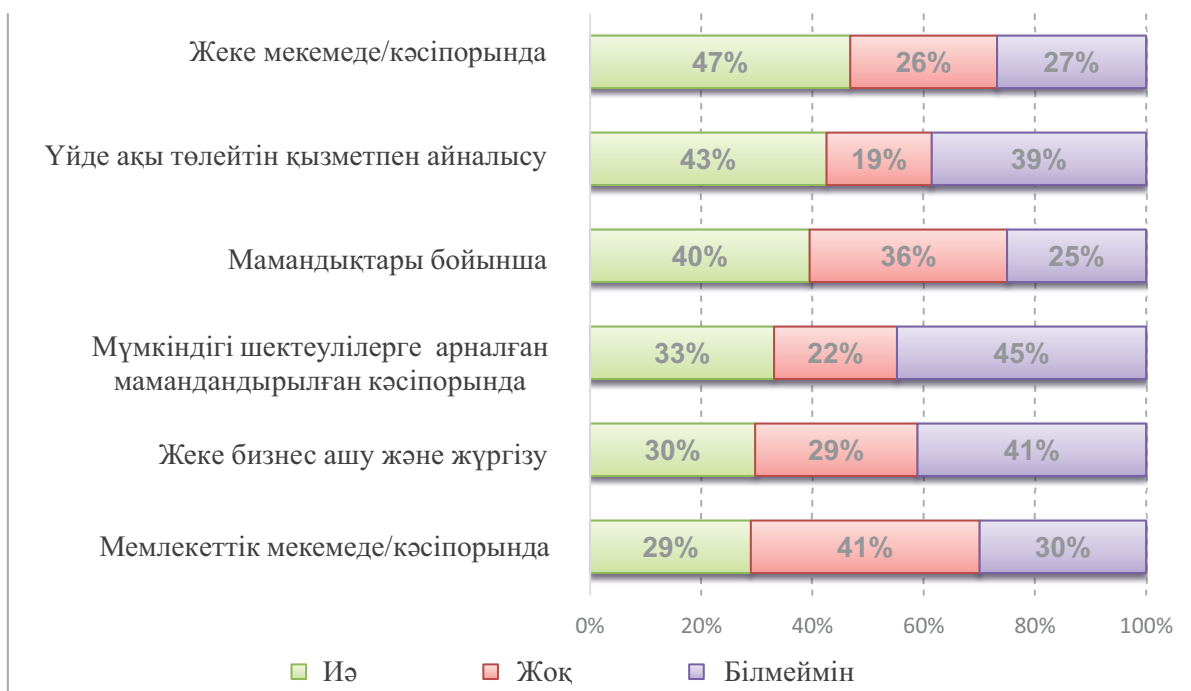

Жұмысқа орналасуға қол жеткізу

Халықтың әлеуметтік осал топтары өкілдерінің едәуір санының пікірі бойынша, оларда не жеке мекемеге/кәсіпорынға жұмысқа орналасу мүмкіндігі бар (47%), не үйде ақылы еңбекпен айналысу мүмкіндігі бар (43%). Сонымен қатар, сауалнамаға қатысушылардың айтарлықтай үлесінің пікірі бойынша оларда өз мамандығы бойынша (36%) және мемлекеттік мекемеде/кәсіпорында (41%) жұмысқа орналасуға мүмкіндік жоқ. Жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы сұраққа берілген жауаптардың деректері 12-суретте көрсетілген.

Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін мамандандырылған кәсіпорында жұмысқа орналасу жағдайы және өз бизнесін ашу және жүргізу мүмкіндіктері бір мәнді емес: респонденттердің елеулі үлесі осы сұраққа жауап беруге қиналды, сондай-ақ мұндай мүмкіндік бар және жоқ екенін атап өтті (12-сурет).

12-сурет. Жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы сұраққа респонденттердің берген жауаптарын бөлу, n=919

Әлеуметтік жағынан осал азаматтардың өз пікірлері бойынша жұмысқа орналастырудың негізгі кедергілері: арнайы немесе жоғары білімнің болмауы, қазақ немесе орыс тілдерін білмеуі, денсаулығының нашарлығы, қажетті жұмыс тәжірибесінің болмауы болып табылады. Кейбір зерттеу қатысушылары жұмысқа орналасу үшін "таныс" және "байланыс" қажет деп есептейді. Мүмкіндігі шектеулі балалардың аналары жұмысқа орналаса алмайды, себебі олардың балаларына қамқорлық жасамайды. Зейнеткерлер оларға жұмысқа орналасу қажеттілігі жоқ екенін атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдарды "мүгедектігіне байланысты жұмысқа алмайды" немесе "мүгедектерге жағдай жоқ".

Медициналық қызметтерге қол жеткізу

Әлеуметтік-осал топтар өкілдерінің басым көпшілігі тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік емдеу мекемелеріне медициналық көмек алуға өтініш білдіретінін атап өтті, олар тұрғылықты жері бойынша емханалар (67%), ауылдық дәрігерлік амбулаториялар (18%), фельдшерлік-акушерлік пункттер (7%). Ақылы емханаларға зерттеу нысанының қатарынан 3% жуық азаматтар жүгінеді (13-сурет). Жекелеген респонденттер басқа ауылда, аудан орталықтарында, шекара маңындағы аудандарда медициналық пункттерге жүгінетінін, Ресей Федерациясының ақылы емханаларына жүгінетінін, біреу қалаға баратынын, қалада орналасқан облыстық клиникалық ауруханалар жанындағы емханаларға жүгінетінін атап өтті.

13-сурет. Негізгі емдеу мекемесі, n=919

Емдеу мекемесінде медициналық қызметтер қаншалықты толық көрсетіледі, әлеуметтік жағынан осал азаматтар қайда хабарласады? Сауалнама халықтың пікірі бойынша, сауалнама барысында бағаланған көрсеткіштердің бірде-бірі толық көлемде ұсынылмайтынын көрсетті (14-сурет).

Сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі дәрігерлердің достық қарым-қатынасы туралы (38%) атап өтті. Респонденттердің үштен бір бөлігі (27%) тегін дәрі-дәрмектерді қоса алғанда, медициналық көмек толық көрсетіледі деп жауап берді. Сондай-ақ

респонденттердің үштен бір бөлігі (26%) дәрігер-мамандарға қол жеткізу және ыңғайлы жұмыс кестесі қамтамасыз етіледі деп санайды. Дегенмен, халықтың әлеуметтік осал топтары өкілдерінің көпшілігі барлық медициналық қызметтер толық көлемде көрсетілмейтінін атап өтті. Әсіресе, бұл қалаған жынысты маманды таңдау мүмкіндігіне және бір жерде толық тексеруден өту мүмкіндігіне қатысты (14-сурет).

14-сурет. Емдеу мекемелерінде медициналық қызмет көрсету, n=919

Сотта қорғау құқығына қол жеткізу

Сотта қорғау құқығымен байланысты мәселелерді зерделеу мақсатында барлық респонденттерге мынадай сұрақ қойылды: "қазіргі уақытта немесе соңғы жылда сот тәртібімен шешуді талап ететін қандай да бір құқықтық сұрақтарыңыз бар ма?". Басым көпшілігі (76%) мұндай сұрақтар жоқ деп жауап берді. Сонымен қатар, сот тәртібінде шешілуі қажет түрлі құқықтық мәселелерді атап өтті. Әлеуметтік жағынан осал топтардың кейбір өкілдерінің мұндай мәселелер бірнешеу, ерлі-зайыптылардың ажырасуы және мүліктік даулар ең көп таралған болып табылады. Жалпы аталған құқықтық сұрақтар тізімі:

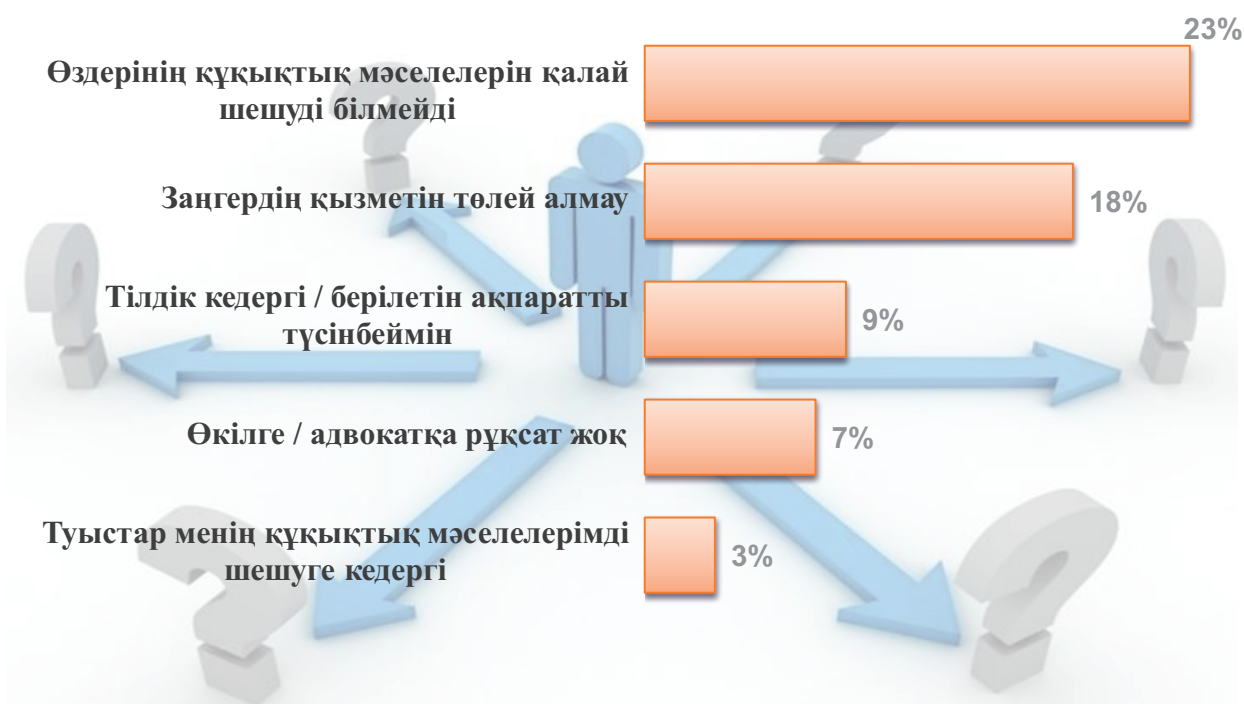
- Жұбайымен/зайыбымен ажырасу - 8%;
- Мүліктік даулар / сұрақтар (соның ішінде мүлікті бөлу, мұра және т. б. мәселелері) - 6%;
- Әкімшілік сұрақтар (төленбеген айыппұлдар, айыппұл тұрағына арналған машина және т. б.) - 5%;
- Мекемеде еңбек даулары-5%;
- Мүліктік емес даулар: авторлық құқықты бұзу, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау, патенттер және т. б. - 4%;

- Ата-ана құқықтарынан айыру-2%;
- Алиментті өндіріп алу-2%.

Әлеуметтік жағынан осал азаматтар өздерінің құқықтық мәселелерін шешу кезінде қандай негізгі қиындықтарға тап болады? Көпшілік (56%) олардың құқықтық мәселелерін шешу үшін кедергілер жоқ деген пікірді бөліседі, мұнда сот тәртібімен шешуді талап ететін құқықтық сұрақтар жоқ адамдар осылайша жауап бергенін атап өткен жөн.

Сұрақтарды сот тәртібімен шешу талап етілетін адамдардың жауаптарын талдай отырып, сауалнама негізгі қиындық ақпараттандыру болып табылатынын, адамдар өздерінің құқықтық мәселелерін қалай шешуге болатынын білмейді, әлеуметтік жағынан осал азаматтардың төрттен бір бөлігі (23%) осыған тап болатынын көрсетті. Әрбір бесінші (18%) заңгер қызметін төлей алмайды. Тағы бір қиындық тілдік кедергі болып табылады – респонденттердің 9% ұсынылған ақпаратты түсінбейтінін атап өтті. Жалпы алғанда, 7% адвокатқа, олардың мүдделерін қорғау өкіліне қолдары жетпейтінін көрсетті. Кейбіреулерге (3%) туыстары олардың құқықтық мәселелерін шешуге кедергі келтіреді.

15-сурет. Құқықтық мәселелерді шешудегі негізгі қиындықтар, n=919

Сараптамалық қауымдастық арасындағы зерттеу нәтижелері

Азаматтардың әлеуметтік жағынан осал санаттарының өздерінің азаматтық құқықтары туралы қаншалықты хабардар екендігі туралы сұраққа жауап бере отырып, сарапшылардың көпшілігі арнайы әлеуметтік қызмет алушылардың шамамен 50% өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы хабардар еместігін, бұл халықтың осы санаты арасында кең тараған құқықтық сауатсыздықты куәландырады. Осылайша, жекелеген сарапшылардың пікірінше, тегін кеңестер мен заң көмегін қамтамасыз ету қажеттілігі бар, онсыз әлеуметтік жағынан осал азаматтардың құқықтарын қорғауды және мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мүмкін емес. Бұл жерде қажет болған жағдайда азаматтардың әлеуметтік-осал санаттарының өкілдеріне кеңес беретін және хабарлайтын қоғамдық ұйымдар жұмысының маңыздылығы байқалады, бірақ мұндай ҰЕҰ ауылдық елді

мекендерде, әсіресе шалғай жерлерде жеткіліксіз.

Мемлекеттік органдардың өкілдері әр аймақта жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғау бөлімдері жұмыс істейтінін атап өтті. Сондай-ақ, мемлекеттік органдардың өкілдері хабардар болу мемлекетке тәуелді емес деп санайды, бұл қоршаған ортаға, достары мен отбасына және өз құқықтары туралы білуге деген жеке ниетіне байланысты. Адамдар санатына бөлінбей, адам өзінің эрудициясы мен ниетінің шамасына қарай өз құқықтары туралы хабардар болуы керек. Әрбір азамат өзі оқып, қызығушылық танытуы керек, ал мемлекет пен құқықты қорғау қажет салалар адамға барлық қажетті ақпаратты алуға көмектеседі. Әлеуметтік топқа қарамастан адам сауатты болуы, өз құқықтарын білуі тиіс.

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттары үшін азаматтық құқықтардың қайсысы ең маңызды, маңызды болып табылады-сарапшылардың көпшілігі әлеуметтік топқа тәуелсіз азаматтардың барлық санаттары үшін барлық азаматтық құқықтар мен бостандықтар маңызды деген пікірді бөліседі. Сонымен қатар, аталған жобаның нысаналы топтары үшін білім беру, жұмысқа орналастыру, әлеуметтік қорғау, тегін медициналық көмек, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету салаларындағы құқықтар бірінші кезекте болып табылатыны атап өтілді. Әлеуметтік жағынан осал азаматтар үшін қажетті жеңілдіктер алу, әлеуметтік қосу, өмір сүру ыңғайлылығы, экономикалық күйзелістерден қорғау, тұратын жеріне қарамастан әлеуметтік қызметтерді пайдалану құқығы өте маңызды.

Сіз қалай ойлайсыз, жалпы Қазақстанда адам құқықтары сақталады немесе сақталмайды ма? Бұл мәселені талқылай отырып, сарапшылар қауымдастығының барлық өкілдері Қазақстанда адам құқықтары сақталатынын атап өтті. Адам құқықтарының бұзылуы байқалатын жекелеген жеке жағдайлар бар, мысалы, барлық жалпы білім беретін мектептер мүмкіндігі шектеулі балалардың жүріп-тұруы үшін қол жетімділікті қамтамасыз ете алмайды, сондай-ақ тегін медициналық қызметтер жеткіліксіз, материалдық әлеуметтік қолдау және т. б. жеткіліксіз. Сарапшылардың бірі Қазақстанда адам құқықтары сақталатынын, сонымен қатар жалпы әлеуметтік заңнама, атап айтқанда, бұрын қабылданған заңға тәуелді база туралы айтқанда, оны әзірлеу кезінде ескірген медициналық, патерналистік үлгі қолданылғаны туралы қорытынды жасауға болатынын атап өтті. Сарапшылар жалпы біздің елімізде тұрақты саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдай, басқа көршілес елдермен салыстырғанда бізде азаматтардың құқықтары сақталатынын атап өтті.

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарына қатысты адам құқықтары бұзылған соңғы екі жыл ішіндегі жағдайлар болды ма? Бұл сұраққа жауап берген кезде сарапшылардың көпшілігі жауап беруге қиналды немесе мұндай жағдайлардың болмағанына жауап берді. Барлық мемлекеттік қызметтер осындай жағдайлардың болмауы үшін жұмыс істейді, мысалы, арнаулы әлеуметтік қызмет алушы мүмкіндігі шектеулі бар адамдар алушылардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін мамандардың қадағалауында. Жекелеген сарапшылар адам құқықтарының бұзылуын куәландыратын осындай жағдайларды келтірді:

- *Адам өндірісте жарақат алды, соның салдарынан 1- топтағы мүгедек болып қалды, ал жұмыс берушінің кінәсін мойындады. Кейіннен адам алу құқығынан айырылады кресло-арбаларды беру үшін оларға жөргектер және басқа да компенсаторлық құралдар басқа, жеке көмегінің қызметін, сондықтан мұндай ереже 1 - топ мүгедектер құқығын бұзады.*
- *Мүгедектердің құқықтары арнайы бұзылмайды. Елдегі экономикалық және әлеуметтік жағдайға байланысты бұзылуда. Мысалы, 1-топтағы мүгедектер коммуналдық тұрғын үймен қамтамасыз етілуі тиіс. Алайда, іс жүзінде 1 және 2-топтағы мүгедектер санаты бойынша Ақтөбе қаласында кезектілік мың адамнан асты! Онжыл бойы күтіңіз! Алайда, басқа бағдарламалар бойынша мүгедектердің жағдайын жақсарту қиын, мүгедектердің зейнетақы қорларында жинақтары болмағандықтан, несиелер берілмейді. Егер бухгалтер аударса мүмкіндігі шектеулі азаматтың құқығын бұзғандығы үшін жауапкершілікке тартылады. Бұл жұмыс*

істейтіндерге қатысты. Ал жұмыссыз мүгедектер әлеуметтік жәрдемақының ең төменгі мөлшерін алады. 1-топ мүгедегінің саны 54 мың, Тұрғын үй алу үшін жеке өзі жинақтау өте қиын.

- Мүмкіндігі шектеулі адамдады жұмысқа қабылдау квотасының 3% сақталмайды.
- Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін кейбір нысандар бейімделмеген (бейімделмеген) құқықтары бұзылған.
- Егер мүмкіндігі шектеулі адамдарды алсаңыз, қоғамдық көліктің бірде-бір автобусы оларға бейімделмеген, бұл мәселені тұрақты комиссияларда көтерген, автопарктерге жүзінген, олар уәде берген, бірақ бұл құқық орындалған жоқ.
- Көшелерде қозғалудың төмен деңгейі, қоғамдық орындар мен көліктің қолжетімсіздігі бұзылып отыр. Арбадағы мүгедектер мен нашар көретін адамдарға өз жерлерінде еркін жүріп-тұру өте қиын.
- Иә, ең күрделі 2 жағдай: әйелдер жарاقات алды, мүгедектіктің бірінші тобы, бірақ оларға өздерінің құқықтары бар екенін түсіндірмеді. Яғни оларға ОЖБ бос бланкілер берді. Олар тек жәрдемақы ғана тиесілі деп есептеді. Әйелдер өз ақшасына кресло-арбаларды сатып алуға мәжбүр болды. Қалғандары да өз есебінен. Кейде мемлекеттік органдардың қызметкерлері өз қалталарының бәріне төлейді, сондықтан барлық ақпаратты жасырады.
- Мұндай жағдайларды еске түсіру қиын, негізінен, адамдар шағымданады, кейбіреулерге қандай да бір оңалту құралдарын беруді бұзу немесе оларды әлі күнге дейін санаториялық емдеумен қамтамасыз етпеген немесе негізінен, мұның бәрі рұқсат етіледі және осындай ерекше шағымдар жоқ.
- Мүгедек баланың ата-анасы өз құқықтарын біледі. Алайда, бұл оларға оңай емес. Көптеген балаларға инклюзивті білім беру қажет. Бірақ инклюзивті сыныптары бар мектептер жетіспейді. Ата-ана баланы қаланың басқа соңына инклюзивті сыныпқа кіру үшін алып келуге тура келеді.
- Биылғы жылы инва-таксимен жүру құқығын қамтамасыз ету өте үлкен проблемалар болды. Мүгедек балалардың анасы бөлінетін сапарлардың санына, сапарлардың қауіпсіздігіне, электр көтергіштері жоқ жеңіл автомобильдерді беруге үнемі шағымданды.
- Бұзушылықтар бар, екі жыл бұрын балаларға қатысты бұзушылықтар болды, бізде үш бала колледжге түсе алмаған, өйткені бұл балалар түзету интернаттарының түлектері. Белгілі бір үлгідегі құжаттар талап етілді, құжаттарында сәйкессіздіктер болды, яғни түзету интернаттары тек анықтамалар беріледі, нәтижесінде балалар колледжге түсе алмады.
- 2018-2019 жж. қалада көп балалы отбасылардың құқықтары көп талқыланды. Көп балалы отбасы істері бойынша комиссия құрылды. Бірақ барлық мәселелерді шешу мүмкін емес. Жауапты күтуге тура келеді. Мұнда ата-аналардың міндеттерін атап өту керек. Өмірге әкелдіңіз бе тәрбиелеңіздер. Тек мемлекеттің көмегіне ғана қол созу ақымақтық. Жұртышылықтың санасы бұған дейін өсуі керек. Әлеуметтік роликтер, оқыту курстары, мінез-құлық мәдениеті қажет. Көп балалы отбасылардағы балалардың құқықтары-бұл көбінесе тысқары қалады. Ішкі жағына қарауға мүмкіндік жоқ, олардың жеке өмірі мен қол сұғылмаушылық құқығын тексеру үшін әлеуметтік қызметтерге тұрғын үй табалдырығын аттап өтуге және арнайы рұқсатсыз отбасын тексеруге мүмкіндік бермейді. Көп балалы отбасында бала өзін қалай сезінеді? Оның өз бұрышы бар ма? Оның балалық шағы бар ма? Баланың демалу құқығы бар ма? Көп балалы отбасының құқықтары туралы айтатын болсақ, біз әр баланың құқықтары туралы ұмытпауымыз керек!
- 1-жағдайы: көп балалы отбасының анасы қоғамдық көлікте жол жүру ақысын төлеуді талап ететініне шағымданады, кондукторлар оларды жәбірлейді. 2-жағдайы: көп балалы аналар балаларды емдеу үшін тегін дәрі-дәрмек ала алмайтынына жиі шағымданады, себебі бұл дәрі дәріханаларда жоқ.

- Толық емес отбасылар құқықтарының бұзылуы туралы ақпарат жоқ. Азаматтардың аталған санаты белгілі бір жеңілдіктерсіз өмір сүреді. Көп жағдайда азаматтар Ұсалғыз басты ана санатын біледі. Алайда соңғы уақытта балаларды әкесі тәрбиелейтін жағдайлар бар. Осы санаттағылардың проблемалары туралы айтпайды, қоғамда бұл санаттағылар туралы айту қабылданбады.
- Алимент және атаулы әлеуметтік көмек алу құқығы (анасы мемлекеттен әлеуметтік көмек ала алмайды, бұл ретте мемлекет өзі таба алмайтын күйеуінен алимент алуға тиіс екендігіне сілтеме жасайды).
- 1-жағдай: әйел, 4 жастағы баланың жалғыз анасы. Жұмыста оған 12 бастан 21 сағат дейін жаңа кестге ауысу ұсынылды. Баласын бала бақшадан алатын ешкім жоқ. Ол бас тартты. Директор оны жұмыста ұстамайтынын айтып, жұмыстан шығуды ұсынды. Ойлануға 2 апта мерзімі берілген. 2-жағдай: анасы үнемі жұмыста, балаға қарау керек немесе көшеде бос жүрмеу үшін үйірмелерге бару керек. Үйірмеге жазылғысы келеді, бірақ қосымша білім беру ұйымы педагогтарына ақы төлеу қажет екеніне айта келіп, қандайда бір жеңілдік жасамаған. Анасының толық төлеуге ақшасы жоқ.
- Зейнеткерлер көбінесе кәсіпорындарда еңбек шартын жасамай жұмыс істеген және зейнеткерлікке шыққан кезде осы проблемаға тап болған, еңбек өтілін растай алмады.
- 1- жағдай: әйел бюджеттік ұйымдағы зейнетақы жасына жеткен әйелге бірден зейнеткерлікке шығуды ұсынады. 2-жағдай: азғантай зейнетақы алатын әйел 2 типті диабетке тегін дәрі ала алмайды, өйткені олар әрдайым дәріханада болмайды, күн сайын қабылдайтын дәрі-дәрмектерді жылына 3 реттен 5-ке дейін өз ақшасына сатып алуға тура келеді. Бұл сомаға шаққанда 7500-ден 12500 теңг болады.
- Зейнеткерлер ашығады, көптеген адамдар ашығуда, басқа адамдардың көне киімдерін қолданады, зейнетақы өте төмен, ал баға тез өсіп отыр.
- Тұрғын үй, банк саласына қатысты жиі бұзушылықтар кездеседі. Құқықтарды бұзушылық кездеседі, жасына байланысты зейнеткерлер қандай да бір азық-түліктерді сатып алады, олар қандай да бір жерге шағымдана алмайды. Оларға дүкендерде мерзімін өтіп кеткен тауарларды, әсіресе бүлінген тауаларды жиі сатады. Мұндай жағдайлар көптеп кездеседі, алайда бұл жағдайлардың барлығы анықталады. Негізінде, зейнеткер жастағы адамдар жүгінген кезде олардың құқықтары қорғалады.
- Әлеуметтік қамсыздандыру орындары кейбір зейнеткерлерді қарттар күнімен құттықтауды ұмытып кетеді, өте нашар жұмыс істейді, оларды тексеру қажет, оларға бақылау жүргізу қажет.
- Ер адам кәсіпорынға еңбек жарақатын алып, фирманың таратылуына байланысты өтемақы ала алмайды.
- Бірінші кесте бойынша (зиянды өндіріс) жұмыс істеген әйел жеңілдік бойынша зейнетке шығуға үміт білдірді, бірақ 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін жалпы жұмыс өтілі жоқ, ол жеңілдік өтілі тапқан кезде жарты жыл жетіспейді, бұл шектеу қойылмайды, содан кейін заң шықты және оған осы заң бойынша зейнетке шығуға әдетте ертерек жеңілдік берілмейді, бұл әділ емес, өйткені ол зиянды өндірісте адал жұмыс істегендіктен және мұндай адамдар өте көп.
- Зейнеткерлер емханаға жүгінгенде өздері өтініш бере алмаса, оларға дәрігерді үйге шақыру өте қиын. Олар жай ғана ауруханаға жатқызылмаса, жедел жәрдемге әкелінсе, оларға шабуыл түсіріліп, қалыпты жағдайға жетіп, үйге жіберілсе, стационарға кіре алмады.

Осылайша, сарапшылардың пікірінше, адам құқықтарын бұзудың түрлі жағдайлары келтірілген. Әр түрлі жағдайлар және әркім құқықтарды қарау және қалпына келтіру кезінде жеке көзқарасты талап етеді.

Сіздің аймағыңызда қалай сақталады және іске асырылады, аталған азаматтық

құқықтардың әрқайсысы: жақсы, қанағаттанарлық немесе нашар?

Еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдау құқығы:

Респонденттердің көпшілігі адамның осы құқығын сақтаудағы жағдайды жақсы немесе қанағаттанарлық деп атап өтуге болады, өйткені әркім еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқылы. Жұмыс табу қиын екені атап өтілді, бірақ егер ниет пен жұмыс тәжірибесі болса, мүмкін емес ештеңе жоқ. Сарапшылар қауымдастығының жекелеген өкілдері ғана нашар екенін атап өтті. Жалпы алғанда, жағдай жақсы, адам құқықтарының бұзылуының жекелеген жағдайлары ғана бар екендігі белгіленді. Мысалы, мамандық бойынша жұмыс табу қиын, шағын, әсіресе әлеуметтік жағынан осал топтарға таңдау жасау қиын, олар осы мәселеде жеке көмек көрсету және мақсатты түрде көмек көрсету қажет. Көптеген жұмыс берушілер халықтың әлеуметтік осал топтарынан қызметкерді қабылдауға жауапкершілік алмайды (еңбекке ақы төлеу, белгілі бір жеңілдіктер төлеу және т. б.). Психикалық (менталдық) бұзушылықтары бар адамдарды жұмысқа орналастыру проблемасы шешілмеген күйінде қалып отыр. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға мамандық таңдауға, содан кейін мұндай адамдар үшін көзделмеген ғимараттар жұмыс істеуге өте кедергі келтіреді. Аталған құқықты ауыл тұрғындары, мүмкіндігі шектеулі адамдар, зейнеткерлік алдындағы адамдарда іске асырылуы нашар.

Заң алдындағы теңдік және өз құқықтары мен бостандықтарын сотта қорғау құқығы:

Осы тармақты бағалай отырып, сарапшылардың жартысы бұл құқықтар біздің елде жақсы сақталатынын атап өтті, екінші жартысы бұл құқықтар қанағаттанарлық сақталатынын атап өтті-заң алдында бәрі тең, бірақ іс жүзінде БАҚ жарияланатын резонанстық оқиғалардан көптеген мысалдар жоқ.

Сонымен қатар, сарапшылардың басым бөлігі біздің елімізде әрбір адамның сот арқылы қорғалуына құқығы бар екенін атап өтті. Жекелеген респонденттер өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау құқығы бар деген пікір білдірді, егер кәсіби адвокат жалдау үшін ақша қаражаты болса, онда бұл құқықты табысты іске асыруға болады. Кез келген сот талабы қаржылық шығындарды талап етеді, яғни баж төленуі тиіс, ал зейнетақылар мен жәрдемақыларда тұратын халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары үшін бұл мемлекеттік бажды төлеу проблемалы. Сонымен қатар, талапкер немесе жауапкер болсын, әрбір адам емес, мемлекет оған тегін заң кеңесімен көмек беретіндігін біледі.

Сондай-ақ, мысалы, егде жастағы адамдардың құқықтарын қорғау мәселелерімен әрқайсысы өз бағыты бойынша көптеген ведомстволар айналысады, бұл мемлекеттік басқару жүйесіндегі өкілеттіктің қабылданған аражігін ажыратуға сәйкес келеді. Бірақ, екінші жағынан, әр министрлік жүргізіп отырған саясатта бытыраңқылық қарт адамдар мен мүгедектердің қорғалу деңгейіне әсер етеді. Ерекше мұқтаждықтары бар адамдардың өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін қаржылық мүмкіндіктері әрдайым болмайды.

Заңда белгіленген медициналық көмектің кепілдендірілген көлемін тегін алу құқығы:

Зерттеуге қатысушылар бұл құқық жақсы, бірақ қанағаттанарлық түрде іске асырылады деген пікірді бөліседі, өйткені аудан орталықтарынан алыс тұрудан, көптеген азаматтар үшін тегін кепілді медициналық көмек түрін алу қиын. Сонымен қатар, сарапшылардың пікірінше, медициналық көмекті алудың көлемі барынша аз.

Мүмкіндігі шектеулі адамдар емханаларда тегін кепілді медициналық көмек көлемін алу проблемасымен бетпе-бет келуде. Осы санаттағы азаматтар үшін тегін медициналық қызметтердің бірыңғай тізбесі жоқ. Бір ауруханада бір қызмет – тегін, екінші қабатта-бұл қызмет ақылы негізде.

Жеке сарапшылардың пікірінше, жалпы алғанда, қандай медициналық препараттар тегін берілетінін ешкім ашық айта алмайды және осы мәселе бойынша

кеңестер берілмейді. Медициналық қызметкерлер емшаралар, манипуляциялар және тегін алуға болатын "аз" дәрігерлердің қабылдауларының тізімі шаршатады. тегін тексеруді немесе операцияны жарты жыл күтуге болады. Дәріханаларда тегін дәрі-дәрмектер әрдайым жоқ.

Мемлекеттік органдардың өкілдері қоғамдық денсаулық сақтау саласында үлкен жұмыс жүргізіліп жатқанын атап өтті, қазір цифрландыру ғасырында әрбір адамның денсаулық сақтау туралы бәрін біле алатын, дәрігердің қабылдауына жазылатын, кепілдендірілген тегін көмек туралы білетін мобильді қосымшаға кіруге құқығы мен мүмкіндігі бар, сондай-ақ адам кез келген емханаға тіркелетін сандық посттар бар. Өкінішке орай, халықтың әлеуметтік осал топтарының көптеген өкілдері немесе мұндай мүмкіндіктер туралы әзірге білмейді, немесе электрондық гаджеттермен жұмыс істеу бойынша дағдылары жоқ. Түсіндіру және оқыту тағы да талап етіледі.

Жалпы, әркімнің заңмен белгіленген тегін кепілдендірілген медициналық көмек көлемін алуға құқығы бар.

Мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы:

Сарапшылардың басым көпшілігі осы құқық жақсы іске асырылуда деген пікірді бөліседі, барлық балалар құқылы және ең бастысы тегін орта білім алады. Бізде барлық тұрғындар тегін орта білім ала алатынын 95 пайызға біледі. Әдебиетке қызығушылық танытпайтын және оқымайтын, бейәлеуметтік өмір салтын жүргізетін аз ғана пайыз бар. Мектепке бармайтын балалар бар, бірақ бұл құқықты бұзу емес, қолайсыз отбасыларды таңдау.

Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін жалғыз құқық оқу орындарының қолжетімділігіне байланысты бұзылады. Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін проблема жоқ. Сонымен қатар, өңірлерде бұл тұрғыда көптеген жұмыстар атқарылуда, әлі де барлық жерде емес, яғни инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалуда. Ал әзірге, барлық мектептер сыныптарда, мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуға дайын емес, жүріп-тұруы қиын балалар үшін мектептерде (асханаларда, дәретханаларда, 2-қабаттағы сыныптар) қолжетімділік жоқ.

Жеке еркіндік және қол сұғылмаушылық:

Сарапшылардың пікірінше, бұл құқық жақсы немесе қанағаттанарлық түрде жүзеге асырылады – әркім жеке бас бостандығы мен қол сұғылмаушылыққа құқығы бар, сондай-ақ барлық тұрғындар өздерінің мамандық, діни сенім таңдау еркіндігін және т. б. біледі.

Сонымен қатар, сарапшылардың бірі: "менің жеке қолсұғылмаушылық сақталады, бірақ біз сайлау алдындағы көптеген бұзушылықтардың куәсі болдық, тіпті ЕҚЫҰ үлгісіндегі халықаралық ұйымдар да оған назар аударды", - деп атап өтті.

Әлеуметтік қамсыздандыру құқығы:

Бұл құқық, сондай - ақ көптеген сарапшылардың пікірі бойынша жақсы, зейнетақы аударымдары, Мүгедектігі бойынша жәрдемақы, атаулы әлеуметтік көмек сақталады, осының барлығы әлеуметтік көмекке құқық бар-және осы бағытта олардың құқықтары толық көлемде іске асырылады. Түсіндіру жұмыстары жүргізілуде алу бойынша әлеуметтік төлемдерді мекенжай, жеке азаматтардың өтініш беруіне қарай. Сарапшылардың басқа бөлігі бұл құқық қанағаттанарлық деп санайды, өйткені бюджеттік қаражат қаншалықты бөлінсе, ал олар белгілі болғандай жетіспейді. Сондай-ақ, денсаулық сақтау органдары қарттар мен мүгедектер ауруларын диагностикалаумен, емдеумен, оңалтумен және профилактикамен мақсатты айналысатын паллиативтік медицинаның оңалту медициналық-әлеуметтік қызметтерін (медбикелердің үйде қызмет көрсетуі, үйдегі стационарлар, мейірбикелік күтім ауруханалары, хоспистер, гериатриялық және әртүрлі бейіндегі мамандандырылған оңалту клиникалары) дамыту

үшін тиімді шаралар қолданбайды.

Меншік пен тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы; еркін жүріп-тұру және тұратын жерін таңдау:

Жалпы, барлық сарапшылар белгіленген құқықтар жақсы сақталатынын атап өтті, өйткені Қазақстанның әрбір азаматы меншік пен тұрғын үйге қол сұғылмауға, сондай-ақ еркін жүріп-тұру және тұратын жерін таңдауға құқығы бар. Осы құқықтардың сақталуын қанағаттанарлық деп бағалаған азаматтар барлық азаматтар емес, сонымен қатар халықтың әлеуметтік осал топтарының өкілдері материалдық-экономикалық жағдайдың төмендігінен жүріп-тұру еркіндігін және тұратын жерін таңдауға мүмкіндік бере алады.

Сондай-ақ, халықтың осал топтарының көптеген елді мекендерде, мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін еркін жүріп-тұру мүмкіндігі әлі де қолайлы қоршаған ортаны жасай алмайтыны, сондықтан мұндай адамдар еркін жүре алмайтыны атап өтілді. Осылайша, егер жүріп-тұру еркіндігі арбасындағы адамдарға қатысты болса, онда еркін жүріп-тұру құқығы мүлдем сақталмайды, барлық жерде пандустар жоқ, бірақ егер бар болса, олар стандарттарға сәйкес келмейді.

Ар-ождан бостандығы, кез келген сенімге ие болу құқығы

Осы құқықтың сақталуын бағалай отырып, барлық Сарапшылар бағаны жақсы және қанағаттанарлық деп атап өтті. Сарапшылардың пікірі бойынша, әрбір адам өз пікірін айтуға мүмкіндігі бар, депутаттармен, әкімдермен кездесулер бар және адам заң шеңберінде өз сенімдерін мәлімдей алады, егер бұрын адамдарға мұндай мүмкін емес деп айтқан болса, қазір бәрі еркін сөйлей алады және өз пікірін айтудан қорықпайды. Қазақстан-еркін ел және әркімнің заң шеңберінде сенімге ие болуға құқығы бар.

Аймақтарда азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының құқықтарын іске асырудың негізгі проблемалары

Сарапшылардың пікірінше, азаматтардың әлеуметтік-осал санаттарының белгілі бір проблемалары бар, бірақ жалпы проблема бар және ол негізгілердің бірі: оларға олардың құқықтары туралы ақпарат жеткіліксіз, барлық жеңілдіктер осы санаттарға берілмейді және олар өздерінің жеңілдіктері туралы іс жүзінде білмейді. Сондықтан олар барлық осы жеңілдіктерді қайдан ала алады?

Халықтың барлық әлеуметтік жағынан осал топтарының өз құқықтары мен міндеттері туралы хабардар болмауы проблемаларды туындатады. Қазір дамыған ғасыр, жақсы және жаман ақпаратты тарататын әлеуметтік желілер бар, міне, әлеуметтік шиеленісті тудыратын бұл жалған ағымдар адамдар бұрышқа тығылып, ал әлеуметтік осал топтар оларға тиісті емес нәрсені сұрайды. Мысалы, бюджет туралы, егер олар толық көлемде білсе, бөлінетін бюджет қандай мұқтаждыққа және қалай іске асырылып жатқанын білсе, онда олардың тарапынан мәселелер аз болар еді.

«Негізгі мәселе - өз құқығыңды білмеу, сауатсыздық және адамның қажетті ақпаратты іздеу жалаңдығы, әлеуметтік желілерде оқимын, адамдар сауатсыз және зұлым, бәрін үшін мемлекетті айыптайды, ал халық үшін көп нәрсе жасалып жатыр, жолдар да, білім беру де, денсаулық сақтау да бар, бірақ бәрі бірдей емес, адамдардың қандай да бар пайызына қатысты».

Бұдан әрі сарапшылар халықтың әлеуметтік осал топтарының әрбір санаты бойынша құқықтарды іске асырудың негізгі мәселелерін белгіледі.

Мүмкіндігі шектеулі адамдар:

Баста проблема- барлық ғимараттарға, мәдениет, спорт нысандарына, қоғамдық көлікке және т. б. кедергісіз қол жеткізу болып табылады. Білім алу, жұмысқа орналасу

құқығын қоса алғанда, қалған барлық құқықтар-мұның барлығы қол жеткізусіз мүмкін емес. Сарапшылар арбадағы адамдар үшін барлық жерде пандустар орнатылуы тиіс деп атап өтті. Біздің елде олар барлық жерде жоқ, бірақ егер бар болса, онда белгі үшін орнатылған және осы пандустар іс жүзінде қолданылмайды, өйткені олар стандарттарға сәйкес келмейді. Мүмкіндігі шектеулі жандарды қолға алып жүреді, көпшілік жерлерде арбаларды пайдаланушылардың өз бетінше жүріп-тұруына арналған құрылғылар көзделмеген.

Тағы бір мәселе-психологиялық жағдай, мүмкіндігі шектеулі адамдар өздерін қандай да бір зиянсыз сезінбеуі үшін адамдардың ой - пікіріне әсер ету қиын, қазір адамдар өздерін толыққанды сезінуі үшін көптеген іс-шаралар әзірленуде, бұл санаторлы-курорттық емдеу, протездеу және т. б..

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың үшінші негізгі проблемасы олардың ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жұмысқа орналасу проблемасы болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалары бар немесе оларды тәрбиелеуші отбасылар:

- Осы санаттың ішінде құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың негізгі проблемалары:
- Мектеп ғимараттарының қолжетімділігіне байланысты жалпы білім беретін мектептерде оқыту;
- Мектептен тыс жұмыспен қамтудың болмауы;
- Мемлекеттік бюджеттен қаржының жетіспеуі, атап айтқанда үйде күтім жасау бойынша төлемдерді арттыру қажет;
- Үйде білім берудің төмен сапасы;
- 18 жастан асқан 2 және 3 топтағы мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар үшін жеңілдіктердің болмауы;
- Жақсы төлеммен және балаларды күтуді ескере отырып, икемді жұмыс кестесінің қиындығы ешкім қарсы келе алмайды, мүмкіндігі шектеулі балаларды күту бойынша нақты шығындарды ескере отырып, қалыпты жәрдемақы қажет.
- Мүмкіндігі шектеулі адамдар балаларды дәрі-дәрмекпен және оңалтумен уақтылы қамтамасыз етпеу;
- Балаларға арналған оңалту орталығының болмауы. Уақтылы анықтау патологиялар жоқ, ауруларға, мүгедектікке ұшырататын профилактикалық жұмыс жүргізіледі. Оңалту орталығына бару үшін қандай да бір квотаны күту керек. Өңірде мұндай оңалту орталығының болмауы, әсіресе аутистік спектрдің, БЦП бар балалардың, мүмкіндігі шектеулі балалардың басқа да санаттарының дамуы проблемалары бар балалар үшін.

Көп балалы отбасылар:

Сарапшылар атап өткендей, қазіргі уақытта осы санаттағы азаматтар үшін көп нәрсе жасалып жатыр, жақында енгізілген АӘК қызметі өз құқықтарын іске асыру үшін тамаша демеу және бастапқы алаң болып табылады. Бұл санаттың негізгі мәселесі тұрғын үй мәселесі болып табылады, көп жағдайда көп балалы отбасылар, тар жерде тұрып жатыр немесе мүлдем баспанасы жоқ. Сонымен қатар, сарапшылар көп бала тәрбиелеп отырған отбасыларға атаулы көмекті реттеу керек деген пікірді ұстанады. Адам бойынан масылдық туғызуға болмайды, мемлекеттің қолдауы өзге жағынан көмек ретінде болуы керек, мысалы, тегін жоғары білім беру, қосымша білім беру саласында жеңілдіктер беру, бос уақытты ұйымдастыру, тауарлармен және қызметтермен қамтамасыз ету т.б. байланысты болуы тиіс. Тұрғын үй қажеттілігінен басқа, көптеген сарапшылар нақты мәселелерді естіген жоқ.

Сондай – ақ, кішкентай бірнеше баласы бар аналар жұмысқа орналасу қиынға соғады-балалар жиі ауырады, жұмыс берушілер алғысы келмейді. Тиісінше

материалдық проблемалар, коммуналдық қызметтерді төлеу мәселелері туындайды, балаларды мектепке киіп баратын киім киюге мүмкіндіктері жоқ, адамдар спорт секцияларына, қандай да бір шығармашылық үйірмелерге және т.б. ақы төлеуге қаражаттары жеткіліксіз.

Толық емес отбасы:

Осы санаттағы халықтың өкілдеріне жеткілікті еңбек ақы және икемді жұмыс кестесімен жұмысқа орналасу қиын. Көптеген адамдар мемлекеттік жәрдемақыға тәуелді, осындай отбасылардың балалары үшін мектептен тыс тегін білім алуға мүмкіндік жоқ, спорттық және шығармашылық үйірмелер қымбат тұрады. Асыраушысынан айырылғандар мен жалғыз басты аналарға төленетін жәрдемақының көлемі аз.

Зейнеткерлер:

- Дәрі-дәрмектердің қымбат болуы, медициналық мекемелерде дәрі-дәрмектерге, талдауларға, операцияларға, емдеуге ешқандай жеңілдіктер жоқ.
- Санаторийлерде сауықтыру мүмкіндігінің болмауы;
- Кейбір аймақтарда көлікте жол жүруге жеңілдіктердің жеткіліксіз болуы;
- Мәдени көңіл көтеретін орындар жоқ;
- Жалғыз басты зейнеткерлер үшін коммуналдық қызметтерді төлеуге жеңілдіктер жоқ;
- Зейнеткерлікке шыққаннан кейін еңбек қызметін жалғастырудың мүмкін еместігі.

Сарапшылар азаматтардың әлеуметтік осал санаттары үшін көп ақпарат пен түсіндірулер қажет азаматтық құқықтарды іске асыру саласындағы негізгі бағыттарды атауды сұрады.

Бұл жерде пікір бөлінді, сарапшылардың бір бөлігі соңғы уақытта әлеуметтік қамтамасыз ету, денсаулық сақтау саласына қатысты адамдарға дейін жеткізіліп, аулаларды аралау да бар деп санайды. Атаулы әлеуметтік көмек бойынша көптеген мәселелер бар, адамдар осы қызметпен қамтамасыз ету жөнінде жеткіліксіз ақпараттандырылған, осы санатқа кім кіреді, осы қызметтерді тағайындау үшін қандай құжаттар қажет. БАҚ бұл туралы көп айтады, бірақ адамдар осы қызметті алу үшін нақты қадамдарды білуі қажет, осы мақсатта біз буклеттер шығарамыз, сайта орналастырамыз, БАҚ іс-шаралар өткіземіз.

Сарапшылардың басқа бөлігі халықпен көлемді түсіндіру жұмыстары жүргізілуі тиіс деп санайды, оның ішінде мектептерде, колледждер мен университеттерде. Денсаулық сақтау бойынша: тегін кепілдендірілген көмек көлеміне не кіреді, медициналық сақтандыру дегеніміз не? Жекелеген сарапшылар бұл жұмысты адамдарға барлық маңызды ақпаратты жеткізу үшін үш жыл жүргізіп келе жатқанын атап өтті, бірақ бәрі әлі де бұл туралы білмейді. Сарапшылар адамдардың ақпарат алуына көбірек тырысу керек деп санайды, біздің жастарымыз да сауатты, әлеуметтік желілер ақпарат береді, барлық салалар маңызды. Мүгедектігі бойынша МӘС жіберіледі, сараптау кезінде барлығы айтылады және адам әлеуметтік қорғауда толық ақпарат алады.

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттары үшін көп ақпарат пен түсініктемелер қажет азаматтық құқықтарды іске асыру саласындағы негізгі бағыттар:

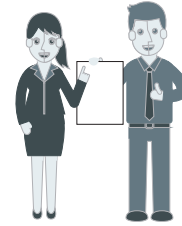
- тұрғын үй құқығы, денсаулық сақтау, оңалту, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру саласында жеңілдіктер бойынша ақпарат көбірек қажет.
- Жұмысқа орналастыру, жұмыспен қамту және кәсіпкерлікті қолдау мемлекеттік бағдарламалары.
- Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруды төлеу, бірыңғай жиынтық төлемді төлеу.
- Білім беру саласындағы мемлекеттік қолдау шаралары, балаларға арналған тегін секциялар.

- Хат жазысу, телефонмен сөйлесу, пошта, телеграф және басқа да хабарламалар құпиясына құқығы, ұлтын анықтау құқығы, ана тілін пайдалану құқығы, ар-ождан бостандығы құқығы. Барлық осы құқықтар азаматтардың кез-келген санаты үшін сақталуы тиіс және олар туралы отбасының, мүгедектердің, зейнеткерлердің барлық санаттары үшін көбірек ақпарат беру керек.

Жалпы алғанда, көптеген сарапшылар бәрі адамның өзіне, оның қай әлеуметтік осал тобына байланысты деген пікірді бөліседі. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың, көп балалы отбасылардың, толық емес отбасылар мен зейнеткерлердің табысты қызметінің көптеген мысалдары бар. Мысалы, мүмкіндігі шектеулі адамдар да қиындықтар оның физикалық ерекшеліктерімен ғана туындауы мүмкін, бірақ тіпті шектеулермен де өз кәсібін таңдап, еңбек етуге болады. Көзі нашар мүгедек диспетчер болуы мүмкін, есту қабілеті нашар мүгедек жақсы зергер болуы мүмкін. Егер қолдар жұмыс істесе, адам тіге алады және тоқи алады. Тек қана өздерінің физикалық ерекшеліктері бойынша жұмысты таңдап алу қиындықтары, мәселе бизнес саласында әлі де бар, кәсіпкерлер мүмкіндігі шектеулі адамдарды аңдамайды, барлығы дені сау және күшті, бірақ осы жағдайда да мүмкіндігі шектеулі адам, егер білімі бар болса, кез келген басқа сау адамға бәсекеге қабілетті болуы мүмкін. Сондықтан қазіргі заманғы жағдайларда бейімделу және өзінің бірегей әлеуетін ашу бойынша халықтың әлеуметтік осал топтарының өкілдерімен жұмыс талап етіледі.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Эмпирикалық зерттеуді іріктеу осы жобаны көздеген халықтың әртүрлі әлеуметтік осал топтарын көрсетеді: сауалнамамен гендерлік белгісі, жасы, білім деңгейі, отбасылық жағдайы, этникалық белгісі, әлеуметтік-кәсіби мәртебесі бойынша әртүрлі азаматтар қамтылған. Репрезентативтік іріктеу осы есепте ұсынылған нәтижелер мүгедектігі бар адамдар, мүгедек балалары бар отбасылар, көп балалы отбасылар, толық емес отбасылар мен зейнеткерлер қатарындағы барлық әлеуметтік топтардың пікірлері мен жағдайын көрсетеді.

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының құқықтарын іске асыру жағдайы

Абсолюттік көпшілігі (62%) Қазақстанда адам құқықтары сақталады деген пікірді бөліседі. Қазақстанда адам құқығын сақтамау респонденттердің 17% көрсетті, тағы 21% осы сұраққа жауап беруге қиналды. Топтар бойынша талдау Қазақстанда адам құқықтарының сақталмағандығы туралы атап өткен респонденттер (17%) жалғыз басты ата-аналар (24%) мен зейнеткерлер (21%) арасында жиі таралғанын көрсетті. Көп балалы отбасылар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасылардың өкілдері басқа топтарға қарағанда жиі осы сұраққа жауап беруге қиналды. Респонденттердің жауаптары сауалнама барысында бағаланған адамның барлық құқықтары Қазақстанда сақталатынын және іске асырылатынын көрсетті. Салыстырмалы түрде ең көп "нашар сақталу" бағасы "қызмет пен кәсіп түрін таңдау құқығы" (19%) және "заң алдындағы теңдік" (19%) бағыттарына қатысты байқалады. Респонденттер ең көп сотқа қорғау құқығын іске асыруды бағалауға қиналды (24%), бұл әрине түсінікті, өйткені өз құқығын сотқа жүгіну арқылы қорғау тәжірибесі жоқ, бағалау қиын. Сондай-ақ, респонденттердің аз үлесі (17%) кез келген сенімге ие болу құқығын бағалауға қиналды.

Білім берудің барлық түрлерінің ішінен халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары үшін орта және орта кәсіптік білім беру деңгейлері қол жетімді – мұндай пікір сауалнамаға қатысушылардың көпшілігін бөліседі (тіісінше 77% және 72%). Халықтың әлеуметтік осал топтары өкілдерінің үштен бір бөлігі (31%) жоғары білім алуға мүмкіндігі жоқ деп санайды. Қайта даярлау және біліктілігін арттыруға қатысты жағдай бір мәнді емес: айтарлықтай бөлігі (40%) мұндай мүмкіндік бар екенін атап өтті, респонденттер жауап беруге қиналды және 19% мұндай мүмкіндік жоқ екенін атап өтті.

Халықтың әлеуметтік осал топтары өкілдерінің едәуір санының пікірі бойынша, оларда не жеке мекемеге/кәсіпорынға жұмысқа орналасу мүмкіндігі бар (47%), не үйде ақылы еңбекпен айналысу мүмкіндігі бар (43%). Сонымен қатар, сауалнамаға қатысушылардың айтарлықтай үлесінің пікірі бойынша оларда өз мамандығы бойынша (36%) және мемлекеттік мекемеде/кәсіпорында (41%) жұмысқа орналасуға мүмкіндік жоқ. Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін мамандандырылған кәсіпорында жұмысқа орналасу жағдайы және өз бизнесін ашу және жүргізу мүмкіндіктері бір мәнді емес: респонденттердің елеулі үлесі осы сұраққа жауап беруге қиналды, сондай-ақ аздаған үлес осындай мүмкіндік бар және жоқ екенін атап өтті.

Аймақтар бөлінісіндегі талдау, құқықтар мен бостандықтарды сақтаудың оң бағалауының ең көп саны Қарағанды облысында белгіленгенін көрсетті. Сондай-ақ, бағалау ел бойынша орташа бағадан жоғары, Ақмола, Шығыс Қазақстан, Ақтөбе және Жамбыл облыстарында байқалады. Оң бағалардың орташа мәні Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Түркістан және Батыс Қазақстан облыстарында байқалады. Бағалау орташадан төмен Қызылорда, Алматы, Маңғыстау және Атырау облыстарында байқалады, яғни, бұл облыстарда респонденттер адам құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың орташа ел бойынша бағалауынан едәуір аз екенін атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдар неғұрлым осал, олар орташа есеппен барлық респонденттерге қарағанда адам құқықтарын сақтау мен іске асырудың оң бағасын азайтты.

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, басым көпшілігі (70%) соңғы екі жыл ішінде сауалнамаға қатысушылардың өздеріне немесе олардың отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтары бұзылған жағдайлар болған жоқ. Оларға немесе олардың отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтарының бұзылу жағдайлары туралы 15% хабарлады, тағы 15% осындай жағдайлар жауап беруге қиналды ма? Мүмкіндігі шектеулі адамдар және мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасы өкілдері басқа әлеуметтік топтарға қарағанда, олардың өздеріне немесе олардың отбасы мүшелеріне қатысты адам құқықтарын бұзу жағдайлары болғанын атап өтті. Әлеуметтік жағынан осал азаматтардың пікірінше, құқықтардың бұзылуы әділетсіз қарым-қатынаста, мемлекеттік органдардың өкілдеріне дөрекі қатынаста, әртүрлі мүгедектік түрлерімен ауыратын адамдар үшін кедергісіз ортаның болмауында, инклюзивті білім берудің жеткілікті дамымаған жүйесінде, жоғары білім алуға жеңілдіктердің жетіспеуінде, тегін дәрі-дәрмектер мен медициналық көмектің жетіспеуінде, сондай-ақ азаматтық және қылмыстық құқықтың түрлі мәселелері бойынша кеңестердің жеткіліксіздігі байқалады.

Азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының білім алуға, денсаулық сақтауға, еңбекке және сот әділдігіне қол жеткізу құқықтары туралы хабардар болу деңгейі

Әлеуметтік жағынан осал азаматтардың едәуір бөлігі хабардар болған кең таралған үш құқық, бұл медициналық көмекке (заңмен белгіленген көлемде) (49%), әлеуметтік қамтамасыз ету құқығы (44%) және заң алдындағы теңдік (43%). Ең аз респонденттер меншік пен тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы (29%), жүріп-тұру еркіндігі және тұрғылықты жерін таңдау (28%), сотта қорғау құқығы (27%) және кез келген сенімге ие болу құқығы (24%). Әрбір бесінші (21%) бұл сұраққа жауап беруге қиналды, қалғандары түрлі құқықтарды атады. Халықтың әлеуметтік жағынан осал топтары арасынан респонденттердің үштен бір бөлігі ғана (31% -34%) мамандық пен қызметті таңдау құқығы, мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы, жеке еркіндік пен қол сұғылмаушылық бойынша хабардар.

Сауалнама әлеуметтік жағынан осал азаматтардың едәуір бөлігі хабардар болған құқықтар олар үшін аса маңызды және мәнді болып табылатынын көрсетті. Әрбір бесінші респондент (20%) олар үшін барлық азаматтық құқықтар маңызды екенін, респонденттердің 4% жауап беруге қиналғанын атап өтті. Медициналық көмекке құқықтың маңыздылығы мүмкіндігі шектеулі азаматтар арасында және мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған азаматтар арасында кеңінен таралған. Мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу құқығы көп балалы отбасылар мен дара отбасылар үшін маңызды. Қалған құқықтар әлеуметтік жағынан осал топтағы барлық азаматтар үшін тең дәрежеде маңызды.

Халықтың әлеуметтік осал топтарына көбірек ақпарат пен түсіндірулер қажет болатын негізгі бағыттар: әлеуметтік қамсыздандыру (60%) және тегін медициналық қызмет көрсету (59%) болып табылады, бұл туралы респонденттердің көпшілігі атап өтті. Сонымен қатар, зерттеуге қатысушылардың басым бөлігі жұмысқа орналастыру және кәсіптік бағдар беру бойынша ақпарат (39%), сондай-ақ заң кеңестері (37%) талап етілетінін атап өтті. Жалпы респонденттердің 13% оларға түсініктеме және ақпарат талап етілмейтінін атап өтті.

Ақпаратқа деген қажеттілік әлеуметтік топқа байланысты ерекшеленеді: көп балалы және монородтық отбасы өкілдерінің едәуір бөлігі білім беру бойынша ақпаратқа деген қажеттілік бар екенін атап өтті. Жұмысқа орналастыру және кәсіптік бағдар беру жөніндегі ақпаратқа қажеттілік мүмкіндігі шектеулі адамдар мен көп балалы отбасылар арасында жиі таралған. Заң кеңестері барлық әлеуметтік осал топтарда азаматтардың белгілі бір бөлігі үшін өзекті. "Маған түсініктеме мен ақпарат қажет емес" деген жауаптары зейнеткерлер арасында жиі таралған.

Осал топтарға арналған білім беру, денсаулық сақтау, еңбек, сот төрелігі саласындағы құқықтарды іске асыруды қиындататын/шектейтін проблемалар мен кедергілер

Орта білім алу мүмкіндігінің болмауының негізгі себептері мүмкіндігі шектеулі балалардың денсаулық жағдайы болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың жекелеген ата-аналары олардың балалары сөз сөйлей алмайтынын немесе оқу материалын нашар есте сақтап қалатынын атап өтті, сондықтан олар үшін орта білім алу қиын. Сондай-ақ кейбір ата-аналар балала-

рын мектепте оқыту үшін әрдайым тиісті жағдайлар бар екенін атап өтті, сондықтан балалар үйде немесе арнайы интернаттарда оқиды. Кейбір сауалнамаға қатысушылар жоғары білім алу үшін олардың қаржы қаражаты жоқ, ал арнайы гранттардың барлығына жетіспейтінін атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдар барлық оқу орындарында белгілі бір қажеттіліктері бар мүгедектердің еркін жүріп-тұруына мүмкіндік жоқ екенін жиі атап өтті.

Әлеуметтік жағынан осал азаматтардың өз пікірлері бойынша жұмысқа орналастырудың негізгі кедергілері: арнайы немесе жоғары білімнің болмауы, қазақ немесе орыс тілдерін білмеуі, денсаулығының нашарлығы, қажетті жұмыс тәжірибесінің болмауы болып табылады. Кейбір зерттеу қатысушылары жұмысқа орналасу үшін "таныс" және "байланыс" қажет деп есептейді. Мүмкіндігі шектеулі балалардың аналары жұмысқа орналаса алмайды, себебі олардың балаларына қамқорлық жасамайды. Зейнеткерлер оларға жұмысқа орналасу қажеттілігі жоқ екенін атап өтті. Мүмкіндігі шектеулі адамдар "мүгедектігіне байланысты жұмысқа алмайды" немесе "мүгедектерге жағдай жоқ" деп жиі атап өтті.

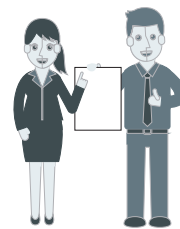
Сауалнама сот тәртібіндегі мәселелерді шешу талап етілетін адамдардың негізгі қиындықтардан хабардар емес екенін көрсетті, адамдар өздерінің құқықтық мәселелерін қалай шешуге болатынын білмейді, осымен әлеуметтік жағынан осал азаматтардың төрттен бір бөлігі (23%) кездеседі. Әрбір бесінші (18%) заңгер қызметін төлей алмайды. Тағы бір қиындық тілдік кедергі болып табылады – респонденттердің 9% ұсынылған ақпаратты түсінбейтінін атап өтті. Жалпы алғанда, 7% адвокатқа, олардың мүдделерін қорғау өкіліне қол жеткізбейтінін көрсетті. Кейбіреулерге (3%) туыстары олардың құқықтық мәселелерін шешуге кедергі келтіреді.

Жалпы зерттеу көрсеткендей, халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарының пікірі бойынша, шалғайдағы ауылдық елді мекендерде азаматтардың құқықтарын іске асырудың негізгі проблемалары:

- Түрлі мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлық;
- Елді мекендерді сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі;
- Жолдарды жөндеу сапасының төмендігі;
- Жеткіліксіз дамыған көлік инфрақұрылымы;
- Мүгедектер арбалары мен зағип жандар үшін қоғамдық мекемелерге қолжетімділіктің болмауы;
- Бала бақшалар мен жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытудың қиындықтары;
- Жоғары оқу орындарында халықтың әлеуметтік осал топтарынан азаматтарды оқыту үшін білім беру гранттарының жеткіліксіздігі;
- Білімі мен тиісті еңбек ақысына сәйкес жұмысқа орналасу қиындығы;
- Спорттық секциялар мен клубтардың болмауы;
- Қоқыспен және тұрмыстық қалдықтармен ластану;
- Авариялық тұрғын үйлерді жөндеуде көмектің болмауы;
- Тұрғын үй мәселесінде көмек;
- Жеткіліксіз материалдық көмек;
- Білікті медициналық көмек алу мәселелері;
- Білікті заң көмегін алу мәселелері;
- Әлеуметтік осал азаматтардың құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігі.

Сарапшылардың көпшілігі арнайы әлеуметтік қызмет алушылардың шамамен 50% өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы хабардар еместігін атап өтті, бұл халықтың осы санаты арасында кең тараған құқықтық сауатсыздықты куәландырады. Осылайша, жекелеген сарапшылардың пікірінше, тегін кеңестер мен заң көмегін қамтамасыз ету қажеттілігі бар, онсыз әлеуметтік жағынан осал азаматтардың құқықтарын қорғауды және мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мүмкін емес. Бұл жерде қажет болған жағдайда азаматтардың әлеуметтік осал санаттарының өкілдеріне кеңес беретін және хабарлайтын қоғамдық ұйымдар жұмысының маңыздылығы байқалады, бірақ мұндай ҰЕҰ ауылдық елді мекендерде, әсіресе шалғай жерлерде жеткіліксіз.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Деректерді талдау барысында кейбір пікірлер мен себептер жиі аталатындарды анықтау үшін топтастырылған, сонымен қатар осы есепте танысуға болатын жеке Пікірлер ұсынылған. Олардың кейбіреулері тек жеке қызығушылық, эмоциялар білдіреді, дегенмен, бір-бірімен пікір сарапшылардың зерттеуі үшін қызығушылық тудырады, өйткені олар кейде түрлі мәселелерді шешу бойынша идеяларға, ұсыныстарға итермелейді.

Алынған деректерді талдау азаматтардың әлеуметтік осал санаттарына өздерінің білім алу, денсаулық сақтау, еңбек құқықтары және сот әділдігіне қол жеткізу туралы жеткілікті хабардар еместігі байқалатынын көрсетті. Көбінесе теріс көңіл-күй адам құқықтарының бұзылуына байланысты жекелеген резонанстық оқиғалар есебінен қалыптасқан. Бұл ақпарат барлық БАҚ кеңінен таратылады, нәтижесінде жаппай санада Қазақстанда адам құқықтарын сақтау туралы жағымсыз әсер қалыптасады, азаматтар олардың құқықтары бұзылады деп санайды. Осыған байланысты халықпен олардың хабардар болуын арттыру жөнінде кері байланыс орнату ұсынылады. Бұл үшін әлеуметтік қамсыздандырудағы жаңа енгізілімдер туралы, өткізілетін іс-шаралар туралы, жаңадан шығарылған ақпараттық материалдар туралы, осы деректерге сілтеме жасай отырып, электрондық таратуды ұйымдастыру мүмкіндігін қарастыру. Осылайша, кері байланысты қолдау, адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуына қанағаттанушылық деңгейін анықтау және қажеттіліктерді анықтау мақсатында халыққа онлайн сауалнама ұйымдастыруға болады. Ол үшін жеке және байланыс деректері, е-майл мекен-жайлары, интернетке қол жеткізу ескерілуі үшін әлеуметтік жағынан осал азаматтардың деректер базасын құру тетіктерін қайта қарау қажет. Интернетке қолжетімділігі жоқ азаматтар үшін кері байланыстың басқа да тетіктерін пысықтау.

Зерттеу өзінің және өзінің отбасы үшін жеке жауапкершілігін сезінетін жағдайдың бір мәнді еместігін анықтады, әлеуметтік жағынан осал азаматтардың бір бөлігі өздері үшін жауапты екенін, білім алатындығын, жұмысқа орналасатындығын және т. б. түсінеді. Бірақ халықтың басым бөлігі оларды мемлекет жауапты деп санамайды. Осыған байланысты тұрғындар арасында өзіне және өз балаларына, жақындарына жеке жауапкершілікті сезінуді дамыту қажет – ТД және интернет кеңістігінде тиісті әлеуметтік роликтерді тарату, тиісті материалдарды неғұрлым оқылатын баспа және интернет басылымдарда жариялау орынды болып табылады.

Сондай-ақ, теледидар арқылы халықпен байланыс орнату қажет, өйткені әркімнің интернеті жоқ, кенттер мен ауылдарда тұратын көптеген адамдар теледидарға қол жеткізе алмайды, бәрі интернетке кірмей, барлығы иелік ете алмайды немесе оны төлеуге ақшасы жоқ. Теледидар

арқылы әлеуметтік қызметтердің жұмысы туралы, Қазақстан азаматтарының құқықтары мен міндеттері туралы түсінікті тілмен айту, кез келген адамға еліміздің азаматтарының құқықтары мен бостандықтарының қалай қамтамасыз етілетіні түсінікті болу үшін көбірек түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет. Азаматтардың түсінуі мен хабардар болуын арттыру үшін қолжетімді және түсінікті тілде тұрақты түсініктемелер қажет.

Халықтың әлеуметтік осал топтарынан шыққан азаматтарды әлеуметтік қамтамасыз етуге қанағаттану белгілі бір дәрежеде тиісті қызметтер мен әлеуметтік қызметкерлердің мамандарына, олардың кәсібилігіне, құзыреттілігіне және сыпайы қарым-қатынасына байланысты. Осыған байланысты, әлеуметтік қызмет қызметкерлерінің құзыреттілік деңгейін үнемі арттыру мақсатында әртүрлі тренингтер өткізу қажет. Оқыту іс-шараларымен қатар, олардың құзыреттілігін және атқаратын ұстанымдарына сәйкестігін бағалау үшін қызметкерлерді аттестаттаудан жүйелі түрде өткізу керек. Тиісінше аттестаттауды табысты тапсырған мамандарды көтермелеу немесе кәсіптік дағдыларды арттыру, аттестаттаудан өтпеген қызметкерлерді ынталандыру.

Кейбір азаматтарда масылдық көңіл-күй байқалады, олар жұмыс істегісі келмейді, себебі олар ұсынған жұмысқа бірдеңе ұнамайды. Осыған байланысты адамдарға психологиялық мәселелерді шешуге көмектесу, еңбек құндылығын олар үшін қанағаттанарлықсыз факторларға қарамастан түсінуге көмектесу мақсатында жұмыссыздармен жұмыс істеу жөніндегі психологтарды, жаттықтырушыларды тарту орынды.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарға ерекше көңіл бөлу, оларды жұмысқа орналастыру тетіктерін ойластыру, жұмыс берушілерді оларды жұмысқа қабылдауға мүдделі болу керек, өйткені көбінесе азаматтардың осы санаты жұмысқа орналаспаған болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер мен ақпарат көздерінің тізімі

1. БҰҰ ресми сайты, электрондық ресурс, қол жеткізу режимі:
<https://www.un.org/ru/sections/issues-depth/human-rights/index.html>
2. ҚР Президентінің ресми сайты, қол жеткізу режимі:
<http://www.akorda.kz/ru/events/segodnya-gosudarstvennyi-sekretar-rk-kanat-saudabaev-vystupil-na-mezhdunarodnoi-nauchno-prakticheskoi-konferencii-vseobshchaya-deklaraciya-p>
3. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің ресми сайты, қол жеткізу режимі:
<https://ombudsman.kz/ru/about/action>
4. Түзету педагогикасы ұлттық ғылыми-практикалық орталығының ресми сайты, кіру режимі: <http://special-edu.kz/index.php?do=static&page=nprbase>
5. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 2015 ж.
6. Ляззат Калтаева, Нуржамал Пренова, Орталық Азия мен Әзірбайжан елдерінің мүгедектігі бар адамдардың құқықтары саласындағы талдамалық баяндама, Алматы 2017 ж.
7. Алматы қаласындағы егде жастағы адамдарға сауалнама жүргізу нәтижелері бойынша есеп, ЦИОМ, Алматы, 2018 ж.
8. Қазақстанда қандай отбасылар көп балалы болып саналады, электрондық ресурс, қол жеткізу режимі:
https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/4-ili-5-kakie-semi-schitayutsya-mnogodetnyimi-v-kazahstane-364465/
9. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Балалардың құқықтарын қорғау комитеті Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы 2016 жылғы Ұлттық баяндама, "Сандж зерттеу орталығы", Астана, 2016 жыл, 190 бет.
10. Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметі және Қазақстан Республикасында балалардың құқықтарын сақтау жөніндегі ахуал туралы есеп, Астана, 2017 жыл, 117 бет.
11. ЮНИСЕФ және Мемлекеттік басқару академиясының қолдауымен Қазақстандағы балалардың әл-ауқаты, Кити Ролен, Франческа Гассман, 2012 жыл, 55 бет.
12. "Бақытты бала - бақытты отбасы - бақытты ел" жобасы шеңберінде қазақстандық балалардың жағдайын және олардың құндылықтық бағдарларын зерделеу бойынша кешенді әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша талдамалық есеп, Алматы, 2017.
13. Үкіметінің қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасы мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы қабылданған Шаралар туралы бастапқы баяндама, 2017 жыл.
14. Әмір Жанұзақов, отбасын трансформациялау: Қазақстан Батыс трендтеріне барады, қол жеткізу режимі:
<https://365info.kz/2017/03/transformatiya-semi-kazahstan-sleduet-zapadnym-trendam>
15. Қазақстан Республикасындағы гендерлік және отбасы саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы, Астана, 2017 жыл.
16. Шабденова А.Б., "Философия докторы (PhD)" ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертация, ірі қаланың моно ата-аналық отбасыларының әлеуметтік-экономикалық мәртебесі (Алматы қаласы мысалында), Алматы, 2019 жыл.

Зерттеу іріктеуі (респонденттер саны)

Әлеуметтік осал топтар арасынан респонденттердің әлеуметтік-кәсіби мәртебесі

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Жалпы зерттеу көрсеткендей, халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарының пікірі бойынша, шалғайдағы ауылдық елді мекендерде азаматтардың құқықтарын іске асырудың негізгі проблемалары:

- Түрлі мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлық;
- Елді мекендерді сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мәселесі;
- Жолдарды жөндеу сапасының төмендігі;
- Жеткіліксіз дамыған көлік инфрақұрылымы;
- Мүгедектер арбалары мен зағип жандар үшін қоғамдық мекемелерге қолжетімділіктің болмауы;
- Бала бақшалар мен жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытудың қиындықтары;
- Жоғары оқу орындарында халықтың әлеуметтік осал топтарынан азаматтарды оқыту үшін білім беру гранттарының жеткіліксіздігі;
- Білімі мен тиісті еңбек ақысына сәйкес жұмысқа орналасу қиындығы;
- Спорттық секциялар мен клубтардың болмауы;
- Қоқыспен және тұрмыстық қалдықтармен ластану;
- Авариялық тұрғын үйлерді жөндеуде көмектің болмауы;
- Тұрғын үй мәселесінде көмек;
- Жеткіліксіз материалдық көмек;
- Білікті медициналық көмек алу мәселелері;
- Білікті заң көмегін алу мәселелері;
- Әлеуметтік осал азаматтардың құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігі.

**Корпоративный Фонд "Ерекше Тандау Шелек"
Общественного объединения "Общество
Неунывающих Инвалидов»**

г. Алматы, 040462, РК, Алматинская область,
Енбекшиказахский район,
п. Шелек, ул. Нургазина,
д. 150, кв. 4

+7 701 346 00 09
+ 7 727 762 1717
zahira71@inbox.ru

<http://etsh.kz>
<http://peerhub.kz>